

MAGYAR MŰVELŐDÉS-
TÖRTÉNETI INTÉZET
Szeged.

VB 30652
115

349/10

KOLOZSVÁRI ÉRTEKEZÉSEK
A MŰVELŐDÉSTÖRTÉNELEM KÖRÉBŐL
4. SZ.

A 2481/8

L. 7. 147

ÁRPÁDHÁZI B. MARGIT ÉS KORA

IRTA

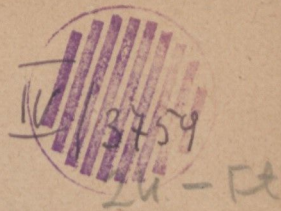
LOVAS ELEMÉR O. S. B.

KOLOZSVÁR
SZENT BONAVENTURA KÖNYVNYOMDA
1913

XB 137497

30652

KOLOZSVÁRI ÉRTEKEZÉSEK
A MAGYAR MŰVELŐDÉSTÖRTÉNELEM KÖRÉBŐL
4. SZ.

ÁRPÁDHÁZI B. MARGIT ÉS KORA

IRTA

147

LOVAS ELEMÉR O. S. B.

KOLOZSVÁR
SZENT BONAVENTURA KÖNYVNYOMDA
1913

Sz 1/91:

Б

30652

TUDOMÁNYOS
Művelődéstörténeti Intézetek Könyvtára

Left. napló:

L 87

csopok

szám.

MÉLTÓSÁGOS ÉS FŐTISZTELENDŐ

DR. HAJDU TIBOR

PANNONHALMI FŐAPÁT ÚRNAK

FIÚI TISZTELETE ÉS HÓDOLATA JELÉÜL

AJÁNlja

A SZERZŐ.

Előszó.

Árpádházi B. Margitról és koráról írtam. B. Margitról, a magyar leányok védőpéldaképeről, a rokonszenves nyul-szigeti apácáról. Sokan írtak már róla és én nem is mertem volna középük állani, ha fel nem hívják figyelmemet azon körülményre, hogy eddigi életirói a legendákból dolgoztak, amelyeknél azonban van régebbi, eredetibb forrás is. Olvasgatni kezdtem, s bár meggyőződtem róla, hogy legendáink ama régebbi forrást szinte teljesen felölelik, mégis úgy gondoltam, csak a legendák alapján az ő életét megírni így nem szabad. Nem volna ez más, mintha most közkézen forgó életrajzaiból egy újabbat állítanék össze, mert hiszen csak az a különbség az újabb életrajzok és a legendák közt, ami több, különböző időben készült életrajz közt: a korkülönbség, de nem a tárgyujdonság. De talán még ezen kívül is bárkinek megsértése nélkül felhozhatom azt a nagy különbséget, hogy a legendák a főforrásból merítettek, míg újabb életirói csak a legendákból, s mikor így írtak életrajzot, alig különböztek attól, aki az ötőlük végzett munka alapján írta volna meg újra Margit életrajzát. Hangoztatom, ez nem lehet sértő eddigi életrajziróira, mert azon forrásokat, amelyek kezükbe kerülhettek, mind felhasználták s hogy ezek véletlenül csak a legendák voltak, arról senki sem tehetett. Nem így áll azonban a helyzet ma, mikor a legendák forrása kezünkben van. Igaz azonban, hogy így és ma a legendákkal egyenlő fokon álló életrajzok készülhetnek, feltéve, hogy csakugyan elérik őket. Egy nagy különbség azonban mégis lesz a legendák és a modern életrajzok közt. A modern szóval azonban már ki is mondtam: a korszellem, a cél, amely miatt azok és ezek megíródnak. Kétségtelen dolog az, hogy legendáink elsősorban hitbuzgalmi célt szolgáltak, szerzetes házak lelki épülését

célozták és e célnak a rajtuk alapuló életrajzok közvetítésével ma is megfelelnek. Ezen szempont azonban egyoldalúvá tette az alapforrásokból dolgozókat. Ma ugyanazon forrásokból már más szempontok figyelembe vételével és kitűzésével kell dolgoznunk. Tudományos céloknak kell vezetni munkánkat és az alkalom meg is van rá. Nem vonom kétségbe legendákból dolgozó íróink tudományos szándékait és azt, hogy a legendákból is lehet tudományos alapon írni, de azt bizonyára megengedik fentebbi szavaim igazolásaképpen, hogy legendáink hitbuzgalmi iránya megszabta a legenda írók számára azon határokat, melyeken kívül még nagyon sok olyan dolog akad, melyek a hitbuzgalmi célból író ember előtt elmellőzhetőknek tündek fel, míg a tudomány szempontjából fontosak. És az ezen határokon belül mozgó legendák így kötötték meg nem positive, de negative, az adatok egy részének kéhez nem szolgáltatásával, íróink kezét. Most kezünkben vannak a legendákból kimaradt adatok is azon jegyzőkönyvben, melyet 1276-ban a Margit szenttéavatása ügyében kiküldött vizsgálóbizottság tanúvallomásokról felvett. Szükségképpen ez tehát munkánk fő forrása, amint az a Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis I. kötetének 165.—383. lapján található. Adatainak bősége és külön kitűzött célunk az egyszerű életrajzot korrajzzá bővítették. E cél pedig azon gondolatunkból fakadt és valósult meg, hogy a multban élő egyesek élete érthetőbb és minden viszonyában felfoghatóbb, ha a korba bele állítva szemlélhetjük.

A szenttéavatási jegyzőkönyv csonka, miért is okosság ellen elkövetett hiba lett volna csak rá támaszkodni. Ki kell pótolnunk hiányait onnan, ahonnan tudjuk. Ezért kellett igénybe vennünk a legendákat, de különösen a Nyulak szigeten épült monostorra vonatkozó összes okleveleket 1252—76-ig, mely időt munkánk és a jegyzőkönyv is felöleli. Épen így az 1252. év előtti időből a veszprémi Szent Katalin-monostorra vonatkozó adatokat. Ezek Wenzel Gusztáv: Monumenta Hungariae historica-jában és Fehér György: Codex diplomaticus-ában voltak találhatóak. Kisebb jelentőségű forrás- és segédmunkákra való hivatkozás a szöveg lapalji jegyzeteiben történik.

Még egy kedves kötelességemnek kell eleget tennem e helyen. Köszönettel tartozom ugyanis Sörös Pongrác pannonthalmi főiskolai tanár úrnak, aki szíves volt munkám kezdetől befejezéseiig érdeklődéssel viseltetni vállalkozásom iránt s aki segítő tanácsait nem vonta meg tőlem. Nagyságos Erdélyi László dr. kolozsvári ny. r. egyetemi tanár úr, továbbá Balogh Albin dr. pannonthalmi főiskolai tanár úr szintén támogattak és a befejezett munka tökéletesítéséhez adott tanácsaikkal köteleztek igaz hálára.

Pannonthalma, 1913. március hó.

Bevezetés.

Szent Domonkos rendjének betelepédése. A veszprémi Szent Katalin-monostor. A nyulszigeti monostor és lakói.

Szent Domonkos szerzetét hazánkban Paulus Ungarus, a bolognai egyetem egyházjogi magyar tanára terjesztette el. Egyesek szerint 1221-ben maga Szt. Domonkos öltöztette volna be rendjébe Bolognában és még ugyanezen évben Magyarországra küldték a rend terjesztésére.¹ Szerzetterjesztő társai Sadochus és Joannes Teutonicus s még két szerzetes voltak. Győrben kezdték munkájukat, hol mindjárt három tanuló ifjat vettek fel rendjükbe. Innen Veszprémen át Székesfehérvárra jutottak.² Hogy milyen derekasan dolgoztak, mi sem mutatja jobban, mint az, hogy a domonkosok 1228-iki „Szabályzatában” az 1221-iki tervek után Magyarországról már úgy emlékeznek meg, mint ahol épügy provinciájukvan, akárcsak Franciaországban, Lombardiában, Németországban, Angliában vagy Hispániában.³ Veszprémben a Szent Benedek-hegy nyugati oldalán, lenn a völgyben, a patak partján épült föl a domonkosok vagy dömések apáca-monostora. Bertalan veszprémi püspök Szent Katalin tiszteletére alapította és erről 1240-ben junius 27-én Erekén állított ki alapítólevelet. Később 1260 junius 27-én IV. Sándor pápa jóváhagyta és megerősítette az alapítást Anagniban. A monostor anyagi ellátásáról is gondoskodott a püspök. Ebben azonban már aligha volt teljesen szabad a keze, vagy figyelembe akarta venni a káptalannak

¹ Magy. Sion. 1865. III. évf. 18. l. Csete. Ujabb és részletesebb vizsgálatok folytán nyilvánvaló, hogy már 1218 körül a szerzetben volt, 1219-ben pedig már határozottan megbízásokat kapott Szent Domonkostól. (Religio. 1912. 20. szám. LXX. évf. 306. l. — Pfeiffer Miklós.)

² L. Religio. i. h.

³ Denifle: Archiv d. Mittelalter I. 212., 217. II.

hivatalából folyó jogait: kikérte káptalana tanácsát és beleegyezését. A káptalan helyben hagyta akaratát és ő lekötött a monostor fönntartására saját jövedelméből évenként 16 ezüstmárkát, Levelden, Menyekén, Csatáron és Jutason 400, a püspöknek 15-öd fejében járó tizedekést (cultellus) és a kés tizedeiből (de decimis pertinentibus ad cultellum, id est ad decimas) 4 márkát ruházkodásra. Azután az ösii tizenötödökből 100 bárányt prémszükségletre és a beteg apácák táplálására. A káli tizenötödökből 50 köből bort.¹ A paloznaki hegyből szintén 50 akó bort kaptak.²

A veszprémi monostorban azonban, alig indult meg a nyugodt apáca élet, rövid időn belül többször megzavarta a nyugalmat a tatárok jövetelének híre. Mikor aztán 1241-ben a hír nyomába maguk a tatárok jöttek, szétfutottak az apácák. Legtöbben hazamentek rokonságukhoz, 5 apáca azonban a tengerpartra menekült. Ezek az apácák: Kat(y)isz (Kacsics) nb. Simon bán leánya Egizia,³ aztán Krisztina, Margit és Maristela, kik Nónába menekültek és a Szűz Mária-templomban kolostort rendeztek be; Ilona pedig Jadraha (Zára) menekült és itt a Maria de alta ripa (vagy de Melta) nevezett kolostort alapította.⁴ Ez az 5 apáca nem tért vissza akkor sem, amikor a tatárok az országból kivonultak. A többi, a rokonsághoz elszélett apácák azonban újra visszatértek. Most vett aztán igazi lendületet a veszprémi monostor élete.

Ez az élet több tekintetben eltért más monostorok életétől. Legfőképen pedig abban, hogy a veszprémi monostorban a „dominák” nincsenek annyira elzárva (inclusae), mint pl. később a nyulszigeti monostorban.⁵ Itt nemcsak a klauzura szigorúságára kell gondolnunk, hanem első sorban azon értelemben kell felfognunk e szavakat, hogy az apácák innen könnyen visszajuthattak a világba. Mert elsősorban

¹ Mon. Rom. Episcopatus Vespri. I. 139.

² Magy. Sion. 1865. III. évf. 20. I. Csete A.

³ Turul, 1902. 3. füzet. 133. I. Wertner M.

⁴ Magy. Sion. III. évf. 1865. 20. I. Csete A.

⁵ Mon. Vespri. I. 276.

tudnunk kell azt, hogy a veszprémi monostor nemcsak szemlélődő apácák otthona volt, hanem a veszprémvölgyi monostor szerepében leányneveléssel is foglalkozott. Természetesen az így nevelt leányokra értik az egykorúak a világba való visszatérés könnyűségét. Mert azáltal nem szabad zavartatnunk magunkat, hogy „dominae“-ről érti és mondja az egykorú írás a vitatott szavakat. Ugyanazon írásban a fiatal, 3—10 éves leánykák is, akik pedig még nem apácák s nem is lesznek feltétlenül azok, rendszeren „dominae“-nek vannak nevezve. De nem is felesleges e megjegyzés, mintha az magától értetődnék, hogy a nevelésbe odaadott kis lányok úgy is távozhattak, amikor akarnak. E leányokat nem csupán a műveltség kellékeire oktatták, mint látni fogjuk, hanem azért, bár egyszerűen nevelésbe adták őket, apácáknak nevelték. Ebbe a monostorba került Margit körülbelül három és fél éves korában.

A királynak monostoralapító terve Buda vára építése közben fogamzott meg. A Dunában fekvő csendes szigetet alkalmasnak találta arra, hogy ott a csendes elmélkedő, Istent dicsérő életű apácák letelepedjenek.

Vallásos lelke különben is az ország javára munkálkodni kívánt. Az anyagi védelmet várépítésben vélte megtalálni, míg a tatárok pusztításában Istennek hazánk iránt megnyilvánuló haragja ellen az ártatlanok imáját akarta állítani. Különös tiszteletének a Nagyasszony iránt is kifejezést akart adni, de legfőképpen már apácák közt élő és apácának nevelődő leánya számára épített monostort. Az alapításhoz érsekek és egyéb egyháziak tanácsának meghallgatása után fogott. De inkább csak az építést intéző munkálatokat végeztette s őrizte ellen a király. Az alapítás, a berendezés költségei Mária királyné kincseiből kerültek ki, amint ezt az 1259. évi arany pecséttel erősített levélben emlegeti a király.¹

De azért ezen kívül is volt része a királynénak az építésben. Siettette az építési munkálatokat, türelmetlenkedett a sok huza-vona miatt.² A domonkosrendiek ezidei szabályai a

¹ Magy. Sion. 1867. V. évf. 9. sz. 653. l. Knauz N.

² Mon. Vespr. I. 290.

monostorok építésére szabályt állítanak fel. A földszintes épületek nem haladhatták felül a 4 métert magasságban, az emeletesek pedig a 6-6 métert. A templomok 10 méternél magasabbra nem voltak építhetők. Kövel boltozni sem volt szabad a templomot, legfeljebb csak a szentélyét és a sekrestyét.¹ Hogy e szabályokat a király figyelembe vette-e, nem tudjuk. De a romok méreteiből, az oszlopoknak, pilléreknek vastagsága és magassága közt talán arány volna föllelhető s így a kérdés megoldható.

Nagy Boldogasszony nyulakszigeti monostora 1252-ben már lakható volt. Építése huzamosabb időt vett igénybe s bizonyára megszakították, s még 1252 után is dolgoztak rajta. Az építésnek királytól kiküldött vezetője ugyanis, az Óbudáról származó Károly vitéz, aki a királytól kinevezett budavári bíró (iudex pro domino rege) volt, első építésről is tud. Különben tovább is a monostor és az apácák szolgálatára volt kirendelve Károly bíró.²

A monostor a sziget közepe táján a pesti part felé eső félen épült fel.³ Északról építették melléje a Boldogasszonyról nevezett egyházat.⁴ Ennek egy hajója 30 méter hosszúra, szentélye jóval rövidebbre, de nem a mai romok méreteinek megfelelőre véstetett.⁵ A szentély boltozva volt, még pedig bizonyára keresztboltozattal⁶ míg a hajók első mennyezetmezője később dongaboltozatot, a többi ismét keresztboltozatot kapott.

Kapuk a templomon a ház felől, délről és északról voltak. A toronynál kapu nem volt.⁷ A templom déli oldalához támaszkodott a monostor, mely épületeivel az lbi térképén fölmért talajegyenetlenségek után ítélve, 8000 négyszög-méternyi területet foglalt el.⁸ A monostor területén ásatások

¹ Denifle: Arch. d. Mitt. V. 549.

² Mon. Vespri. I. 302.

³ Divald Kornél: Budapest művészete stb. 38. I.

⁴ U. o.

⁵ U. o.

⁶ Divald i. m., 39. I.

⁷ Divald i. m.

⁸ Divald. I. m. 41. I.

még nem történtek, miért is csak találgatásokkal és a monostorhoz tartozó, benne föllelhető épületrészek felsorolásával kell beérnünk.

Két udvart zárt körül a monostor. Az egyik az apácák klostromában, a másik a szolgáló leányok klostromában volt. A kettőt egymással ajtó kötötte össze, mely azonban zárva volt legtöbbször.¹ Melléje úgy látszik külön kapus apáca volt kirendelve.²

Az apácák klostromát alacsony fal körítette. A falon oszlopok meredtek föl s ezek tartották a klostrom oszlopcsarnokának tetejét.³ Ez az oszlopcsarnok alkotta az általa bezárt s kertté átalakított kis quadratura körül a kerület. Innen nyílt a közös alvóterem.⁴ A beszélgető hely előtt kis tér állott s itt volt az apácák cinterme.⁵ Bizonyára itt temették el a monostor itt temetkezni akaró jötevőit is.

A monostor ezen részében volt a káptalan-ház, oldalában gyümölcsös kerttel.⁶ A káptalanban volt a Szent Kereszt tiszteletére egy oltár, több feszület. De nemcsak itt, hanem másutt, a folyosókon is voltak Jézusnak és Szűz Máriának festett képei.⁷

Itt kellett lennie azon épületrésznek is (quaedem domus), ahol a királyné megszállt gyakori látogatásai alkalmával és ahol leányával találkozni szokott.⁸

Az apácák magán szobái mellett, melyek száma hetven körül volt⁹, volt egy nagyobb terem is, a dolog-ház, ahol az

¹ Mon. Vespr. I. 222.

² Mon. Vespr. I. 203—204.

³ Mon. Vespr. I. 280—281.

⁴ Mon. Vespr. 210.

⁵ Mon. Vespr. I. 184., 281.

⁶ I. m. I. 251—252.

⁷ Nyelvemléktár. 8. k. 7. l. (E jelzés mindig a „Magyar legenda” adatait mutatja.).

⁸ Mon. Vespr. I. 251.

⁹ A források egy-két helyéből (pl. Mon. Vespr. I. 203.) s más munkák alapján állítom ezt, bár beismerem, hogy kifejezetten a források nem nyilatkoznak róla; abból pedig, hogy a nappali és éjjeli tartozkodásra közös helyiségek vannak, feleslegeseknek látszanak a kis szobák. Teljes bizonyossággal csak a kolostor alapjainak felásásakor válhat világossá a kérdés.

erre rendelt időben kézimunkát, ruhavarrást végeztek.¹ Nyáron a klastrommal összeköttetésben levő kertekben végezték ezt a munkát. Az egyes szobák fűthetők voltak.² Az ebédlő és néhány kisebb helyiség foglalta el az épület ezen tagjának többi részét. A szolgálok klastroma már nem volt tisztán kőből emelve. Itt külön kiemelik, hogy ez és ez az esemény a kőházban történt,³ tehát kellett lenni más valamilyennek is, fából készültnek. Ebben a részben volt a betegek nagy szobája, a konyha, előtte kávéatlan kúttal.⁴ Itt állott az éléstár, s a kemencés ház.⁵

A monostornak kifelé voltak az ablakai.⁶ Ezek a monostort körülvevő zöld fás téres helyre nyíltak.⁷

Margit bizonytalan helyén, a karban levő titkos, szent képekkel földiszított imádkozó helyén kívül nehéz a kar elrendezését is elképzelni. Annyi bizonyos, hogy a szentéllyel érintkezésben volt egy ablak által, melyen át láthatták az apácák a szentély oltárán függő Oltáriszentséget s ugyanennél állva voltak tanúi később a Margit sirjánál történő csodának.⁸ Ez s a titkos imádkozóhely gerendás mennyezetű volt. Olvasható ugyanis, hogy egyszer egy deszkadarab levált a mennyezetről s Margit fejére esett. Érdekes adat ez az építés szempontjából.⁹

Hozzávetőlegesen szólhatunk csak arról, hogy mennyibe kerülhetett a királynénak a monostor építése. A XII. század végén ismeretes u. i. egy monostor építésének költsége, 300 font (libra = márka).¹⁰ Tekintve azonban azt, hogy a szigeti monostor 70 apáca és a cselédség befogadására készült, tehát nagyobb volt az említettnél, s tekintve, hogy félszázad mult

¹ I. m. 254.

² Nyelvemléktár 8. k. Magyar. lg. 6. lap

³ Mon. Vesp. I. 229.

⁴ Mon. Vesp. I. 223. 215. 229.

⁵ I. m. I. 243.

⁶ I. m. I. 178.

⁷ I. m. I. 223.

⁸ I. m. I. 249. 189.

⁹ Nápolyi legenda. Magyar. Sion. 1867. V. 10 sz. 766. Mon. Vesp. I.

¹⁰ Balogh Albin : A magyar pénz története. Budapest. 1912. 45. old.

el azóta a szigeti monostor építései, felvehetünk 400—500 márkát a monostor építési költségeiül. Talán tekinthetjük ezen értéket a király részéről történt birtokadományokkal Margit hozományának. Nézzük, mennyit szoktak ez időben a királylányok házasságkötésükkor hozományul kapni. Margit nagynénje, Jolántha, évi 12000 márkát kapott. Kún László felesége, Károly sicíliai király leánya, Izabella 200000 márkát hozott magával.¹ Ez 12000 marka évi járadék, az utóbbinak 6°/_o-os kamata. Nézetünk szerint jövedelmeit, a földesúri szolgálmányokat tekintve, a szigeti apácák királytól kapott birtokai nem képviseltek a XIII. században 200000 márkányi tőkét. Az évi jövedelem nem volt 12000 marka értékű.

A Veszprémből átjövő 18 apáca és a hamarosan ide seregülő szűzek betöltötték, megnépesítették a monostort. Domonkosrendi apácák voltak, de az ezen korbeli szabályok értelmében a domonkosrendi szerzetesek az engedelmesség erejével és a regularis kiközösítés büntetésének terhe alatt tiltva voltak attól is, hogy lelkiekkel ellássák az apácákat. Semmi közülük sem volt egymáshoz² azonkívül, hogy a tartományi főnök itt is vizitált.

Ez a helyzet azonban visszás volt, azért megfontolása nemcsak arra birta rá Mária királynét, hogy a rendi szabályok érvényét e pontra a pápával felfüggesztesse, hanem arra is, hogy az apáca monostor közvetlen közelében férfi monostort állítson fel. IV. Sándor pápa ezirányu intézkedése 1259. okt. 11-én kelt. Megengedte a királynénak a monostortól kellő távolságban a férfi monostor felépítését. Az itt lakó néhány szerzetes prior vezetése alatt³ az apácák templomában misézésre, gyóntatásra és a többi szentség kiszolgáltatására volt kötelezve.⁴ Bár az apácák között is volt sekrestyés,⁵ mégis szükség volt a férfi szerzetesek közül is valakit megbízni, mert az apáca csak a kar ajtajának kinyitását, bezárá-

¹ Balogh Albin i. m. 50—51. II.

² Denifle. Arch. d. Mitt. V. 549.

³ Mon. Vespr. I. 250.

⁴ Mon. Vespr. I. 137—138.

⁵ I. m. 197.

sát, az imádság idejére a jeladást stb. végezte, míg a gyertyagyújtogatás, a templom rendben tartása, a hívőkkel szükséges érintkezés a férfi szerzetesre maradt.¹ De azért a Domonkos-rendi szerzeteseknek sem volt szabad bejáratuk a monostorba, sőt a rendfőnök se ment be minden esetben. A beszélgető ablaknál végezte el az apácakkal elintézendő dolgok egy részét.²

Ezek a szerzetesek nevelték pápai rendelet folytán az apácákat és oktatták őket a rend szabályai szerinti életre.³

IV. Béla 1258-ban, miután már leánya megérkezett a szigeti monostorba, adta tudtára az országnak, hogy ő a Nagyszűz iránti tiszteletét úgy igyekszik kifejezésre juttatni, hogy leányát, Margitot a Szent Szűz örökös szolgálatára monostorba adta.⁴ Nem csupán királyi elhatározását akarta e tettevel köztudomásúvá tenni, hanem példát is állítani.⁵

Erre az ilyen írásos kijelentésre azonban már nem sok szükség volt. Ezen királyi jelentések nélkül is köztudomású volt a király elhatározása és tette az udvarhoz közelebb álló előkelők körében s megelőzték a szóban, írásban történt felszólítást a példa követésére. 1256-ig a monostort betöltő apácák legnagyobb része már összesereglett. Számuk a szolgálokat nem számítva, hetvenre rugott.⁶ Konventet alkotak priorissza vezetése alatt.⁷ A különféle ruhatári, sekrestyés stb. teendőket felosztották maguk közt. A szolgálok száma bizonytalan.

1259. okt. 11-én már IV. Sándor pápának is tudomása van arról, hogy a magyar király leánya és sok más nemes származású szűz a szigeti monostorban Istennek tetsző életet él.⁸

¹ Mon. Vespr. 284.

² Mon. Vespr. I. 234.

³ Mon. Vespr. I. 155.

⁴ Fejér. IV. 2. 321—322.

⁵ Fejér. IV. 2. 454.

⁶ Mon. Vespr. I. 190. 230.

⁷ I. m. I. 219. 178.

⁸ Mon. Vespr. I. 137.

Az apácák névsora és koradatai hiányosak ugyan, de legnagyobb részüknél a következő:

Aglent, Veszprémi András leánya. 1226-ban született, midőn még foga sem hullott, lett vala apáca.

Aglent, a serennai László ispán leánya.

Ágnes, a somogyi Gergely leánya. Szül. 1239; ap. lett 1251.

Ágnes, a bérci Pál leánya; szül. 1226., ap. lett 1258.

Ágnes, Margit szolgálója, 1264-ben lett apáca.

Ágota, szolgáló leány.

Alexandra, Csák nb. Sándor leánya; szül. 1227. ap. lett 1250.

Alinka, Ajka nb. Péter leánya; szül. 1246. körül, ap. lett 1256.

Ancilla.

Anna, a nyitrai Meloan leánya, 1256-ban lett apáca.

Beata.

Benedikta, Csanak nb. (?) István leánya, szül. ? Nem tudja.

Benedikta, a kaboli Lukács úr leánya, szül. 1238, ap. lett 1252. Nem tudja mióta apáca.¹

Cecilia, Veszprémi Mózes leánya; szül. 1226. körül. Emlékezete óta apáca.

Chinga (v. Chenge) a badoldi ispán leánya; szül. 1246-ban, ap. l. 1255-ben.

Elena, a sesereniai Illés leánya; ap. l. 1256-ban.²

Eliana, szül. 1216-ban, ap. lett 1226-ban.

Elvit, szolgáló apáca.

Erzsébet, a badoborai István úr leánya; szül. 1228., 1242—43-ban lett ap.

Erzsébet, László serennai ispán leánya; szül. 1242., ap. lett 1249-ben.

¹ Wertner Kabolit a bácsmegyei Kovillal azonosítja. (Turul, 1903. XXI. évf. 1. füz. 34. sz.).

² Wertner Serennát és Seserennat egy helységnek veszi és a pest-megyei Szörény helységgel azonosítja. (Turul, 1903. XXI. évf. 1. füz. 37. l.).

Erzsébet, Adorján ispán leánya; szül. 1250. körül, ap. lett 1256-ban.

Erzsébet, Olympias leánya; szül. 1241-ben, ap. lett 1248-ban.

Erzsébet, saloni Germanus leánya; szül. 1249., ap. lett 1256.

Erzsébet, Tamás ispán leánya.

Erzsébet, István király leánya; szül. 1255., ap. l. 1258.

Femia (Eufemia.)

Frozia, a nyitrai Jakab úr leánya; ap. l. 1256-ban.

Fuxia.

Johaleta.

Jolenta, szül. 1236-ban, ap. l. 1243-ban.

Judit, Ipoly ispán leánya, 1244—45-ben lett apáca.

Judit, Moyzes leánya; Ceciliának nővére, szül. 1232., ap. l. 1266-ban.¹

Kandida, a gauri Mór leánya; szül. 1248., ap. lett 1255.

Katalin, Margit mestere, szül. 1206-ban, 7 éves korában lett apáca.

Katalin, a váradi András leánya; ap. lett 1256-ban.

Katalin, a somogyi Márkus leánya; szül. 1250., ap. l. 1256.

Katalin, az esztergomi Sennye leánya; a szigetre 1254-ben ment, miután 3 évig már Fehérvárott apácáskodott.

Lucia, a veszprémi Ottó úrleánya; szül. 1249. ap. l. 1256-ban.

Margit, a királyleány.

Margit, Anna (István kir. nénje) leánya; szül. 1248., 1252. óta apáca.

Margit, az erdélyi Mátyus vajda anyja, szül. 1225-ben. Már 1254-ben, mikor özvegy lett, a monostorba ment, de csak 1263-ban öltözött be apácának.²

¹ Férje Nána volt, kinek halála után rögtön a monostorba jött. (L. Birtoktörténetet.)

² Férje Csák nb. Máté volt, aki IV. Béla trónralépésekor az étekfogók mestere és Temesmegye ispánja lett, 1238. jan. 29.-éig. — 1240. márc. 21. — 1241. szept. 23.-ig az étekfogók mestere és Nyitramegye ispánja. 1242. márc. 14.-től tárnokmester és nov. 16.-tól soproni ispán. 1243. jan. 29.-tól 1245. dec. 12.-ig tárnokmester és pozsonymegyei ispán. Két fiúk volt: Máté, később erdélyi vajda, szlavon bán és többször nádor, és Péter, többszörös ispán, nádor és étekfogók mestere. (Wertner. Turul. 1902. 3. füz. 104—105. l.)

Margit, a makonyai, mácsói Vilmos leánya; szül. 1240-ben, ap. l. 1249.¹

Margit, a betamai Ders (Desiderius) leánya, szül. 1232-ben, ap. l. 1260-ban.²

Maria, Mihály úr leánya.

Olympias, Tamás bodomeri ispán úr felesége, szül. 1221-ben, ap. l. 1245.

Petronilla.

Réta, Nána özvegye.

Skolasztika.

Sapientia vészpremi leány.

Stefana, Pósa úr leánya; szül. 1244—45-ben. ap. lett 1246—47-ben.

Szabina, felhévizi Donát úr leánya; szül. 1240. ap. lett 1252

A folyton fenyegető tatárveszedelem közepette a királyi család féltette a sziget szelid apácáit, azért esetleges veszedelem idején menedékkül a királyné saját családi ékszereiből felépítette a visegrádi várat. Szükségben ide menekültek volna az apácák.³

¹ Vilmos „herceg” különben rokonságban állott a királyi családdal, legközelebb Béla királlyal. Mon. Vesp. I. 278. l. Hercegi címét onnan kapta, hogy II. András király testvérének, Margitnak harmadik férjétől születve (Saint Omer gr.-tól) királyfi számba vették anyja után. „Maconia” nem más, mint Machowia, Mácsó.

² Wertner Betamát a bodrogmegyei ma már meg nem levő Botthalmának véli. Biztosan ő sem meri állítani.

³ Magy. Sion. V. évf. 9. szám, 653. l.

Árpádházi Boldog Margit.¹

A nevelés évei: születés, belépés Szent Katalin monostorába; az első tiz év eseményei és átköltözés a szigeti monostorba. A szigeti monostorban töltött évek: a szerzetesi fogadalmak és fegyelem, önmehtagadás és önsanyargatás; az imádság és imádságon kívüli foglalkozás: háztartás, kézimunka, ruházat, pihenés, betegápolás; Margit érintkezése a külvilággal, személye, egyénisége; halála és temetése; a szenttéavatási pörök áttekintése.

A nevelés évei. A mohi csata elveszett. Futott a király, menekült a királyi család. Menekült mindenki, ki hová tudott. Nyomukban mindenütt a tatárság, melynek hamarosan öntudatos harci célja lett a királyi család kézrekerítése. A király táborból való menekülésében csak arról intézkedett, hogy családjá az Adriai tengerpartra húzódják, ő maga sietett Nyugatra, hogy Kelet ellen azt harcha szólítsa. Most szerzett tapasztalatai voltak az első öntudatos eszmélkedések Magyarország hivatásáról. Ő már tudatában volt annak, hogy hazánk Nyugat előbástyája, védelmezője s ebben bízva, akarta hívni

¹ Nem maradhattunk csupán az életrajz keretei között. E fejezet u. i. a XIII. század második felében a női szerzetes-élet gazdag rajzát adja egy életrajz körül s ez szükséges, mert csak úgy érthető meg igazán Margit élete, ha környezetébe beállítva szemléljük. Eközben azonban, míg a szerzetes-életet a maga egészében megismerjük, sohasem veszítjük el Margitot szemünk elől. Mindig ő a központ. Mindig érezhető, hogy Margitnak a közös élet viszonyaiba olvadó élete áll előttünk azon, a főszemélyre szorosabban vonatkozó és Margit egyéniségét ki-domborító, személyét élénken előtérbe állító tényekkel átszőve, melyek mint a hullám árába belemerülő fatörzs ki-kibukkanásai, a közössben is egyéniségét megtartó, de nélküle fel nem tűnő s ilyen irányban meg nem ismerhető egyént szemléltetik.

Nyugatot előbástyája megmentésére. S mit tapasztalt? Az első „nyugati,” a nagy német-római császárság első embere, Harcias Frigyes, nem hős, nem a kereszténység és nyugati műveltség katonája, hanem galád rablófejedelem, alig különb a tatárnál. Csalódottan indult a király a „szíves” osztrák fogadtatás után a tengerpartra.

Mikor a király Spalatóba ért, hova nejét gyermekeivel együtt István váci püspök, továbbá a csanádi és az aradi prépost Vácról vitték,¹ már nem találta ott családját. Klissza várában volt. A király azonban ezt sem találta elég biztosnak, erős védelmi helynek az üldöző tatárok ellen. Trau városa, Bua szigete, majd később Veglia szigete a támadáskor szintén nem volt megfelelő, a király biztonságát, családjá védelmét, épségét biztosító hely. Mikor a tatárok Trau alá jutottak, a király családjá a királyi kincsekkel együtt már hajókon volt. Maga a király külön kisebb hajón húzódott meg, s keresett menedéket.

Ismeretes a tatárok elvonulása, a király gyors visszatérése, hogy az országot újra helyreállítsa s megerősítse. A királyné ezen idő alatt 1242. szeptember haváig Klissza várában volt. Itt született Margit, az ország javáért már anyja méhében Isten szolgálatára felajánlott² királyleány 1242. május és augusztus hónapok közt.³

A királyné két leányának Dalmáciában történt halálát siratva, de az újonnan született kis leányában, Margitban, mégis kissé megvigasztalódva 1242. szeptemberében tért vissza Magyarországra, Visegrádra.

Három és fél év e visszatérés után ismeretlen a kis királyleány történetében. A királyné félve, aggódva nevelte leányát, alig adta ki kezéből. 1245. év végén azonban a már három és fél éves Margit nem szorult többé a közvetlen

¹ Új Magyar Sion 1895. XXXIII. évf. 406. Némethy.

² Magy. Sion 1867. V. évf. 647. Nápolyi Margit legenda.

³ Knauz Nándor (Magy. Sion 1867. V. évf. 567—568. II.) bizonyítja a születés idejét s tekintve, hogy Knauz a születés idejére vonatkozó összes adatokat ismerve mondta ki és állapította meg ezen időt, ez idő szerint övé a döntő szó.

anyai ápolásra és nevelésre. Epen a Szerémségben tartózkodott az udvar, hol alkalmas nőt talált a királyné gyermeke további gondozásra. Itt élt ugyanis egy fiatal, alig 24 éves özvegy asszony, Tamás bodoméri ispán özvegye,¹ kinek szintén volt egy Margitnál nem egészen egy évvel idősebb kis leánya, Erzsébet, s ki kitüntetésnek vette, örömmel vállalta a kis királyleány nevelését, gondozását. Féltve nevelte, akárcsak saját kis leányát.

Természetesen a királyi udvarral maradtak mindketten, mikor az udvar, szokásához híven, hamar tovább vonult.

Nem sok idő telhetett el, talán csak néhány hét, mikor a királyné megemlékezett fogadalmáról. Veszprémnek vette útját. Elvált a királyi udvartól, hogy beváltsa fogadalmát. Vitte leányát dajkájával együtt Szent Katalin monostorába. Dajkája talán inkább a királyné kedvéért, mint hivatásból, szintén apácának állt. Saját kis leányát azonban ekkor még nem vitte magával. Az 1—2 évig még a rokonságnál maradt. Olympias, ki már negyedik napon beöltözött, továbbra is Margit közvetlen nevelője maradt. A királyné külön szeretetébe ajánlotta.² Margit csakugyan olyan szeretettel találkozott Olympias részéről, hogy őt élete végéig anyjának szólította és anyjaként szerette. Az új lakókat Veszprémben Katalin nővér főnöknő, Eliana templomgondozó és az apácák lelkésze, Tamás pap fogadta.³

Részint Margittal együtt, részint valamivel előbb vagy utóbb számos más előkelő kisleány is a monostorba került, kiknek nevét ismerjük, bár nem mindenkiét. Azokét biztosan, kik később is apácák maradtak és a Nyulak szigetén Margittal együtt éltek. Közülük Beata a szigeti monostorban Margit előtt egy évvel halt meg. Johaleta és Jolenta már előbb

¹ Wertner (Turul, 1903. XXI. évf. 34.) Tamás személyének meghatározásában téved, mikor Tamás úr halálát 1256. körüli időre helyezi, mert Olympias — szerinte — 1255-ben lép kolostorba. Ez azonban nem 1255-ben, hanem már 1245 végén megtörtént s ugyanazon megokolással állíthatjuk, hogy már ekkor nem élt Tamás ispán.

² Mon. Vespr. I. 217—18 174, 170.

³ Mon. Vespr. I. 218, 170, 174, 180.

a monostorban voltak, mint Margit belépett. Olympias leánya, Erzsébet hét éves korában állt közéjük, míg a kis Stefanát atyja, Pósa úr, már két éves korában a monostorba vitte. Csak félévvel Margit előtt lett Judit, Ipoly ispán leánya apácává, míg Alexandra csak az utolsó veszprémi kétévben volt társuk. László, serennai ispánnak két leánya: Erzsébet és Aglent élt közöttük, egy másik Aglent veszprémi András leánya volt, aki Ceciliával, veszprémi Moyzes leányával együtt, mióta eszét tudja, apáca volt. Mig Margitot, a királyleány rokonát, Vilmos makonyai, mácsói herceg úr leányát kell megemlítenünk, aki Veszprémben három évig élt velük és Ágnest, somogyi Gergely úr leányát, aki a szigetre való átköltözés előtt egy évvel állt közéjük. Erzsébet, badoborai István leánya azonban megelőzte Margitot s már 15 éves volt, mikor apáca lett.

Margit olyan fiatalon került ebbe a kis társaságba, hogy igazán alig lehet megfigyelni, milyen a szellemi érettsége. Egy-két elejtett szóból lehet csak következtetni, hogy a bájos gyermeki egyszerűség a legnagyobb mértékben megvolt benne és sokáig meg is maradt.

Nem ismeri pl. a keresztet és mi a jelentősége, mit ábrázol. Pedig mikor megmondják neki, eszével már fel tudja fogni és sírásra fakad.¹ De nem tudja 6—7 éves kora körül még azt sem, hogy ő a király leánya. Panaszkodni megy „anyjához,” Olympiashoz, hogy neki társai azt mondják, ő a király leánya, igaz-e ez? Sírva hallotta azt.² Természetesen különbséget kell tennünk kisebb korában és később. Később már tudta, hogy ő a király leánya, de nem szerette, ha azt mondták neki, mert érezte, hogy ezt azért mondják, mert érzik, hogy különbséget, kivételt kell vele tenni. De azért, ha a király leányának szóló kitüntetések, megkülönböztetéseket visszautasította is, mindenkor a király leányaként viselkedett, mikor királyi atyjánál és bátyjánál szívesen közbenjárt monostora érdekében.

¹ Mon. Vespri. I. 166, 175.

² I. m. I. 166.

Igazi naivságot árul el az a tudatlansága, hogy még idősebb korában is néha azt hitte, hogy a domonkosrendi testvérek nem férfiak.¹

A kolostorban Katalin nővér tanította a latin imádságokat. A tervszerű tanítást azonban természetesen már megelőzte a legközönségesebb imádságok betanítása. A „Miatyánk”-ot, „Üdvözlégy”-et, „Hiszek egy”-et² a tanító apáca mondta a kis iskolások előtt s azok utána, míg meg nem tanulták. E tanításban magyar, vagy latin szöveget tanítottak-e be, eldönteni nehéz. Az összes források a latin szöveg betanulása mellett szólnak. A betanított anyag természete a szóról-szóra való tanulást kívánta meg.

A szövegtanítást az ének párhuzamosan kísérte. Ez, tekintve az ének természetét, könnyebben is mehetett és vele a szövegtanítás is gyorsabb volt. A különféle egyházi latin himnuszokat, pl. *Veni Creator Spiritus*-t így tanulták be.³

A szövegbetanulás mellett lassankint a betűkkel is megismerkedtek és az elemzés után következett, bizonyára a már ismert szövegen, az olvasás gyakorlása. Ez 6—8 éves korukban vette kezdetét. Könyvekből, kész írásból tanultak olvasni, anélkül, hogy ők maguk utánozták volna a betűket. A könyv kevés volt, de ez a kevés az írás jellegét tekintve ép úgy szolgálhatta a tanulást, mint a mai „Olvasókönyv”-ek, „ABC”-k, bár azon időben a könyv kézírásos. E célra való használhatóságát biztosította a kódexírás megegyező volta, melynek betűi igazán épen ekkor a legszebbek és szabályosságuknál, gótikus finomságuknál fogva nagyon szolgálhatták a tanítást. Kevés könyv forgott a kis növendékek kezén s így többen voltak kénytelenek egy könyvet használni.

A tanítás eddig említett tárgyai csak eszközt szolgáltatnak az iskola tulajdonképeni céljának elérésére. E célt a szerzet szabályai tűzik a növendékek elé. A noviciusok próbaévük ideje alatt szorgalmasan tanulmányozzák a zsoltáros könyvet és az officiumot.⁴

¹ I. m. I. 287.

² I. m. 166. 175.

³ I. m. I. 175.

⁴ Denifle. Arch. d. Mitt. V. 543.

A zsoltáreneklés csak folytatása lett a hymnuséneklésnek. Nehezebb volt a karimádság szövegének betanulása. Az officium divinum egy részét u. i. már a legfiatalabbakkal — akik természetesen azért képesek már erre — betanultatták könyv nélkül. Margitról a „Nápolyi legenda“ úgy beszél, hogy már 4 éves korában megtanulta a kérdéses részt: Szűz Mária officiumát.¹ Ha nem értjük is pontosan ezt a 4. évre, 5—7 éves leányakkal már biztosan betanították. Mikor aztán ők is tudták már, részt vehettek a karimádságon, az órákon.² Mig azonban fiatalok, gyengék voltak, éjjeli imára, nevezetesen a matutinumra nem engedték őket felkelni³ s hiába szeretett Margit imádkozni, nem mehetett kisebb korában ő sem a karba; ekkor azonban az iskolán kívüli szabad idejében találták nagyon gyakran az imádságban.⁴

Női kézimunka, varrás, háztartási teendők tanulásáról ezen évekből adatunk nincs ugyan, de a későbbi évek gyakorlata feltételezi már ezen éveken tanulásukat.

A komoly tanulás óráit a játék váltotta fel. A magistra minden egyes esetben külön adta meg reá az engedélyt.⁵ A kolostorok a középkorban s ezek iskolái nem nyomják el még apácának nevelt tanítványaikban sem a gyermeki lélek természetét. Nem erőszakos a kor a lélek vallásossága érdekében a természet közömbös hajlamaival szemben. Nyílt szavakkal olvashatjuk: „pro solatio etatis“ megengedik a játékot az apácák növendékeiknek.⁶

Margit azonban a zajos játékokba egyéni természetéből kifolyólag ritkán keveredett. Félrevonult játékos társaitól, bár talán valamelyik idősebb apáca beszédének, példájának hatása alatt és szívesebben imádkozott.

De a fentebb mondott szavak igazolást nyernek a magistra tettében, ki akárhányszor szinte erőszakkal vitte az

¹ Magy. Sion. 1867. V. évf. 648.

² Mon Vespr. I. 175.

³ I. m. u. o.

⁴ I. m. I. 218.

⁵ I. m. I. 212.

⁶ Magy. Sion. 1867. V. 9. sz. 649. (Nápolyi legenda.)

elrejtözve imádkozót kis társai közé, hogy gyenge testét a játéokban felüdítse.¹ Gyakran magától is társai közé ment és csalogatta őket a karba, a káptalan terembe játék idején.² Itt aztán Margit módja szerint való játékba kezdtek. Játéknak lehet minősíteni viselkedésüket, mely a legtermészetesebb gyermeki pszichológiából táplálkozott. Mi természetesebb ugyanis a gyermek játékában, mint az idősek, a felnőttek utánzása? Ők is látták az oltárt, nála a miséző papot, körülötte az imádkozó apácákat, akiknek azonban az övékétől eltérő ruhájuk volt. A kis Margit hamar készen volt tervével, játékaival. Mindenek előtt egy kis oltárt csinált s ez lett játékszerük.³ Így egy alkalommal a káptalan terembe csukódtak be a kicsinyek, Margitot a nagy apácák öltözetébe bújatták, oltárhoz vezették és itt felcsendült ajkukon a: „Veni Creator Spiritus“ dallama.⁴ Latin hymnuszszöveget, majd zsoltárt is énekeltek.

A jó apácák természetesen örömmel látták e játékokat, és kis királyi növendékük ilyen természetű játékaiban a szentség jeleit vélték föltalálni. Akkor meg igazán áhítatos tisztelettel teltek el iránta és lassankint boldognak, szentnek mondogatták, mikor ugyancsak játék közben Margit egyszer játszó társai közé lépve azt kérdezte tőlük, akarják-e, hogy ő az égen megjelenítse a napot. A játszó az esős, nagyon is horus idő elől a betegek szobájában voltak éppen összegyülekezve. Csodálkozó szemük, csacska szájuk csak kétkezdéssel felelhetett Margit kérdésére. Margit azonban imádságba kezdett, a felhők megszakadtak s a nap kibukkant mögülök.⁵

A szerzetesi életben élő kis királyleány talán félévnél sem volt sokkal hosszabb idő óta a veszprémi monostorban, mikor a királyi család már meglátogatta. Béla király elkérdezgetődött kis leányától és többek közt kíváncsiságból azt

¹ Magy Sion, 1867. V. 9. sz. 649. (Nápolyi legenda.)

² Mon. Vespr. I. 200, 212.

³ I. m. I. 175. Magy. Sion. 1867. V. évr. 649. I. (Nápolyi legenda.)

⁴ Mon. Vespr. I. 166., 175.

⁵ I. m. 210.

is megkérdezte, mit csinál ő, a király, a hadseregével. A kis leány szavai bámulatos világosak voltak és jóslatszerűen hangzottak: „Megöli király apám ellenségét és elleneit megszalasztja.“ Ekkor már kitörőfélben volt, ha ugyan ki nem tört teljesen a harc Harcias Frigyessel. S a király kis leánya feleletétől is tüzelve beteljesítette leánya jóslatát. 1246-ban történt¹ a jóslat is, a végrehajtása is.

Margit különben, amint nem szerette, hogy királyleánynak mondják néha s úgy is bánnak vele, nem szerette szülei látogatását sem. Érezte, hogy e látogatások a vele való különös bánásmód forrásai s ő, kivált idősebb korában, nem akart különbözni társaitól. Sokszor csupán ezen célból is a kitüntető bánásmód ellenére cselekedett. Már Veszprém-ben kezdett e téren egyénisége kialakulni és hamarosan megtörtént, hogy gyakrabban látogatására jövő atyjával, anyjával nem akart találkozni, vagy velük nem akart beszélni.² Néha annyira fokozódott ez, hogy a királyné nagy örömmel telt el, ha meg-megszólalt leánya.³

Ugyancsak 1246-ban kapott szerzetbéli ruhát. A szerzet szabályainak megfelelő élet, mindenben a nagyokhoz való hasonlatosság lett ettől kezdve törekvésének rugója.⁴ Így kért már 5 éves korában Olympiastól ciliciumot is.⁵ Ekkor azonban még megtagadta tőle. Titokban akart tehát egyet szerezni, de csak egy év múlva sikerült. Olympias természetesen el akarta tőle venni a fiatal testet nagyon is megviselő ciliciumot, ami akkor már Margit hátán volt, de Margit oly nagy ellenállást fejtett ki, hogy alig lehetett tőle elvenni.⁶ Ettől kezdve mindig kereste az alkalmat arra hogy ciliciumot szerezzen. Hét éves korában ez újra sikerült neki s most is felvette, de inge fölé, többi ruhája alatt.

¹ I. m. I. 191.

² I. m. I. 166.

³ Mon. Vespr. I. 287.

⁴ Új Magy. Sion. 1895. XXXIII. évf. 409. Magdics J.

⁵ Nyelvelmléktár 8. k. 1. I. Magyar leg.

⁶ Mon. Vespr. I. 218.

Igy aztán Katalin priorissza és magistra meg is engedte neki, de éjjelre elvette tőle, mert félt, hogy ezt a nagy sanyargatást még nem bírja ki.¹

Igy Margitnak a veszprémi monostor is, mint később a szigeti, az imádság és az alázatosság gyakorlásának helye volt. Fiatal korában kezdi s minél idősebb lett, annál többet imádkozott s annál többet és szívesebben szolgált másoknak. Résztvesz már fiatalon a nővérek imáiban, a hórákban, bár eleinte, amint említettük fiatalságára való tekintettel az éjjel mondott matutinumra nem engedték felkelni. Résztvett a miséken is,² de ezenkívül is nagyon sokszor félrevonult. Így történt egy alkalommal, hogy keresték és nem tudták megtalálni. Az egész monostor őt kutatta, kereste s csak nagysokára sikerült a templomban egy rejtett helyen felfedezni. Még ekkor sem akarta félbeszakítani imádságát. Ez kilencéves korában történt.³

A különféle munkák végzésére is hamar vállalkozott. Alig mult négy éves, már az oltárok földiszítésében, a különféle szolgálai munkákban részt vett erejéhez képest.⁴ Eleinte a kis gyermekek mindenhez hozzáfogó, az öregeknek segíteni akaró, idős emberek munkáit utánzó igyekezet vitte e munkákra, később azonban hozzászokva, magát belenevelve már öntudatosan is végezte ugyanezeket. Többször seprőt fogott, kisöpörte a templomot, a házat, folyosóit, szobácskáit, hálótermét és ebédlőjét. Segédkezett a legalsóbb munkák végzésében és szívesen ápolta a gyengélkedőket s a betegeket.⁵

Már itt, Veszprémben megkezdte a később is minden évben elvégzett nagycsütörtöki lábmosást. Engedélyt kért rá a priorisszától.⁶

A fegyelem szigorát is érezni akarta. A nővérek esti imájuk után az est csendjében a szabályok előírta fenyítést

¹ I. m. I. 166.

² I. m. I. 166, 171, 175, 212.

³ I. m. I. 175.

⁴ I. m. I. 166.

⁵ I. m. 170—171, 175—176.

⁶ I. m. 177.

végezték. Bizonyos sorrendben mindenki megkapta a közülök erre kiválasztott nővértől mezitelen vállaira, hátára a disciplina kiszabott ostor vagy vesszőcsapását.¹ Ezt a büntetést már reggel kiszabták mindenkire, a káptalan teremben végzett közös bűnbeismeréskor. A kis növendékek azonban ezen bűnbeismeréseken hibáikat nem vallották be, hanem magisztrájuk ezen kívül kérdezte ki és szeretettel korholta, javitgatta őket hibáik miatt.² Margit azonban az öregek disciplinájából is ki akarta venni a maga részét. Az apácákat korbácsoló Olympias előtt egy este ő is letérdelt a földre s kérte, verje meg őt is. Olympias megtagadta kérelmét. Margit azonban nem nyugodott meg ebben. Rögtön bement a sekrestyébe és ott önmagát korbácolta meg.³

Hét éves kora körül Margit, nővér módra felöltözve, kis társaitól kísérve megjelent a főnöknő előtt. Ugyanekkor a többi nővér is ott volt. Kérte őket, fogadják el fogadalmát, engedjék, hogy ő azt letehesse. A priorissza és társai azonban megtagadták kérését, még nagyon fiatalnak tartották. Sírva távozott Margit a szigorú gyülekezet elől.⁴

Margitot ezen lépésére esetleg az bírta, hogy atyja éppen ebben az időben tervezte Margit házasságát valami lengyel herceggel.⁵ Margit hallani sem akart erről, pedig tekintve naivitását, alig érthette helyzetét, csak azt tudta, hogy kedves társaitól, tartózkodási helyétől, Olympiastól akarják elválasztani, akikhez pedig az értelem, az öntudatos ragaszkodás első erős érzelmeivel ragaszkodott. Másoknak, az idősebbeknek helyzetét látta, hogy nem távozhatnak a monostorból, míg egy-két fiatal szabadon mehetett s e két állapot közt különbségnek azt látta, hogy egyik a fogadalom miatt nem távozhatott, a másik éppen a fogadalom le nem tévése miatt mehetett szabadon. A fogadalomban akart ő is menedéket találni az elvitel ellen. De nem volt szükség rá. A házassági tervek

¹ I. m. I. 218.

² Denifle. Arch. d. Mitt. V. 543.

³ Mon. Vespr. I. 218.

⁴ Mon. Vespr. I. 166.

⁵ I. m. I. 172., 176. II.

egy időre félben maradtak. Nem kellett a kis Margitnak fenyegetését sem beváltania — ha ugyan ezt a Margitról beszélő apáca ezen kor és későbbi évek azonos eseményeit összekeverve, nem alap nélkül hozta ide, — hogy orrát levágja, ezáltal akarva megmenekülni az elviteltől.¹

Különös szívességgel hallgatta kis korától, ötödik évétől kezdve a szentek szenvedésének előadását.² Ha a veszprémi monostorba domonkosrendi predikáló testvérek jöttek, akár lelkigyakorlatok tartására, akár más időben predikációs körútjukban, Margit mindig mellettük volt s leste ajkukról a szentek életét elmondó szavakat. Nehézére esett, mikor ezek tovább vonultak és gyakran megtörtént, hogy még marasztotta őket néhány napra. A szerzetes testvéreknek azonban ki volt szabva idejük, nem maradhattak. Így egykor 5—6. éves korában, hiába marasztotta Margit a náluk predikáló Benedeket és társát. Kocsin útra keltek, de alig értek ki Veszprém határából, kocsijuk összetört. Kénytelenek voltak visszafordulni és betértek újra a monostorba. Az apácák meg voltak győződve, hogy a kis Margit imája miatt történt a kocsi eltérése, kiről tudták, hogy e szándékre imádkozott.³

Hasonló eset történt az utolsó veszprémi évek egyikén. Ekkor Herbart testvér predikált az apácáknak. Margit, mikor Herbart és társai búcsuzkodtak reggeli után a káptalan-házban, kérte őket a maradásra. Nem akartak. Mikor azzal fenyegette őket, hogy esőt imádkozik le rájuk, ha nem maradnak, ők ezt sem találták oknak a visszamaradásra. Elindultak. Nem is járhattak messze, mikor olyan eső szakadt a nyakukba, bár előbb néhány perccel verőfényes idejük volt, hogy kénytelenek voltak visszafordulni. A város valamelyik házában húzták meg magukat, mert akkora volt az eső, hogy még a monostorig sem tudtak visszamenni. Még a bekövetkező éjjelre is Veszprémbe voltak kénytelenek maradni.

¹ I. m. I. 176.

² I. m. I. 218.

³ I. m. I. 169. 218. A nápolyi legenda szerint (Magy. Sion. 1867. V. 11. sz. 834. l.) az összetört kocsit Margit imájával újra helyreállította.

E visszatérést Tamás pap vitte hírül másnap az apácáknak.¹

Margit ezenközben 10 éves lett. Annyira készen állt már Nyulak szigetén is a monostor, hogy a lakók beleköltözhettek. Ez meg is történt 1252-ben. Veszprémből 18 apáca indult útnak, hogy első lakói legyenek a királynétől leánya számára épített nagyszerű monostornak.

Katalin nővér 46 éves volt, Olympias 31 éves, Eliana 36 éves, kik a veszprémi monostor öreg apái közül elkísérték a 10 éves Margitot. Kivülök még a fentebb elsorolt veszprémi apácák mentek a szigetre, de hogy mely úton, az év melyik részében, micsoda úti készségeken és felszereléssel, azt nem tudjuk.

Margit és a szigeti fegyelem. A szóban forgó kor még nem állított fel olyan egyetemes szabályokat, melyek bizonyos életkorhoz kötötték volna a szerzetesi fogadalmak érvényét. Ilyen korkívánás csak a trienti zsinat, illetőleg VIII. Kelemen óta áll fenn. Margit már a Nyulak szigetén volt, mikor fogadalmat tett a rend egyik mesterének, generalis fejének, Humbertusnak kezébe, ki éppen ebben az évben 1254-ben lett generalis.² Margit nem töltötte még be 12. életévét. Tizenegy és fél évesnél csak valamivel lehetett idősebb.³ A fogadalom latin formulája a következő:

„Ego N. facio professionem, et promitto obedientiam Deo et beate Marie et beato Dominico et tibi N. magistro ordinis Predicatorum et successoribus tuis (vel tibi N. prioris talis loci, vice N. magistri ordinis Predicatorum et successorum eius) secundum regulam beati Augustini et institutiones ordinis fratrum Predicatorum, quod ero obediens tibi tuisque successoribus usque ad mortem.”⁴

Hogy eme fogadalom letevésekor a cseh király fellépett-e már házassági tervével, biztosan nem merjük állítani, bár van erre vonatkozólag a fellépés mellett szóló adatunk.⁵

¹ I. m. I. 173—174., 179—180., 221—222.

² H. Denifle, Arch. d. Mitt. V. 536. I.

³ Mon. Vesp. I. 171., 167., 183. Nyelvméltár, 8. k., 2. l.

⁴ H. Denifle Arch. d. Mitt. V. 543—544.

⁵ Nyelvméltár, 8 k. 12. old. Mon. Vesp. I. 183—184.

A tény azonban az, hogy a cseh király házassági terveiben nem találta azt akadállynak, hogy Margit egy szerzetben fogadalmat tett. A házasság kérdése kísértett is és legközelebb állt a megvalósuláshoz 1261-ben, mikor a béke biztosítására a királyi család összes tagjai, Margit rendi előljárói, sőt a pápa is a békét biztosítani hivatott házasság mellett foglalt állást. Margit állhatatosságáról valamivel később szólunk, itt csak azt említjük, hogy Margit a beszenteltetéssel vette elejét a további zaklatásoknak. 1261-ben, pünkösd harmadnapján, 19 éves korában, a nyulakszigetebeli Szűz Mária-egyház Szent Erzsébet oltára előtt, három más apácával, atyjafiaival együtt az ezen évben esztergomi érsekké lett Fülöp, a váci püspök, a nyitrai püspök és sok úr és szerzetes jelenlétében szentelte apácává Margitot.¹ Margit fogadalmával a szerzetes élet kívánalmai szerint való életre kötelezte magát. A szerzetes élet pedig az evangéliumi tanácsok közül a szegénység, engedelmesség és tisztaság tanácsának követésére kötelezi a szerzetest.

A szegénység fogadalmával a szerzetes a vagyon okozta gondokról és örömeiről mond le teljesen² és megígéri, „hogy egyrészt semmiféle földi vagyon kezelésével saját maga, vagy más részére a szerzet engedélye, megbízása nélkül nem foglalkozik; másrészt anyagi szükségletei tekintetében teljesen a szerzetre bízta magát.”³

Margit életében az ígélet első felének megtartása nem okozott nagyobb gondot, nehézséget. Második felének teljesítésére azonban már volt bőven alkalma. A királyi család, amint az könnyen elképzelhető, Margitot elhalmozta ajándékkal. Ajándékai pedig olyan természetűek voltak, hogy könnyen fölöslegessé lehetett volna a rend kötelezettsége, melylyel fogadalmasainak eltartását igéri, de kívánja is, hogy fogadalmasai teljesen a rendre hagyatkozzanak. A gazdag ajándékok: arany és ezüst márkák, szóval pénz, ékszerek,

¹ Nyelvelmléktár 8. k., 12. old., Mon. Vespri. I. 172., 168., 176.

² Dr. Hajdu Tibor: Erkölcsei tökéletesedésén. 150. old.

³ I. m. 151. l.

bíbor, bársony és selyem ruhák voltak. Néha bort vagy hasonlókat küldött a király. S Margit mindezeket teljességükben átadta a rend fejének vagy a priorisszának, a tetszésük szerinti rendelkezésére.

A tartományi rendfőnök elsősorban is megengedte Margitnak az ilyen tárgyak elfogadását. A priorissza pedig a neki átadott tárgyak egy részét visszaadta Margitnak azon felhatalmazással, hogy vele szabadon rendelkezze. Margit a szabad rendelkezésére bízott tárgyakat a templomokban meglátott szegényeknek, bénáknak osztotta ki, vagy a rendfőnöktől Margit kérésére e célból a szigeti monostorba rendelt György testvér által osztotta ki távolabbi vidékek szegényei között. Gyakran szegény egyházakat segített föl az ajándékokkal. Így a fehérvári dominikánusok Szent Katalin kolostorát. Pesten Szent Antal egyházában Szent Miklós tiszteletére élete utolsó évében oltárt emeltetett. Más egyházakban kelyheket, ruhákat szereztek be ajándékaiból.¹ De nemcsak a vagyon okozta gondok s örömeikről való lemondás a kötelessége a szerzetesnek. Kötelező még világi javak iránt való közömbösség is. Ez már minden emberrel közös kötelessége a szerzetesnek s e kötelezettségét fogadalmában külön is magára vállalja a szerzetes.² A vagyon által kielégíthető szükségletekben a legkisebb térre való szorítkozás azonban már nem tárgya csupán természete miatt a szegénységi fogadalomnak, s csak egyéni tökéletesség jele, ha megvan valakiben. S ezt megtaláljuk Margitban. Szinte különködésig túlhajtotta a ruházatban, lakásberendezésben való szegénységet. Ruhája mindig a már viseltek közül került ki. Régi avult ruhákból csinálta meg ő maga a saját ruháját s elég gyakran rongyos, piszkos ruhában járt.³ Ez a helyzet ránézve csak akkor volt kellemetlen, mikor atyja, anyja vagy a királyi család tagjai vendégek társaságában a szigeti monostor látogatására mentek. Ilyen alkalmakkor azután néha

¹ Nyelvemléktár, 8. k. 20. l., Mon. Vespr. I. 171., 178., 196., 198., 204., 261., 277.

² Dr. Hajdu Tibor: Erkölcsi tökéletesedéstan, 150. l.

³ Mon. Vespr. I. 168., 171., 178., 190.

látogatói előtt azon finomabb ruhákban is megjelent, melyeket anyja küldött neki.¹ Azonban sokszor nem sikerült ez, mert Margit az ajándékba küldött ruhát odaajándékozta másnak.²

Margit ágya is annyira szegényes, egyszerű volt, hogy a priorissza akárhányszor ki akarta cserélni, de Margit ragaszkodott szegényes fekvőhelyéhez s végül is a priorissza engedett.³ Margit szegénysége legjobban látszott kis ládájában. Halálakor a következő tárgyak voltak találhatók benne: 2 ciliciumrész, egyik összeszakadozott, avult, a másik csaknem új volt még; egy vas öv; vesszővirgács beborítva sündisznó tüskés bőrével; két lábbeli belsejében oldalt apró vasszegekkel, egy ónból készült kis fémlap hálómódra összefont sok apró daróc-szalaggal, mit fiatalabb korában ruhái alatt meztelen mellén viselt.⁴

Az engedelmisségi fogadalom teljessége nem maradt semmivel sem hátra e szegénység mögött. Az előjáróknak csak egy szót kellett szólniok s Margit tekintet nélkül arra, hogy kinek szólt a parancs, sietett azt teljesíteni.⁵ A szabályok pontosan teljesültek.

A lelki élet tanítói, mesterei meg szokták kívánni tanítványaiktól, hogy az engedelmisség, alázatosság nagyobb mértékéért semmiféle testi, lelki önként vállalt munkát ne végezzenek az előjárók, vagy a gyóntatók engedélye nélkül. Margit önmegtagadási és vallási gyakorlatait csakugyan bejelentette gyóntatójának.⁶ Tudomása volt Marcellus testvér gyóntatónak Margit testét emésztő nagy kézimunkáiról is és engedélyét megadta hozzájuk.⁷

A főnöknő engedélyével mosta meg Margit az év minden nagycsütörtökén a monostor összes apácáinak, sőt szolgálóinak lábát is. Térdén csúszott egyiktől a másikig. Lábai-

¹ I. m. 190. l.

² Mon. Vespr. I. 168.

³ Mon. Vespr. I. 199.

⁴ U. o.

⁵ Mon. Vespr. I. 195.

⁶ Mon. Vespr. I. 279.

⁷ Mon. Vespr. I. 276.

kat fején levő velumával törülgette és csókolta. Az alázatosság teljessége indította arra, hogy újra fejére tegye a törülgetésre használt velumot. Ezen alázatossági gyakorlatot még Veszprém-ben megkezdte.¹

Alázatossága tündöklött, mikor Olympias egy alkalommal kemény szavakkal korholta, hogy imádságait borúlva végzi.² A szabályok teljesültek, mikor Margit még az esetben is maga kért bocsánatot társától, ha ő volt a sértett. Bocsánatot kért lábuk elé borúlva még az őt megsértő szolgálóktól is.³ A különféle legalacsonyabb szolgai munkák végzése Margit erényét növelte.

Margit alhatatosságának próbái voltak a házassági tervek. De sokkal nagyobb mértékben vet világot a házasságtól való vonakodás Margit felfogására a szüzi tisztaság terén, mint állhatatosságára, bár egyik a másikkal nagyon szorosan összefügg, úgyhogy állhatatossága a szüzi tisztasághoz való legteljesebb ragaszkodásból merítette erejét, a szüzi tisztaságához szükséges akarat ereje pedig állhatatosságán acélozódott.

A házassági tervek fölvetésekor, mint láttuk, Margit már fogadalmat tett. A tervek azonban már korán megfogamzottak. Adataink biztosan csak fogadalma idejétől kezdve említik az Otakárral készülő házasságot⁴ és ettől kezdve felszenteléséig, 1261-ig állandóan szövögetik e terveket. A Margit szüzessége ellen intézett eme leghevesebb ostrom előzményei a következők.

Babenbergi Frigyes 1246-ban bekövetkezett halála nem vetett véget a nyugati határszéli harcoknak. Az osztrák és stájer urak folytonos betörései Bélát újabb hadjáratra kényszerítették 1250-ben, s mikor Ausztria új fejedelmének, Badeni Hermannnak özvegye Otakár ifjú morva őrgróffal lett kénytelen osztozni akarata ellenére a babenbergi örökségen, új harcok forrása lett IV. Bélának az özvegy által történt segítségül

¹ Mon. Vespr. I. 167., 172., 177., 182., 189., 216., 219.

² Mon. Vespr. I. 259.

³ Denifle. Arch. d. Mitt. V. 543., Mon. Vespr. I. 240., 242., 268.

⁴ Mon. Vespr. I. 202., 214., 191.

hívása. Ekkor került először szembe a zseniális és nagyra-törő Otakár a magyarokkal. 1252-ben Pettau és Bécs vidéke, 1253-ban Morvaország láttak pusztító magyar hadakat. IV. Ince pápa békéltető követe, Velasco minorita azonban 1253-ban, mikor Otakár cseh királlyá lett, eredménnyel teljesítette a pápa megbízását. 1254-ben Buda mellett ugyanis létre jött a béke, mely Bélának Styria nagy részét, Otakárnak Ausztriát biztosította.

Az 1258.-i stájer lázadás után egy évvel újabb stájer lázadás tette Otakárt újra Béla ellenségévé, mert a fellázadt stájer urak leginkább Otakár biztatására fogtak fegyvert és a kroissenbrunni szerencsétlen ütközet Stájerországot elragadta Bélától, de egy állandóbb béke alapja lett; 1261-ben Bécsben kötötték meg a békét, melynek szilárdságát Otakár Béla leányával, Margittal kötendő házasságban akarta biztosítani.¹

A békekötést Otakár látogatása követte Béla országában, mikor is a béke és barátság zálogául ajándékokat adott Bélának, mint jóbarátok közt szokás, ez pedig elvitte a szigeti monostorba. Margit condrás ruhában jelent meg a királyi vendég előtt,² de ezzel nem változtatta meg Otakár házassuló szándékát. Margit azonban hallani sem akart a házasságról. Béla király, Mária királyné végül már a szülők iránt köteles engedelmességre hivatkoztak, mikor Margit gyóntatója, Marcellus atya a szigeti férfinonostor priorja, Sicardus atya, sőt maga a pápa sem érték célt Margit ellenkezésével szemben.³

Margit kijelentette, hogy még a kiközösítést is kész inkább elviselni, mint megszegni a hitet, melyet Jézusnak ígért.⁴ Mindezekkel azonban ha célt nem is értek, azt elérték, hogy Margit boldog összeszedettségét, lelki nyugalmát felzavarták. Keserves sírás fogta el⁵ s olyan szórakozottá lett a nagy lelki hánykódások közepette, hogy imáit megszokott módon nem tudta elvégezni és szükségét érezte annak, hogy

¹ Weisz világtörténelmének magyar kiadása nyomán.

² Nyelvméltár, 8. k. 9—10 l.

³ Nyelvméltár, 8. k. 10—11., Mon. Vespr. I. 220, 264.

⁴ Mon. Vespr. I. 264.

⁵ Mon. Vespr. I. 247.

a déli pihenő alatt és completorium után újra imáiba merülve pótolja a hiányokat, tökéletlenségeket.¹

Margit fenyegetődzésekkel is iparkodott szüleit eltéríteni házastó szándékuktól. Orrának s ajkainak levágásával fenyegetőzött, hogy így elcsúnyítja magát s bizonyára abban marad akkor a házasság.² S bár az a hang, melyen Margit ezeket kimondja s a mondatfűzés: „előbb levágom orromat stb., előbb meghalok stb. . . . mint ez megtörténik,“ talán megengedi, hogy ne gondoljunk arra, hogy ezt megfontolva s tette készen mondta; de ismerve Margitnak s a többi Árpád-ivadéknak erős, szinte erőszakos jellemét, feltehetjük, hogy megtette volna, ha rá kerül a sor.

Végre aztán megmentette Margitot minden zaklatástól a felszentelés és Otakar szerelmének Kunigunda felé fordulása.

Ez a harc, melyet Margit szűzi tisztasága ellen kívülről jövő támadásokkal szemben vívott, a lelki magányt is betöltötte, mikor az érzéki kísértésekre izgató legkisebb alkalmat is elkerülte. Ennek a csendes harcnak egyik eszköze volt az a körülmény, hogy sem egészségesen, sem betegségében nem fürdött.³ Különösen feltűnhetett ez társainak, hiszen a korabeli betegápolás, orvosi gyógykezelés egyik eszköze a fürdő volt, s ő még betegségében sem fürdött. Lábát sem mosta bokáján felül 18 éven át.⁴ Nagyon félt önmagától.

A szűzi tisztaság megsértésének veszélyét akarta elhárítani magától akkor is, mikor a tatárok újabb s újabb betörésének híre érkezett az 1258. évtől kezdve több ízben, s vele felelevenedtek mindazon keserű emlékek, melyeket a nagy tatárveszedelemkor tapasztaltak a magyar nők. Margit orrát akarja ily esetben levágni, sőt még dajkáját, Olympiast is megkéri, hogy vágja le az ő orrát, ha esetleg ilyen alkalomkor neki nem volna ereje. Erre azonban soha sem került a sor.⁵

¹ I. m. I. 259.

² I. m. I. 172., 176., 184.

³ Mon. Vespr. I. 266.

⁴ Nyelvméltár, 8. k. 7. l.

⁵ Mon. Vespr. I. 193., 214., 220.

Mégegyszer felmerült azonban Margit megházasításának terve, 2 évvel halála előtt, 1268-ban.¹ A pápa ismét engedélyét adta, hogy Margit, ha akar, feleségül mehet Anjon Károly sicíliai királyhoz. Margit nem fogadta el a pápa felmentését, a királyi család pedig már nem erőltette nagyon a dolgot.² Kiismerték már leányukat néhány évvel ezelőtt.

Margit így teljesítette fogadalmát, ígéreteit. De nemcsak ezen erkölcsi törvény teljesítésében volt oly szigorú, hanem szigorú és pontos volt a házirend, a szabályok legkisebb rendelkezésének teljesítésében is. A domonkosok szabályai nem kötelezik a reá beesküdteket bűn terhe alatt, csak a büntetés szigorával; természetesen csak az esetben, ha nem egyenes parancsról, vagy nem a törvények megvetéséről van szó, mert e két utóbbi eset már büntetést von maga után.³ De Margit nem ismert e téren sem kíméletet magával szemben, sőt kivételt sem szeretett tenni. Mindig pontosabban, szigorúbban tartotta meg a szabályokat s a házirendet, mint bárki más.⁴

A szigeti monostor fegyelme a rend tartományi feje ügyelt fel. Ebben az időben a főnök szinte állandóan úton volt s vizsgálta a rendházak életét, javítgatta, visszaállította a meglazult fegyelmet.

A szigeti monostorban a főnöknő, a többi előljárók és az idősebb nővérek kísérték végig a házon a látogatásra jövő rendfőnököket.⁵ Így jutottak 1265-ben augusztus egyik csütörtökjén azon helyre, hol később a szentté avatás biztosai kihallgatták az apácákat a Margit szentté avatása ügyében tartott vizsgálatkor. Az apácák itt voltak összegyülekezve s kedélyes társalgásban voltak elmerülve. A szerzetesi házak csendjének (silentium) ilyen nagy mértékű megsértése a fegyelem nagy lazulása volt. Hiszen a silentium játszotta egyik legnagyobb szerepet az összeszedettség, csendes magány megteremtésé-

¹ Pauler: A magyar nemzet története, II., 350.

² Mon. Vespr. I. 220.

³ Denifle. Arch. d. Mitt. V. 534.

⁴ Mon. Vespr. I. 168., 173. Nyelvméltár, 8 k. 21. l.

⁵ Mon. Vespr. I. 276—277.

ben, a szerzetesnek pedig ez volt azon monostori milieuje, mely nélkül már nem munkálhatja zavartalanul lelki javát. Ezért rendelték el a szabályok a silentiumot a klastromban, a hálóteremben, a szobákban, ebédlőben, imateremben. De másutt is különös engedély folytán szabad csak beszélni.¹ Margit a szabályt mindig megtartotta, s bizonyára a többiek is elég szigorúan.² De az ez ellen elkövetett vétség most egyszerre olyan nagy fokúnak tűnt fel a tartományi főnök szemében, hogy mindjárt a legerősebb fokú büntetést szabta ki a vétkesekre a pénteken tartott káptalan gyűlésen. A silentium megsértését első és másod ízben a „Miserere mei“ és „Pater noster“ elmondásával büntették. Harmadik, negyedik, ötödik s hatodik ízben a ház feje szabta meg a korbács büntetést. Hetedszeri megsértésért az ebéd ideje alatt a bűnösök kénytelenek voltak az ebédlő földjén ülve egy délben kenyéren és vizen böjtölni.³ Most egyszerre ezt a büntetést szabta ki a főnök a vétkesekre. Körülbelül 20-an voltak a hibásak. De a bűnhődők közt volt Margit is, aki ártatlansága ellenére külön kérte ezen alkalommal a rend fejét, hogy engedje neki is ugyanezen büntetést elviselni.⁴ Magisztráját és rokonát, Vilmos herceg leányát, Margitot küldte ekkor az előjáróhoz, hogy kérjék ki engedélyét ahhoz, hogy ő is részt vegyen a bűnhődésben. Nem akarta, hogy büntetés nélkül maradjon ő, mert talán valaki azt hihette volna, hogy rangja miatt nem bántják.⁵ Mindez jó hatást tett az apácákra.

Három évvel Margit halála előtt farsangi időben⁶ történt, hogy a Duna vize magasra áradt s a kolostor udvaraiba is behatolt. 3 nap mulva huzódott csak el az ár.⁷ 8 nap mulva⁸ jött látogatóba, az akkori tartományi főnök János

¹ H. Denifle. Arch. d. Mitt. V. 541.

² Mon. Vesp. I. 227. 242.

³ Denifle. Arch. d. Mitt. I. 204.

⁴ Mon. Vesp. I. 278.

⁵ Nyelvméltár 8. k. 27.

⁶ (Május vége felé? Nápolyi legenda.)

⁷ Mon. Vesp. I. 186.

⁸ Mon. Vesp. I. 183., 280., 242.

testvér kíséretében. Látogatás közben Margit is kísérte a főnököt, aki különben gyóntatója is volt, a többi apácával együtt. Már estefelé járt az idő,¹ mikor a beszélgető hely előtt² a kis fás, füves térségre értek.³ Margit felemlítette a 8 nappal előbb történt áradást, de a provinciális nem adott hitelt szavainak. Margitnak fájt, hogy szavát, bár soha az igazság ellenére még nem beszélt, nem hiszik el s imádkozni kezdett Szűz Máriához, hogy szerezzen hitelt szavainak.⁴ Imáját erős zúgás követte. Ömlött, rohant a Duna hirtelen megdagadt árja úgy, hogy alig tudtak menekülni előle. Marcellus előbb az oszlopcsarnok falára, majd mikor innen le-szorult, egy fára mászott fel.⁵ Az apácák rohantak be a klostromba. A víz innen a magasabban fekvő káptalanházba szorította őket, de innen is ki kellett menniök. Végre is hordókra állva menekültek meg.⁶

A szerzetességben, hol az erkölcsi tökéletességre való törekvés életpályaszerű kötelesség, ennek teljesítését a fogadalomban vállalt kötelességek teljesítésén kívül parancsok és tanácsok megtartása, illetőleg követése biztosítja. Vannak e parancsok, tanácsok közt olyanok, melyeket meghatározott időben, meghatározott módon kell teljesíteni s elmulasztásuk hiba. De vannak olyanok is, melyeknek kötelező ereje csak általánosságban bizonyos, de ekkor vagy akkor, ilyen vagy olyan alakban nem köteleznek. Épen ezért mással is helyettesíthetők s végrehajtásuk módjában is szabad a választás. Ezeknek csak teljes elmulasztása, figyelembe nem vétele bűn. Az elmulasztásnak azonban olynemű elhatározás következményének kell lennie, hogy valaki egyáltalában nem akarja az ilyen, úgynevezett aszketikus eszközöket felhasználni.⁷

¹ Mon. Vespr. I. 192., 223., 243., 281.

² Mon. Vespr. I. 243.

³ Mon. Vespr. I. 196., 223., 281.

⁴ Mon. Vespr. I. 183.

⁵ Mon. Vespr. I. 281., 183., 243.

⁶ Mon. Vespr. I. 223. ad solarium ascenderunt (Nápolyi legendában.)

⁷ Lásd: Dr. Hajdu Tibor. Erkölcsi tökéletesedésen.

Az önmegtagadás és önsanyargatás ezek közé tartozik. Hősie és legkevésbé sem parancsolt formájuk a vágy Krisztus Jézusért vértanúhalált halni.

S ez a vágy folyton ott élt Margit lelkében. Számtalanszor kifejezte.¹ Kivánta még az üldözések idejének felújulását is, csak vértanúhalált szenvedhessen.² Ilyen keresztényüldözés ideje felújulhatott volna korában, hiszen a tatárság folytonos küzdelme folyt a határokon. S bár a tatárveszedelem távoltartásáért imádkozott, ha az egész keresztény magyarság veszedelmére gondolt, nem tudta azonban e veszedelem bekövetkezésének vágyát elnyomni magában, ha saját magát tekintette s undorral fordulva el testi megbecstelenítésétől a vértanú halál bekövetkeztetésére gondolt.³

Az önmegtagadás lelki tényeinek nem lehetett annyi tanúja — bár ennek is sok van, — mint a testi nyilvános tényeknek. Itt aztán már átcsapott az önsanyargatásba határt nem ismerő erénygyakorlata. Valóságos szertára volt a legkülönfélébb kínzóeszközökből. Használt ciliciumot, vas övet, sündisznó bőréből készült korbácsot, olyan cipőket, sarukat, melyekben belül apró vasszegek emelkedtek s önből való, szörkötéllal bevont s pusztá mellre tett kínzóeszközt.

Margit önmagával szemben nem ismert kiméletet. Verte magát, mezítelen hátát néha sima vesszővel, máskor tövissel vagy sündisznó-tüskés bőrével bevont vesszőkkel.⁴ 11—12 éves kora óta⁵ tartott ez haláláig s nem volt szünete, ha betegségében gyenge lett. Ilyenkor mást kért fel a verésre.⁶ Karácsony, Nagyboldogasszony s más ünnepek előnapján, továbbá nagypénteken történtek e verések.⁷ S ha saját ütéseit nem tartotta elég erőseknek, titokban félrevonulva, sírva, könnyezve verték szűzi testét erre felkért társnői. Néha ki-

¹ Mon. Vespr. I. 184., 192., 221.

² I. m. 209.

³ Mon. Vespr. I. 264.

⁴ Mon. Vespr. I. 182.

⁵ Mon. Vespr. I. 242.

⁶ Mon. Vespr. I. 205.

⁷ I. m. I. 182.

serkent a vér az ütések nyomán, mikor abbahagyták. Legtöbbször talán Olympias leánya, Erzsébet volt a verésre felkért nővér,¹ kit éjfélkor külön ezért többször felköltött. Sokszor korbácsolta, vesszőzte serennai László leánya, Erzsébet is.²

Keresztfelmagasztalása körül egyszer felhévizi Donát úr leányát, Sabinát vitte magával egy sötét helyiségbe. Leomlottak vállairól ruhái s egyszerre csak ragyogó fényesség töltötte be a kis sötét szobát. Világosság áradt ki Margit testéből s fényes lett a helyiség, mintha nappal lett volna. Két másik társnője, kik kíváncsian leskelődve bujkáltak a megveretés színhelyén, lábai elé vetették magukat s kérték imádságát. Margit megígértette velük, hogy senkinek sem szólnak.³ Mikor pedig újra felöltötte ruháját, besötétedett a terem is.⁴

Margit teste sanyargatására hordott derekán, minden ruha alatt egy vasövet is,⁵ mely állítólag ma is megvan Esztergomban s méreteiből lehet következtetni Margit testalkatára.

Teste szemmel láthatóan elcsigázódott élte utolsó éveiben. Az a szigorúság, mellyel magával szemben viseltetett, a verésen kívül az erős ciliciumok viselésében is nyilvánult s testét emésztette. Már 7 éves korában kezdte,⁶ de ekkor bizonyára még kiméletesebben és ritkábban. 12 éves korában azonban rendes időt szabott ki maga elé, melyben viselni akarta a ciliciumot. E maga elé kitűzött rendet be is tartotta, kivéve betegség idején. A napok pedig, amelyeket viselésére maga elé tűzött, a nagybőjt és advent összes napjai és minden hét csütörtökje, péntekje és szombatja voltak.⁷

Keze sanyargatására öt évvel halála előtt övével csavartatta körül kezecskéjét oly erősen, hogy húsába látszott a

¹ Mon. Vespr. I. 212.

² Mon. Vespr. I. 201—202.

³ Magy. Sion. 1867. V, 10. sz. 745. (Nápolyi leg.)

⁴ Mon. Vespr. I. 205.

⁵ I. m. I. 182.

⁶ I. m. 208.

⁷ Mon. Vespr. I. 167., 172., 177., 182., 190., 201., 219., 276.

kötél belevágni. S ezt titokban hordta, hogy mások valahogy meg ne lássák.¹

Lába sanyargatására találta ki a szeggel kirakott cipőt, kapcát. Ágnes nővér segített neki ennek elkészítésében s ő oly titokban tudta azt hordani, hogy csak halála után tudták meg, hogy ezeket is hordta.²

Ágyba ritkán feküdt, hanem ágya mellé a kövezetre feküdt le s ott is kevés ideig. Itt találta meg akárhányszor a hálóteremben éjjel körüljáró főnöknő.³ Ágyának fölszerelése: gyékény, „hitvány lazsnok“, és egy kis tollal tömött vánkos voltak.⁴

Margit önmegtagadás, sanyargatás szándékával nem engedte ruháit, fejét, testét megtisztítani az élődsi férgektől, sőt külön gondoskodott arról, hogy minél több legyen testén s így gyötörte magát. Az önsanyargatás ilyen módja azonban nagy visszatetszést, visszahúzódot, sőt undort keltett társnőiben. Visszataszító volt.⁵

Nagy mértékűek voltak Margit bűjtjei. Általában az egész évet bűjtölésben töltötte el⁶ és bizony eléggé nagyobb mértékben, mint a többi apácák. Néha felállt az asztal mellett, s míg a többiek étkeztek, ő fejét eltakarva imádkozott.⁷ Ételét pedig gyakran elküldte a beteg nővéreknek.⁸

Fokozódott ez a nagyrészen önmaga szabta bűjti fegyelem a Boldogságos Szűz és az apostolok ünnepeinek előnapján,⁹ a husvétet megelőző két héten át.¹⁰ A teljes étlenségig, szomjúságig ment a nágyhét 3 utolsó napján. E napokat a karban teljesen átimádkozta étlen, szomjan, pihe-

¹ I. m. I. 251.

² Nyelvemléktár. 8. k. 24. l., Mon. Vespr. I. 244.

³ I. m. 167., 189.

⁴ I. m. 171—172.

⁵ Mon. Vespr. 171—172., 182., 190., 199., 254., 266.

⁶ I. m. 167.

⁷ I. m. 171.

⁸ I. m. 263.

⁹ I. m. 257., 279.

¹⁰ I. m. 189—90.

nés nélkül.¹ A nagymértékű megerőltetés eredménye volt aztán az, hogy a három nap elteltével a negyedik napon, husvét ünnepén már kimerültségtől, betegségtől nem tudott enni.²

Előjárói ugyan általános engedélyt adtak Margitnak a nagymértékű önsanyargatásra, de ilyen fokban már ők sem nézték a dolgot jó szemmel. Olympias többször megkorholta neveltjét e túlságok miatt,³ de végre mit tehetett mást ő is, mint azt, hogy ezeket is megengedje. Margit sírva kért bocsánatot, de engedélyt is arra, hogy ezentul is megtehesse. A főnöknő megengedte neki.⁴

Azon napokon, melyeken az Úr Jézus szent testét magához vette, a folytonos imádság vonta el az étkezéstől.⁵

Néha nagyobb ünnepek vigiliáin példákat keresett ősei életében arra, hogy csak kenyeret és vizet ehessék és ihassék és ilyenkor titokban tette ezt. A szent ősök iránt való tiszteletét a példájukon való járással akarta kifejezni.⁶

Imádság. Hogyan kell Istenhez imádkozni s neki szolgálni? kérdezték egyszer az imádságos ajkú apácák Margitot. Margit mindig imádkozott és imája hathatós volt. Titokképpen állott az apácák előtt az a lélek, aki a kötelező imákon kívül is imádkozik s nem fárad bele. Titok volt az a lélek, akinek imádsága annyiszor talált meghallgattatást Isten előtt. Kérdéssel fordulnak hozzá, ismerni akarják a titkot. A titok azonban Margit felelete után is titok maradt. Megértették a feleletből azt, hogy ima közben az imádkozó ajánlja testét-lelkét az Úrnak, mindig Istennel legyen eltelve szíve s az Istenszeretettől ne vonja el az imádkozót se a halál, se az élet, a teremtmények.⁷ De ott volt a titok még

¹ I. m. 214., 219., 177., 190.

² I. m. 219.

³ I. m. 204.

⁴ I. m. 196.

⁵ I. m. 213.

⁶ Mon. Vespr. I. 168.

⁷ Mon. Vespr. I. 254.

mindig, mi az ilyen lelkiületnek megindító ereje? Ilyen lelkiület teremtésénél érezték, hogy kevés az akarat. Mindenki magán tapasztalta. Az akaratot meg kell indítani valami mennyei erőnek, a megindítottat pedig onnan erősítve, vezetve kell eszközül felhasználni a szent célhoz.

Az imádság a szerzeteséletben olyan jelentőségű, hogy vannak szerzetesek csak imádságra alapítva. Szent Domonkos rendjének történelmi fellépését más okok idézték elő, mint ami a kereszténység s a pogány világ határmesgyéjén a bűnös embert pusztába vitte s egy-egy szent életű lélek körül összegyűjtötte. Az önmagába szállni kívánó lélek, a bűnt megutáló élet, békülését találta az imádságban s ezzel megelégedett. A szentdomonkosrendiek a szociális bajok orvosaiként léptek fel. A XIII. század első felének harcai elvadtították a népet. Az anyagi javak után való törtetés váltotta fel a kereszteshadak eszményi mozgalmait s csak egy nemes lélekben, IX. Lajosban éltek még a régi tűzek a század közepe táján s azon túl. Ilyen lélek szállt szembe a keletről induló és Délfranciaországban forradalmilag fellépő eretnekekkel, de anyagi erejük megtörése után ellenforradalmaknak, az anyagi elmerüléssel szemben a szegénység eszméje forradalmának kellett kitörnie, szellemük visszanyomására. Assisii Szent Ferenc és főleg Szent Domonkos már nem annyira a maguk lelki békéjének munkálására kezdtek szerzetes életet s gyűjtöttek harcosokat, hanem az emberiség üdve tüzelte őket társadalmi munkára: békét teremteni a sorsával elégedetlen, az anyaghoz nagyon odatapadt emberek közt. Azonban nemcsak ez a más irányú elfoglaltság volt oka annak, hogy a Szent Domonkos-rendiek első szabályai rövidre szabják a kötelező, karban mondott imák idejét.¹ Velük együtt, helyesebben előttük már nagyon régen hirdették a lelki élet hivatott mesterei, hogy az imádság rövid legyen, mert az ájtatosság nélküli imádságban nincs köszönet, a hosszú imádságidő pedig az ájtatosság rovására megy.

Az imakötelezettség alól senki sem volt fölmentve. A tanult, vagy tanulatlan testvér, a latin imádságra beoktatott,

¹ H. Denifle : Arch. d. Mitt. V. 535.

vagy a könyvhöz nem értő apáca egyaránt elvégezte imádságát. A „paraszt“ testvéreknek nincs zsoltáros könyvük, olvasni nem tudnak, kívülről sem tudják, azért meghatározott számú Miatyánk elmondásával tesznek eleget az imakötelezettségnek.¹

Az apácáknál már változás volt. Ők csak imádságra voltak alapítva, tehát erre ki is taníthatták az apácákat. Ki is tanították s kivételt csak akkor tettek a szabály alól, ha már időses korában lépett valaki a monostorba. Ők az ilyent nem tanították meg olvasni, de megtanították a zsoltárokra kívülről. Könyv nélkül kellett az ilyeneknek is karba beosztva mondaniok a zsoltárokat.²

Margit az imakötelezettséget annyira szigorúan vette, hogy ha valaki betegsége miatt nem vehetett részt a karban és magányosan sem mondhatta el a breviariumot, elment hozzá a betegszobába, előtte elmondta a zsoltárokat s a beteg bizonyára utána mondvá tett eleget a kötelezettségnek.³

Az órákra, az imaórák kezdetére csengővel adtak jelet a monostorban. Az általános szabályok ugyan csak egyszeri csengőjelet írtak elő,⁴ de a szigeten az éjjeli imára 2 jeladás volt.⁵ Pirkadat táján az első csengőjelre keltek fel az apácák, a második csengőjel már az imádság kezdetét jelezte.

Margit minden alkalommal első volt a karba sietők közt. A gyülekező apácák már ott találták rendes helyén az év legnagyobb részében. A kimenésben pedig — ha ugyan kiment — mindig utolsó volt.⁶

A karban rendben, mindenki megszokott helyén volt, mikor az imádság a fő jeladásra megkezdődött. De az első zsoltár „gloriá“-jáig még szabadon megjelenhetett az, aki esetleg elfeledkezett kötelességéről s csak az ima kezdetét jelző csengésre lett figyelmessé.⁷ A kart egy állandó cantrix

¹ H. Denifle: V. 564.

² Mon. Vespr. I. 230.

³ Nyelvelmúltár 8. k. Magy. leg. 13. l.

⁴ Denifle: Arch. d. Mitt. V. 536.

⁵ Mon. Vespr. I. 204.

⁶ Mon. Vespr. I. 168.

⁷ Denifle: Arch. d. Mitt. V. 544.

vezette.¹ Az olvasásnak, éneknek jól, épületesen kellett mennie s ha valaki vétett, hibázott e dolgokban, rögtön meg kellett alázódnia. A szemek jártatása ima közben tilos, ép úgy a nevetés, nevettetés is.²

A matutinum után rögtön elmondták a „laudes“-t is, majd utána a szigeten alvás következett³ s így a szabályok ama rendelkezéséből, hogy a napos káptalangyűlés matutinum után tartassék, vagy néha „prima“ után, sőt az előljáró akaratából el is maradhat, ez utóbbi kettőt valósították meg.⁴ Vagy nem tartottak, vagy ha igen, akkor prima után, reggel 6 óra körül.

A káptalant zsoltárszerű imák előzték meg, melyek után az előljáró röviden megemlítette, ha valami a testvéri tiszteségre és korholásra, javításra szükséges volt. Azután a rendtagok közül a magukat hibásaknak érezők bocsánatra ereszkedtek (faciunt venias), majd fölkelve elmondták hibáikat. Ha valamelyiknek büntetésre méltó nagyobb hibája volt, hozzákészült rögtön a most rászabott büntetés kiállítására és ha verésből állott, az előljáró, vagy akit ő erre fölszólított, végre is hajtotta rajta.⁵ Más nem is beszélhetett kérdés nélkül a gyülekezetben, csak a magát, vagy társát bűnnel vádoló. Pusztá gyanúsításból, vagy hallomásból mást bűnről vádolni nem volt szabad. A hallomás csak akkor volt elegendő alap a vádolásra, ha a vádló megtudta mondani, kitől hallotta.⁶ A növendékek nem lehettek jelen a reggeli káptalanon. Az ő hibáikat mesterük hallgatta meg s gondosan és szeretettel korholta őket értük.⁷

Az imádság további napirendjében határozottabb adatok nélkül fel kell tennünk, hogy a „tertia“ órát d. e. 9—10 óra táján, a „sextat“ 12 órakor, a „nonat“ d. u. 2—3 órakor

¹ Mon. Vespr. I. 255.

² Denifl: Arch. d. Mitt. V. 544.

³ Mon. Vespr. I. 282.

⁴ Denifle. V. 554.

⁵ U. o.

⁶ U. o.

⁷ Denifl: Arch. d. Mitt. V. 543.

mondták. A „vesperák“ estefelé, 6 óra körül kerültek sorra. A „completorium“-ot rövid „collatio“ előzte meg, melyen mindenkinek ott kellett lennie. Téli időben az apácák a karban mondott imák után melegedni tértek be a „szobába“,¹ míg Margit csaknem mindig az imádkozó helyen maradt.

Margit különösen az imádság szentje volt. Folytonos, állhatatos imája foglalta el élete legnagyobb részét. A kar közelében külön imádkozó szobát rendeztek be számára. Ez az ő magán imádkozóhelye, de sokat imádkozott a kötelező órákon kívül a káptalanteremben s a karban is.² Különösen a Szent Kereszt volt nagy tisztelete tárgya. A házban, ahol csak keresztet, feszületet talált, nem ment el előttük anélkül, hogy térdet ne hajtott s ne imádkozott volna.³

Egyéb imádságai közben is maga előtt tartott, különösen a nagybőjt utolsó felében, egy táblára festett feszületet,⁴ sőt állandóan nyakában lógott egy betétes feszület, melyben az Úr keresztjének egy kis darabja volt elzárva. A feszület nyakába vetett kis zsinóron, mellmagasságban („infra duas tunicas“) helyezkedett el.⁵ E tiszteletéből kifolyólag szeretett sokat imádkozni a Szent Kereszt oltára előtt.

Külön imáiban nem szerette, ha zavarták. Nem akarta elhagyni imáját, ha atyja, vagy rokonsága jött is látogatására. István herceg egy ízben maga ment érte a templomba, de Margit nem szívesen hagyta el imádkozó helyét.⁶ Bár volt rá eset, hogy azért áldozatot hozott és nagy imádkozó kedvén a szülői szeretet győzedelmeskedett s ő sietett anyja üdvözlésére.⁷ Máskor azonban Márton tartományi főnök is 7-8-szor volt kénytelen Pósa úr leányát, Stefanát érte küldeni, míg abbanhagyta imáját.⁸ A kimerültség nem volt ok arra, hogy

¹ Nyelveléktár, 8. K., Magy. leg. 6. l.

² Mon. Vespr. I. 189., 195. stb.

³ Mon. Vespr. I. 197., 235., 264.

⁴ Mon. Vespr. I. 230.

⁵ Mon. Vespr. I. 254—255.

⁶ Mon. Vespr. I. 167.

⁷ Mon. Vespr. I. 266.

⁸ Mon. Vesp. I. 210.

elhagyja titkos imádkozóhelyét, hanem ilyenkor feje alá téve valami bőrvánkos félét, ezen pihente ki fáradoimait.¹

Margit a monostor imarendjébe a következőleg szötte be magánimáját:

A completorium kezdte az éj beálltát, közvetlenül előtte azonban a kisebb étkezést, a collatiót tartották. A collation minden apáca jelen volt² s idejét a sekrestyés apáca jelezte. Ezen jeladás után az ebédlőben gyülekeztek össze, ahol a nővéreknek felolvastak valamelyik szent könyvből. Az olvasás alatt az előljáró intésére megáldott italt vettek magukhoz, majd teljes csendben az egyházba vonultak a completorium elmondására.³ Ez böjti időben volt így, más-kor úgy látszik, rendes vacsorájuk volt, de hasonló körülmények közt. Mikor az apácák kivonultak a karból completorium után, ő még visszamaradt, míg a sekrestyés nővér az ajtót be nem csukta.⁴ Ezt az időt néha elhalasztotta a sekrestyés Margit kérésére.⁵ Az ajtó becsukása után, ha szép idő volt, Margit a kisudvar folyosójára ment ki és ott sétálva imádkozott.⁶ Egy ilyen alkalommal, éjfél előtt a Napot és Holdat egyszerre látta az égen.⁷ A keresztfolyosóról néha, vagy ha rossz idő volt, egyenesen a karból a káptalan terembe ment⁸ a feszület elé s itt elimádkozta a hét (poenientialis) zsoltárt, miközben térdhajtásokat végzett.⁹ Ezek végeztével tért vissza a közös hálóterembe, ahol folytatta imáit ágya mellett éjfélig. Ekkor lefeküdt s aludt a matutinumra való jeladásig.¹⁰ Ezt az időt sem aludta át mindig, hanem imáját gyakran az imára való jeladásig mondta s csak a csengőjel előtt kevés idővel feküdt le, hogy a matutinumra felkelő apácák ne vegyék

¹ Nyelveléktár, Magy. leg., 8. k., 14. l.

² Denifle: Arch. d. Mitt. V. 545.

³ Denifle: Arch. d. Mitt. V. 539.

⁴ Mon. Vespr. I. 189.

⁵ Mon. Vespr. I. 227.

⁶ Mon. Vespr. I. 237.

⁷ Mon. Vespr. I. 210—211.

⁸ Mon. Vespr. 237., 185.

⁹ l. m. I. 195., 237.

¹⁰ l. m. I. 237., 195., 189., 181., 242.

észre, hogy ő mennyit imádkozott.¹ Máskor meg lefeküdt ugyan éjjélkor, de a jeladás előtt keltette fel magát, mikor aztán kis keresztjét kezében tartva a Szent Kereszt oltára elé ment s ott imádkozva várta a matutinum kezdetét.² Margitnak ezen éjjeli imái az őt többször megfigyelő apácákra azt a hatást tették, mintha Margit beszélgetne valakivel, akit azonban ők nem látnak, de a beszélgetést sem értették.

A matutinum és laudes elmondása után folytatódott Margit imádsága. Visszamaradt az egyházban, a Szent Kereszt oltára elé vonult s a feszület lábait átkarolva, csókolgatva folytatta imáit.³ Néha ilyenkor is titkos imádkozó helyére ment s itt maradt a „primáig“ és az első miséig. Ezt végighallgatta. A conventualis mise meghallgatására, ami a tertiával egy időben mondatott, ismét az apácák közé vegyült s itt énekelt velük együtt.⁴ Mise közben Sanctustól Agnus Deiig, vagy Pater nosterig földre borulva hallgatták a misét. Margit ilyenkor ájtatosan nézte a fölemelt Oltáriszentséget és sűrűn könnyezett.⁵

Mise után újra csak imádkozó helyén találjuk s leszámítva hetes konyhai szolgálatát, itt időzött az ebéd (a prandium) idejéig.⁶ Máskor a Kereszt oltára előtt is tartózkodott misék után, különösen pénteki napokon, sűrű könnyhullatások közt.⁷ Ebéd után a házkörüli önként vállalt teendőket végezte a vacsora idejéig. A Szent Kereszt ünnepétől Husvétig azonban ebéd után rövidke időre az apácákkal is társalkodott.⁸ Margit imái a különböző ünnepeken tartalmukat, számukat tekintve változtak. E változás nemcsak abban nyilvánult, hogy hangulata, vágya, könyörgése más-más szövegű saját maga csinálta imákban nyert kifejezést,⁹ hanem abban is, hogy rendes imái mellé más imát is vett fel nagy számmal.

¹ I. m. I. 204.

² I. m. 253.

³ I. m. 172—173.

⁴ I. m. I. 181., 185., 195., 197., Nyelvemléktár., M.-leg. 8. K. 4. I.

⁵ Denifle: Arch. d. Mitt. V. 537., Mon. Vespr. I. 185., 167.

⁶ I. m. I. 177., 197., 253.

⁷ I. m. I. 197—198.

⁸ I. m. I. 189.

⁹ Mon. Vespr. I. 232.

Karácsony vigiliáján kenyéren és vizen bőjtölt, folyton imádkozott s elmondott ezer Miatyánkot, minden egyes után térdhajtással (venia). Mikor a káptalanteremben a cantrix felolvasta s kihirdette karácsony ünnepét, földre borult s imádkozva, könnyezve mondott hálát a Teremtőnek. Így történt ez a Boldogasszony születése, köszöntése és fölvétele ünnepén is. Ugyanezen ünnepek vigiliáján ezer „Üdvözlégyet“ mondott, térdet hajtott és bőjtölt. Pünkösdkor imája ezer „Veni Sancte Spiritus“ ima volt, bőjtrel és ezer veniával összekötve.¹ Ő maga el is mondta, hogy mindezeket megteszi.² Egyik alkalommal Szűz Mária egyik ünnepének vigiliáján beteg volt s így akadályozva volt szokásos imái elvégzésében. Kandidát kérte fel, hogy végezze el szokott imáit ő helyette.

Margit imádságos lelke azonban legjobban a fekete vasárnaptól (Judica me) husvétig terjedő két hétben áradt ki az imádságban s könnyben. Különben is elmondta a nagybőjt minden egyes napján a teljes zsoltárkönyvet. Könnyezései, sírása olyan nagyfokú szokott lenni, hogy veluma a víztől facsarható volt. Ilyen alkalommal hiült meg feje s reumás volt mindvégig. Gondosan takargatnia kellett fejét, hogy nagyobb baj ne keletkezzék a hülésből.³

Margit a husvét előtti utolsó 2 hétben minden nap felolvastatta magának az Úr Jézus szenvedése történetét s állva hallgatta végig.⁴

A nagy ünnepek vigiliájához hasonlóan imában telt el mindenszentek vigiliájának éjjele is. Halála előtt egy évvel Margit ezen vigilián becsukatta magát a karba. Ott volt vele a sekrestyés apáca is és imádkozott. Margit az oltár előtt térdelt, míg egyszer csak elvágódott a földön. Holtnak látszott, de azért Johaleta nem ment hozzá addig, míg be nem fejezte a megkezdett imát, a zsoltáros könyv elmondását.

¹ Mon. Vespr. I. 167., 176—177., 189., 221., 214., 266., Nyelvelmléktár, Magy. leg. 8. 5. l.

² Mon. Vespr. I. 254.

³ Nyelvelmléktár, Magy. leg. 8. k. 6. l., Mon. Vespr. I. 196., 213., 219., 230., 232., 263—264.

⁴ Nyelvelmléktár, Magy. leg. 8. k. 4. l., Mon. Vespr. I. 167., 177., 253.

Ezt elmondva Margithoz lépett, költögette, szólígtatta, majd mikor hiába volt mindez, elment Olympiasért. Ez kevéssel a matutinumra való jeladás előtt történt. Mire azonban visszatért volna Johaleta Olympiasszal, Margit már magához tért s Olympias csak korholhatta neveltjét.¹

Egyszer máskor, négy évvel halála előtt Margit egy téli éjjel titkos helyén imádkozott. Közel volt már a matutinum ideje. Margit bizonyos okból félt, hogy zavarják imádságában, azért megkérte seserennai Illés leányát, Elénát, hogy őrködjék mellette s ne engedje, hogy őt megzavarják. Eléna is buzgón imádkozott, mikor egyszer csak rémülten vette észre, hogy Margit fején láng van. Nem mert eleinte hozzá közeledni, azért valami jelet adott, hogy figyelmessé tegye Margitot. Nem sikerült. Végre mégis bátorságot vett Eléna, Margithoz lépett s figyelmeztette, hogy ég a feje. Margit feje fölé nyult, amire a láng eltűnt. A jelenetet Margit azon kérése fejezte be, hogy senkinek se szóljon Eléna a látottakról.²

Az ünnepek imádságos hangulatának kiegészítői voltak azok a felolvasások és prédikációk, amelyeket a domonkosrendi szerzetesek végeztek részint az apácák gyülekezete előtt³, részint Margit előtt. E prédikációkban az ünnep szentjének életét, az ünnepelt vértanú szenvedéseit adták elő.⁴ Néha ebéd után volt ilyen prédikáció.⁵

Margit gyakran külön is hallgatta ezeket a beszédeket, Dezső testvér adta elő neki rendszerint vagy a káptalan teremben, vagy a „vasablakon“ egy apáca társaságában.⁶ Az így hallottakat, vagy a napi evangelium magyarázatát Margit adta elő a többi apácának a dolgozó házban.⁷

A lelki élet buzgóságát, mélységét az évenként tizenöt-ször történő gyónás és áldozás biztosította. Évenként tizen-

¹ Mon. Vesp. I. 177—178., 224.

² Mon. Vesp. I. 208.

³ Mon. Vesp. I. 241.

⁴ Mon. Vesp. I. 218.

⁵ Mon. Vesp. I. 188.

⁶ Nyelvelmléktár, 8 k. Magy. leg. 7 old., Mon. Vesp. I. 236., 213., 167., 254.

⁷ Mon. Vesp. I. 254.

ötször köteles volt minden apáca gyónni és áldozni, a többi az egyéni buzgóságra maradt.¹ Margit ezen áldozásokra nagy buzgósággal készült elő. Az előző nap vesperájától kezdve folyton imádkozott.

Magánájtatosságát csak a breviarium mondása szakította félbe s matutinum után egy csekély pihenés. Ezen imádságai közben hangos szóval többször énekelte a „Salve Reginat“. Hajnalban újra kezdte imádságait.² Áldoztatás közben aztán, míg a többi apáca áldozott, ő az áldoztató velumot tartotta egyik végen, hogy jobban láthassa az Úr Jézust.³

A monostor munkás élete. A szigeti monostorban az imádságon túl fennmaradt idő komoly testi, kézi munkára volt szentelve. Nem bújhatott ki a háztartás teendői és egyéb munka kötelezettsége alól a legkényesebb báró lány sem ott, hol maga a király lánya dolgozott legjobban. A munkára való kirendelés mindenkit felszólított; vagy a konyhára vagy az ebédlőbe, vagy a házkörüli munkára hetenként más-más apácákat rendelték ki. A hetesek nevét egy táblára irták fel.⁴ Így tudta meg mindenki, mi a teendője.

A konyhában ők végezték a söprést.⁵ A ház más részében hetenkint felváltva mások-mások söpörtek. Velük Margit is. Ő hordta legfáradhatatlanabban a konyhára szükséges vizet egy oly nagy vödörben, hogy társnői elcsodálkoztak, miként bírja el.⁶ Tüzet gyújtott.⁷ Behordta a konyhára a kamrából egy nyakába vetett kötéleken a húst, hogy a betegeknek elkészítsék,⁸ a konvent számára főzendő halat, lisztet vagy más szükséges dolgot. Vállai bírták a nagy terheket.⁹ Mikor az ebéd ideje elérkezett, ő ment borért a pincébe s maga hozta fel azt.¹⁰

¹ Mon. Vespr. I. 200—201.

² U. o.

³ Új Magy. Sion. XXXIII. évf. 1895. 419. l.

⁴ Mon. Vespr. I. 201.

⁵ I. m. I. 168.

⁶ I. m. I. 227. 250.

⁷ U. o.

⁸ I. m. 242 (292 ?)

⁹ I. m. 203.

¹⁰ I. m. 207.

Egyébként pedig főzték az ételeket a ház számára.¹ Tisztogatják a hozzávalókat, majd tüzre rakják. Megesett az is, hogy a nyitott tűzhelyen olyan nagy lángban állottak az ételt tartó edények, hogy nem lehetett levenni őket a tűzről. Margit csupasz kezével nyult egy ilyen vas lábos után és minden égési seb nélkül sikerült azt tovább húznia.² Különben sem kímélte kezét. Minden kimélet nélkül mosogatott, sőt ha nem volt hetességre kirendelve, kérte kirendeltetését. Keze bőre néha a nagy hidegben végzett vizes munkától kirepedezett s vér serkent a repedéseken.³ Meztláb szolgált a konyhában, tekintet nélkül a hidegre s ebből sohasem származott baja. Csupasz kezével hordta ki a konyhából a konyhahulladékokat⁴ s végezte a félreeső helyek tisztítását is, mi azonban már undort keltett társnőiben.⁵

Pedig voltak szolgálóleányok a monostorban. Segítettek is az apácáknak, de ahol az erény veszi kezébe a munkát, kevés marad ott a kötelességnek. Margit nem vette sokszor igénybe szolgálataikat. Az az egy eset is, mikor tudjuk, hogy igénybe vette, édes-bús emlékeket hagyott maga után Margit szívében. 1267. év husvétján történt⁶ esős, sötét este, hogy Margit Ágnes szolgálót elküldte egy másik szolgálóhoz valamiféle tunicáért. A leány az esőben sietett s az udvaron átmenve zúgólódásában, vigyázatlanságában beleesett a kerítetlen vízgödörbe, kútba.⁷ A másik szolgálóleány szerencsére észrevette s elkezdett torkaszakadtából segítségért kiabálni.⁸ Margit és az ebédlőben levő apácák oda akartak sietni, de nem lehetett. Az apácák klostromát u. i. a szolgálók udvarától ajtó zárta el s így ennek kulcsát kellett hamarosan elő-

¹ I. m. 196, 198.

² I. m. 205. 231.

³ I. m. 168. 182, 241. 185.

⁴ I. m. 207.

⁵ I. m. 201.

⁶ I. m. 229.

⁷ I. m. 229.

⁸ I. m. 192.

Az étkezésre kiszabott időben, prandium és cena előtt a „sekrestyéres“ csengővel adott jelt, hogy mindenki pontosan megjelenhessék, mert senkinek sem volt szabad engedély nélkül az étkezésről elmaradnia, kivéve a szolgálatot teljesítőket. A második jeladás azt jelezte már, hogy az étel készen van.¹

Margit azonban még az étkezésen való jelenlét kötelező volta mellett is keresett alkalmat az imádkozásra. Hetven apácának lassu elvonulása a karból az ebédlőbe időbe került, Ő egyszerűen utolsónak maradt s míg a többi az ebédlőbe ment, ő azalatt a folyosó keresztje előtt leborulva imádkozott.² A menet végéhez azután ő is csatlakozott s az ebédet megelőző kézmosásban, bár utoljára, de mégis rendes időben részt vett. A kéz megmosása szabályok előírásából folyt³ s egy nagy vas edényben történt. A víz beviteléről és eltávolításáról az ebédlői hetes apáca gondoskodott.⁴

Az ételek felszolgálása szintén a hetesek dolga volt, akik, miután az étel, ital megáldatott, a fiatalabbaktól kezdve szolgálták fel azt.⁵ Maguk a felszolgálók nem étkeztek együtt a többivel, hanem az étkezés után külön ettek.⁶ Margit mindig sietett a felszolgálásával s míg a többiek ettek, ő az egyházba vagy a káptalanterembe sietett s ott imádkozott, míg vége nem lett az étkezésnek. A végén már újra ott volt⁷ és sietett kivinni a kézmosó edényt. A nagy edényt azonban nem bírta el. Egyszer Chinga nővért kérte fel segítségül. Ez azonban a gögös, nagyúri lánynak nem lehetett nagyon kedvére. Bosszúsan ment segítségül. Mikor pedig kiérték az edényvel, Margit mellét, arcát tele locsolta dűhében vízzel. Margit mosolygott és megbocsátott a támadónak.⁸

¹ Denifle. Arch. d. Mitt. V. 538.

² Mon. Vespr. I. 242.

³ H. Denifle. Arch. d. Mitt. V. 538.

⁴ Mon. Vespr. I. 195.

⁵ H. Denifle. Arch. d. Mitt. V. 538, 545.

⁶ Nyelvemléktár, 8. k. 8. l.

⁷ Mon. Vespr. I. 227.

⁸ I. m. I. 195.

Étkezés alatt olvasást írtak elő a szabályok.¹ Az olvasás könyvből történt, legtöbbször a Szentírásból vagy a Szentek életéből áldás után.² Épen ezért a beszéd tilos volt étkezés alatt.³ Csak a legöregebbnek volt joga megszólalni, vagy annak akinek ő megengedte, természetesen a felolvasott tárgy keretében. Egyszerre azonban mindig csak egy ember beszélhetett.⁴

A vacsora és úgy látszik minden étkezés után a hálaadás a templomban történt. Az apácák szép rendezett sorban vonultak oda.⁵

Az összes apácák azonban nem voltak minden héten valamennyien elfoglalva a konyhában s ebédlőben. Foglalkozniok mégis kellett az imádságon, étkezésen és pihenésen kívüli órákban. Rendszeres munka, kijelölt időben csak a prandium után volt. Ekkor gyapjút mostak, fontak s más, a házi szükségletre szolgáló munkát végeztek.⁶ Ez a munka a fásított udvarban történt.⁷ Margit is részt vett benne s még nagy hidegben is mezítelen lábbal taposta vizes edényben a gyapjút, hogy tiszta legyen. Ruhája alja akárhányszor összefagyott a nagy hidegben, keze lába kirepedezett. Részt vett a fonásban is.⁸

Az így feldolgozott gyapjuból, mit nagy kiterjedésű birtokaikon nevelt nyájak szolgáltatnak, bizonyára maguk szőtték meg a ruhának valót. A szabályok u. i. előírták, hogy amennyire lehet, nyíratlan gyapjuposztó-köntöst, ruhát hordjanak. A vászon-ruhát eltiltották. Annak még a betegek testét sem volt szabad érintenie.⁹ Nálunk azonban nem vették a vászonruha hordás tilalmát teljes szigorúságában.

Az így legnagyobb részben házilag készült ruházat állott a „velum“-ból. A még fel nem szentelt apácák fehér

¹ H. Denifle. Arch. d. Mitt. I. 206.

² Mon. Vespr. I. 253.

³ H. Denifle. Arch. d. Mitt. I. 203.

⁴ H. Denifle. Arch. d. Mitt. V. 541.

⁵ Mon. Vespr. I. 274., Nyelvméltár, 8. k. 42.

⁶ Mon. Vespr. I. 257.

⁷ I. m. I. 223.

⁸ Mon. Vespr. I. 207., 248., 250.

⁹ Denifle. Arch. d. Mitt. V. 540.

velumot hordtak, a felszenteltek feketét.¹ A fejre még valami-féle szalagkötést is tettek. Margit önsanyargatás céljából a szolgálóleányok durva szalagját kérte el s ezt kötötte fejére.² Közvetlen a testen a „chlamys“ volt; néha tunicellának is nevezik. Ujjatlan ruha. Ezt Margit a maga számára két régitől állította össze.³ „Camisia“ néven vászonruhát értenek, mely szintén közvetlenül a testtel érintkezik, s melyről olvassuk, hogy Margit öt éves kora óta nem hordott ilyet, legalább is vászonból valót.⁴ Margit két „tunicá“-t hordott.⁵ A „capa“, a „köntös avagy szoknya“ hosszabb ruha volt, de rövidebb a „tunicá“-nál. Ha ez kiszakadt a kezeszárán, a hús kilátszott, tehát alatta újjas ruha nem volt. Mindkettő a „tunica“ és „capa“ is lehetett vadállat prémje, különben pedig kívül a ruhán nem volt szabad látszania a prémezésnek.⁶ „Scapulare“-jukat nem kötötték át a „corda“-val, hanem szabadon hagyták. Az előkelőbb világi nők, de talán az apácák közül is néhány — egy, még ma is használt ruhadarabot hordtak. A források „fascia pectoralis“ néven nevezik s benne mell felszorítására szolgáló ruhadarabot kell látnunk, a mai fűző ösét. A nápolyi legenda csak a királyleányok ruhadarabjának mondja s Margit ehelyett hordta a ciliciumot.⁷

Éjjelre az alvók övvel kötötték át derekukat, mit Margit szintén az önsanyargatás céljaira használva fel sündisznó tüskés bőréből készült övvel helyettesített.⁸

Lábukat „sandál“-ba bújatták; nyáron bizonyára meztelen lábra kötözték fel, télen azonban „nemez kapcát“ húztak a hideg ellen.⁹

A ruházatra szükséges munka hagyott időt a finomabb kézimunka végzésére is. Az ereklýeket az apácák szépen fel-

¹ Mon. Vespr. I. 177.

² I. m. 207.

³ I. m. 257., 255.

⁴ Magy. Sion. 1867. V. 10. sz. 740. old. (Nápolyi leg.)

⁵ Mon. Vespr. I. 257. 255.

⁶ H. Denifle. Arch. d. Mitt. V. 540.

⁷ Magy. Sion 1867. V. 10. sz. 741. old. (Náp. leg.)

⁸ U. o. s a köv. old.

⁹ Mon. Vesp. I. 244., Nyelvmélt. 8. k. 24. l.

díszítették. A díszítés bizonyára azon, az apácák által sok századon át végzett díszítés volt. melyet aranyból vagy meg-aranyozott sodronyból fontak. A fonásba drágaköveket, gyöngyöket foglaltak és selyemfonálból készült virágokat alkalmaztak.¹ Ők készítik a miseruhákat is.

Még így is jutott idő a kert, a kis cella gondozására, kellő tisztántartására. S Margit fel is használta reá az időt.² Máskor meg arra kért engedélyt előljáróitól, hogy a sekrestyénő teendőit ellássa: nappal a kar ajtaját nyitotta, este bezárta, az imádságra és étkezésre éjjel és nappal jelet adott.³

E munka azonban igazában alig jött számításba azon fáradsalmak mellett, melyekbe a betegek ápolása került. A priorissa akárhányszor szólt is Margitnak miatta. Félt attól, hogy a király vagy királyné megtudják Margit nagy fáradságú munkáit s megharagusznak. Margit azonban mindig kikönyörögte reá az engedelmet.⁴

Jutott idő a pihenésre is. A jól elvégzett, fárasztó munka után érthető, hogy teljes csendben kellett eltölteni az éjjeli nyugvásra szánt időt.⁵ Senkinek sem volt joga ahhoz, hogy mást zavarjon. Az estéli imádság után meghatározott jeladás jelentette a szigorú csend beálltát.

Az ágyalj nem lehetett finomabb párna, kivéve, ha szalmájuk nem volt. Szalmán, gyapju ruhán és „lazsna”-on aludhattak. Ha valaki finom párna után vágyódott, egy napos kenyér-víz-bőjt eszébe juttathatta a rendszabályt.⁶ Az ágyak a közös hálóteremben egymás mellett szép sorban állottak. Margit ágyának szomszédja kishugának, Anna hercegnő leányának, a kis Margitnak ágya volt.⁷ Margit ágya teljesen a szabálynak megfelelő felszerelésű volt: gyékény, hitvány lazsna és egy kis vánkös.

¹ Religio 1884. II. 5. sz. 36. l. (Némethy.)

² Mon. Vespr. I. 203., 213., 235.

³ I. m. 176., 197.

⁴ I. m. 207., 208.

⁵ H. Denifle. Arch. d. Mitt. V. 541.

⁶ J. m. V. 540.

⁷ Mon. Vespr. I. 181.

Ezekre az ágyakra azután mindenkinek ruhástól, sarustól kellett lefeküdnie¹. Margit meg is valószínűsítette e rendeletet, sőt akárhányszor ágyba sem került, mint láttuk. Imáiban ki-merülve egy gyékényre roskadva aludt ágya mellett a földön.²

Már megemlékeztünk előző sorainkban a betegek ápolásáról, mikor azt mondtuk róla, hogy az egyes házkörül munkák okozta fáradalmak közt szinte a legfáradalmasabb volt.

A középkor kevésbé fejlett orvosi tudománya a nép nagy gondosságával támogatva elég kedvező egészségügyi állapotokat teremtett. Fokozottabban volt meg az egészségre nagyon vigyázó gondosság a monostorban, hol a szeretet hivatott betegápolóvá nevelt minden lakót. Az egészségesek ügyeltek egészségükre, tudva azt, hogy milyen teher egy testületben a beteg ember. A betegek az orvosokkal, ápolóikkal együtt működtek a mielőbbi meggyógyulásra.

Az egészség óvására szolgált a gyakori fürdő. Ez elmaradhatatlan minden monostorban. A szigeten még a szolgálók is rendszeresen fürödtek a saját épületrészükből.³ Egészségi célokat szolgált a fejnek gyakori mosása; ép úgy a hajnak lenyírása is többször egészségügyi célokat tartott szem előtt.⁴

A beteget mindjárt ápolni kezdték. Margit volt mindig az első, aki megtudta, hogy valamelyik apácának vagy szolgálónak baja van.⁵ Szó sem lehetett elhanyaglásból származó betegségnagyobbodásról. De hogy is lehetett volna, mikor Margit mindig, a legkisebb sóhajtásra, nyögésre is, mely a közös hálóteremben éjjel elhangzott, imáit félbeszakítva sietett a baját érzőnek ágyához. Gondos szeretettel megkérdezte, mi baja, mire van szüksége. És sietett a konyhába, de úgy, hogy mást fel ne keltsen, bort, ruhát melegíteni, vagy más, hamar kéznél levő orvosságot elhozni.⁶ Máskor meg egyszer Eliana asszony fordult bizalommal Margithoz, hogy

¹ H. Denifle. Arch. d. Mitt. V. 540.

² Mon. Vespr. I. 205., 233. Nyelvemlékt. 8. k. 18.

³ Mon. Vespr. I. 209.

⁴ I. m. 219.

⁵ I. m. 207.

⁶ I. m. 190., 240., 271.

beteg, fájó kezeújját, mely nem hagyta aludni, gyógyítsa meg. Margit megszorította kissé a fájó ujját s a beteg fájdalma szünetével nyugodtan aludni térhetett.¹

Maga iránt azonban kiméletlen, könyörtelen volt Margit. A betegséget is önsanyargatásra használta fel és 40 napig eltitkolta egy ízben baját a főnöknő és a többi apáca előtt egynek kivételével, csak ne kelljen a betegek házába mennie.² Nem akart terhére lenni még az ápolásra kirendeltnek sem, míg ő maga mindenkinek ápolója lett. Mert a betegápolásra külön kirendeltek egy-egy apácát,³ ami azonban nem akadályozta Margitot abban, hogy ő is a betegek közt ne tartózkodjék, mikor nem volt kirendelve s ne menjen hozzájuk esti ima után ápolni.⁴

Tüzet rakott a betegek, házában, mikor hidegebbre fordult az idő s ő maga hordta be fűtéshez a fát.⁵ Hordta egy nagy edényben a kútról a fürdővizet és elkészítette azt a betegek fürösztésére, majd megfürösztötte őket.⁶ Nem tudta őt távoltartani szenvedő testvérei gondozásától semmiféle rossz idő. Sárón, esőn, havon keresztül gázolt, csak ápolhassa őket.⁷ Egyszer megtörtént, hogy a sikos talajon elesett.⁸ De ő szívesen szenvedett, mikor általa mások szenvedése enyhült.

A beteg apácákat és szolgálókat gondos szeretettel kikérdezte, mire van szükségük és sietett azok megszerzésére. Megvetette ágyukat, etette, itatta őket, megnyírta fejüket, vigasztalta a csüggedőket.⁹ Ha valamelyik olyan bajban volt, hogy nem tudta elmondani a hórakat, ő mondta el helyette, mellette, hangosan az ágy nál.¹⁰

¹ I. m. 173.

² Mon. Vespr. I. 244.

³ Mon. Vespr. I. 266.

⁴ U. o.

⁵ I. m. 204.

⁶ I. m. 168., 237.

⁷ I. m. 204.

⁸ I. m. 247.

⁹ I. m. 168., 172., 176., 233.

¹⁰ I. m. 258.

Az olyan beteget, aki mozdulni sem tudott ágyában, karjaiba vette s vitte, hova csak kellett. Ha baj érte őket fekvőhelyükön, türelemmel tisztogatott utánuk. Nem keltett benne undort a betegek semmiféle gyöngesége.¹

A tartományi főnök látogatások alkalmával megvizsgálta a betegeket, a betegszobákat is, hogy hiányt ne szenvedhesse-nek.² Rendes orvosról gondoskodott és egy időben Rudolf testvért rendelte ki a szigeti monostor apácáinak orvosául.³ Ő rendelte el azután az étel minőségét, melyek közt gyakran szerepelt a betegeknek megengedett tyukhús⁴ a belőle készült leves és forralt bor.⁵

A betegségek között megtalálható a rüh, melytől a test vörös lett. Sok füröszttéssel és hajnyírással, kenetetéssel gyógyítják az ilyen bajban sinylődöt. Egy ízben maga Margit hét betegnek nyirta meg a fejét.⁶ A torokfájást „stercore de bove” gyógyítják.⁷

Sok mindenféle házi orvosság járta az apácák kezén aligha orvosi rendeletből. Így Margit egyszer ápolás közben egy valakitől tanácsolt s általa megcsinált orvosságot adott be a betegnek. A beteg azonban hamarosan eszméletén kívül lett. Margit azt hitte, hogy most ő ölte meg a beteget, azért nagyon megijedt. Az imádságban látott a maga számára vigasztalást, a beteg társnő számára menedéket. Aranyos ereklyetartó tábláját elhozatta s buzgón imádkozott előtte. A beteg hamarosan magához tért és meggyógyult.⁸

Margit több csodálatos gyógyítása azt a hitet keltette társnői közt, hogy valami csoda erejű gyógyító talizmánja van. Eliana asszony imént említett ujjfájásakor felhasználta ezt az alkalmat ennek kitudására. Mikor fájó ujjával ágyához

¹ I. m. 168., 182., 201., 237., Nyelvmélekt. 8. k. 19—20 ll.

² Mon. Vespr. 276.

³ I. m. 262.

⁴ H. Denifle. Arch. d. Mitt. V. 539.; Mon. Vespr. 241., 247.; Nyelvmélekt. 8. k. 18.

⁵ Mon. Vespr. I. 190.

⁶ I. m. 227., 268.; Nyelvmélekt. 8. k. 17.

⁷ Mon. Vespr. I. 267.

⁸ Nyelvmélekt. 8. k. 46. l.

ment éjjel, megkérdezte tőle, van-e olyan köve, melynek gyógyító ereje van s ha van, kérte, kölcsönözze neki. Margit természetesen nem adhatott neki ily követ azon egyszerű okból, hogy nem volt neki sem. A fájós ujját azonban, mint láttuk, meggyógyította.¹

Gyógyítottak Margit halála után, az ő levágott hajának mosadék-vizével is. Csodatevő erejűnek találták.² Különben is nagy volt a hajlandóság a babonás, szentes gyógyító szerek használatára. Marcellus is látogató útjaiban kísérijét, János testvér, szívesebben küldte, mikor négy napos láz elővette, Margithoz. János testvér kérte Margitot, hogy gyógyítsa fel bajából s még aznap meggyógyult. Három évig ezután semmi baja sem volt.³

A súlyos beteget, a haldoklót természetesen meggyónatták, megáldoztatták és az utolsó kenet, szentségében részesítették.⁴ Kiterjedt a lelkiüdvösségre való gond még a hirtelen halálos megbetegedéseknél is. Az ilyet nem a betegszobába, hanem a káptalanterembe viszik, ahol meggyónik, áldozik az illető!⁵

De térjünk vissza Margit személyéhez, tanulmányunk középpontjához. Láttuk már a monostor életében elfoglalt szerepében és a társas életen belül folytatott egyéni foglalkozásaiban. Nézzük most viszonyát a monostor csendjét alig-alig zavaró világhoz.

Margit személye, halála és temetése. Margit érintkezése a világgal alig állott másból, mint a szüleivel, rokonai-val való találkozásból. Egyszer történt csak meg, hogy a királyi család teljesen idegen embert vitt magával a monostorba s az is, mint láttuk megzavarta Margit lelki nyugalmát. Otakárt értem. Néha napján megtörtént az is, hogy Margit személyesen osztotta ki a szegényeknek alamizsnájukat, vagy beszélt egy-két messze földről az ő látására jövő nemes özvegyasszonnyal,

¹ Mon. Vespr. I. 173.

² J. m. 266—267.

³ Mon. Vespr. I. 280.

⁴ Mon. Vespr. I. 238.

⁵ J. m. 246.

uraknak, fejedelmeknek feleségével. Ha jöttek is látogatók, imáját kérték magukért.¹ De hiváságos beszéd folytatása idegekkel a szabályok értelmében is tilos volt.²

Inkább csak a monostorban lakó apácák rokonai érintkeztek vele saját rokonságán kívül. Nem is csodálható ez az állapot. A Margit életét magába foglaló kor olyan zavaros, a lelket annyira elfoglalja az élet gondja, hogy alig vesznek tudomást egy csöndes, önmagának való élet folyásáról. Még az egyházi társadalom, a király részéről történt kijelentések után sem vett nagyon tudomást a király leányának monostori életéről, vagy elfeledték hamarosan a király ez irányú kijelentéseit, s van olyan plebános, aki semmit sem tud róla azonkívül, hogy csoda történt valakivel Margit nevének segítségül hívására³ s ezzel kapcsolatban kezd érdeklődni iránta. A polgárharcok, a király és az ifjú király küzdelmei mellett a világiaknak még ennyi tudomásuk is alig van Margitról. Nevét csak akkor ismerik meg életével együtt, mikor halála után csodáit tapasztalják. Egy-egy csodája híre aztán bejárja szinte az egész országot. De akkor is miben állott tudásuk, Margitról való megismerésük? Egyik annyit hallott róla, hogy jó asszony volt, szent volt.⁴ Mások hallomás után tudták, hogy a király leánya volt s mégis alázatos a cselekedetekben, ruházkodásban és nagyon szerette a szegénységet.⁵ Az apácák rokonsága természetesen tudja ezeken kívül azt is, hogy Veszprémben is apácáskodott.⁶

A királyi család látogatásai elég sűrűek voltak. Nem is csoda. Margitot szülei igen nagyon szerették. Mikor a király okleveleiben megemlíti, hogy ő leányát az Isten dicsőségének örökös zengésére monostorba adta, megemlíti leánya iránti nagy szeretét is. Mások is tapasztalták e nagy szeretetet és

¹ Nyelvelmléktár, Magy. leg. 8. k. 2. l.

² Denifle: Arch. d. Mitt. I. 206.

³ Mon. Vespr. I. 291.

⁴ Mon. Vespr. I. 291., 321., 327., 340.

⁵ Mon. Vespr. I. 318., 344.

⁶ Mon. Vespr. I. 353.

tanúságot tesznek róla.¹ Ez a szeretet vitte a királyt és királynét gyakran Margit látására. Béla király ilyenkor kezét leánya vállára téve szokott vele beszélgetni.² Margit is természetesen igyekezett kimutatni szeretetét szülői iránt. Figyelmessége, mikor a látogatásokon atyja, anyja előtt nem rendesen rossz ruháiban jelent meg, hanem a szüleitől kapott finomabb ruhában, e szülő iránti szeretetre viheto vissza.³ Ilyen látogatások alkalmával állt elő Margit kérelmeivel. Nem magának kért. Ha magáról volt szó, még találkozni sem akart családjával. De mikor az egyház java kívánta a hatalmaskodó urak ellen; vagy a szegények, az özvegyek és árvák ótalmáról volt szó, Margit felhasználta befolyását királyi atyjánál.⁴ Befolyásáról beszélhetünk, mert a király mindig szíves-örömet teljesítette leánya kérését. Még a különben erőszakos István, ifjú király sem tudta testvére kérését megtagadni. Halálra ítélték is kegyelmet találtak közbenjárására,⁵ s azt olvassuk, hogy szinte soha sem tett senki atyafiai közül az ő akarata ellen.

A szülők és kedves leányuk közti szeretetet a polgárharcok szeretetlensége, kegyetlensége s bűnei zavarták meg. Az 1262. év őszén történt megbékülés IV. Béla és István ifjabb király közt csak ideig-óráig vetett véget az apa és fia viszálykodásának. A kúnoknak Bélához való pártolása, István király mellőzése atyja részéről, a királynéi birtokoknak lefoglalása István által: fegyverbe állította 1265-ben az atyát és fiút egymás ellen. István egész családja fogságba került, de ő maga dévai, majd feketehalmi, Tisza melletti és isaszegi győzelmeivel atyját békére kényszerítette 1266-ban. E harcok fájtak a nagy kegyetlenség és vérengzések miatt Margitnak. Folyton sírt, imádkozott, társait is felhívta az imádságra, sőt testét gyötörte, hogy Isten az ő áldozataiért, imáiért tegyen békét atyafiai közt. Előbb közönséges szőr ciliciumot, majd később sündisznó tüskés bőréből csinált övet hordott és tövises vesszővel verte

¹ Mon. Vesp. I. 261.

² I. I. 276.

³ Mon. Vesp. I. 190.

⁴ Nyelvméltár 8. k. 21. l.

⁵ Nyelvméltár. 8. k. 21. l.

magát.¹ Önsanyargatásaival csak akkor hagyott alább, mikor az apa és fiú megjelentek a szigeti monostorban s ott megbékéltek 1266-ban.

Nézzük már most az eddigiek összefoglalásaként Margitot külső megjelenésében továbbá, lelki egyéni és társaságban feloldódó vonásait. Legyen öntudatossá az eddigiekben kialakult kép. Ne elmosódó színfoltok vibráljanak szemeink előtt, hanem a vonalokkal dolgozó festő erős, határozott arcképe. Rendesen beteges, gyenge természetűnek, testalkatúnak tartjuk, hisszük, aki talán mindig csak imádkozik, akarni is csak szent cselekedetet tud. Pedig látjuk, hogy ő egy maga minden segítség nélkül viszi a beteg apácákat karjain.² Látjuk, hogy erős szolgai munkát végez. Mind oly tulajdonságok, melyek nem gyenge, beteges egyént jellemeznek. Margit, ha magas testalkatu nem volt is, feltétlenül erős szervezetű, testalkatu. Máskülönben érthetetlen is volna, hogyan bírta oly aránylag hosszú ideig azt a testet emésztő önmegtagadást, önsanyargatást, erős szolgai munkát, mely azonban végül teljesen széttroncsolta szervezetét, úgy hogy arca szinte megcsunyult, teste meggyengült, kimerült.³

Ezen okoskodásnál erősebb bizonyíték azonban Margit testi ereje, erős termete mellett azon ereklyeképen fennmaradt vasabroncs, melyet mezítelen derekán hordott. Ennek az átmérője 23 cm. Ennek legkevesebb 70 cm. derékbőség felel meg. Ez pedig erős testalkatra vall.

Arca, mielőtt a sok önmegtagadás elrútította, határozottan szép volt. Arca színe rózsás, gyönyörű szemekkel, úgy hogy gyönyörűség volt reá nézni és szépségét mindenek csodálták.⁴ Némethy igyekezett haja színét is megállapítani és kihozta, hogy fekete volt.⁵ Megállapításában szülei faji jellegét veszi figyelembe, de ez okoskodás kissé tovább megy,

¹ Nyelvméltár. 8. k. 28—29. ll.

² Mon. Vespr. I. 168., 227.

³ I. m. 254.

⁴ Religio. (Nápolyi legenda.) 1884. II. 9. 67. lap. Mon. Vespr. I. 272.

⁵ Religio. 1884. II. 9. 68.

mint amennyit egy történetíró megengedhet magának. Feje hamarosan betegesen érzékeny idegzetűvé lett. A nagycsütörtöki lábmosásoknál és imáiban hullatott könnyeitől megnedvesedett véluma fejét meghűtötte s bizonyára reumás lett. Ezért viselt fején mindig sok ruhát.¹

A sok térdelés lábainak ártott. Térdén mint a szikla, olyan kemény bőr képződött akkora nagyságban, mint egy dió. Saját bevallása szerint fájdalmat is okozott neki a daganat.² Kezének is volt baja. Négy évvel halála előtt imái után fölakarva kelni térdelő helyzetéből, amint kezére támaszkodott, hogy segítsen magán, vállának a forgója kiugrott helyéből.³ Ez is huzamosabb fájdalommal volt összekötve. Ekkor történt, hogy a kis Margit hercegnő, a királyleány unokahuga, kicsufolta nénjét, mire ő is megkapta ugyanazt a bajt.

Ebben a testben lakozott ez a magát örökké sanyargató, feláldozni akaró lélek.

Margit jellemének megismerésében nem szabad figyelmen kívül hagynunk az Árpádház annyira jellemzetes lelkületét. Erős, mondhatnám erőszakos lelkület töltötte el az Árpádház tagjait és a törekvések két irányában a jóra törekvésben és a rosszban szinte a végleteket járták. Nem nagyon zavarja az összhangot II. András tehetetlennek hirdetett egyénisége. Tessék csak külső, terjeszkedő politikáját, Halicsért viselt harcait figyelembe venni, meglátszik benne az Árpádok egyoldalú törekvésekben végletekre hajló jelleme. Többi királyunk nem vádolható gyengeséggel, erős akarat, erőszakosság hiányával. Ha csak a XIII. századot nézzük, IV. Béla állam-szervező lángésznek, V. Istvánt párját ritkító hadvezérnek, Kún Lászlót a szabadságban végleteken, szélsőségeken járónak, majd jámbornak, majd semmiféle tekintéllyel nem-törődő léleknek találjuk, aki egyszer sirva kéri az egyház és alattvalói bocsánatát, máskor azzal fenyegetődzik, hogy az összes püspökök fejét elütteti Rómaig! Nem ismerhetők-e

¹ Nyelvelméltár. 8. k. 6. old.

² Mon. Vespr. I. 223, 239.

³ I. m. 182. Nyelvelméltár. 8. k. 22.

fel e lelkekben az ősök révén rájuk anyai ágon hatást gyakorló szláv jellemző vonások is?

A család női tagjaiban e vonások a kor szellemétől befolyásolva a vallásosság terén nyilatkoznak meg. Elég Szent Erzsébetre, Margitra és unokahugára Erzsébetre hivatkoznunk.

Szent Erzsébetnek túlzott aszkézise Margitban felújult, feléledt és a vértanuhalál vágyáig fokozódott. Erzsébetet, István király leányát pedig, ki Margittal együtt élt a szigeti monostorban s kit csak „antimonialis“-nak neveztek „santimonialis“ helyett, az ellenkező végletekbe vitte élni vágyó, tüztől égő kún vére.

De hát nézzük Margitot, megtaláljuk-e benne az Árpád-ház lelkét.

Alaplelkülete zárkózottságában, komolyságában fedezhető fel. E komolyság már kisgyermekleány korában lelkén ült, de nem fosztotta meg azért a gyermeki vidámság bájától. Nem huzódott pl. a játéktól, csak annak egyes, zajosabb módjaitól. Kora előrehaladásával komolysága erősödött, szilárdult és az akarat test felett való uralmának kivívásában ért tetőpontot. Ez az akarat tudta erőssé tenni éjjelek, hetek átvirrasztására, az önsanyargatás kemény módjainak kiválasztására és elbírására, a világ koronával kínáló csábításainak visszautasítására. De ennek az akaratnak a hátterében ott leselkedett az Árpád-vér: az indulatosság. Többször látjuk, hogy nagyon tud haragudni. Nem megaláztatásért, nem mellőzésért, hanem magasztalásért, azért, hogy királyleánynak nevezik és nézik. Ebben az akaraterőben és a test ellen a lélek javára szinte túlzottan folyó harc lelkületében látom Margit Árpád-lelkét. Mintha csak családja bűneiért neki kellene eleget tennie s ő ezt érzi. Megmutatta mikor atyja és testvére egymás ellen emelték fegyverüket s azalatt ő tövises pálcával ostromozta testét, csakhogy Isten irgalmát leedje a viszálykodókra. Nemzeti bűnöket engesztelő vértanuja volt korának. De nézzük, micsoda viszonyban volt a monostor lakóival; mert az egyéni jellem, a legjellemzőbb tulajdonságok legjobban a társas érintkezésben nyilatkoznak meg. Azért az előljárók a nevelésükre bizottakat különösen a közös, társas szórakozásban

figyelik, ahol az önfegyelmzés kissé alább hagy s kénytelen mindenki többé-kevésbé egyrészt másokhoz alkalmazkodni, másrészt ezen alkalmazkodás közben saját egyéni hajlamai felszabadulnak s a maguk valóságában nyilatkoznak meg.

A társas életben nem lehet az ember mindenkivel egyformán jól. A jellemek megegyezése, a közös tulajdonságok felismerése egymásban, ki-kiválaszt a testületből két-három egyént. Ezek bizalmasabbak egymáshoz, nincs titkuk egymás előtt.

Igy találjuk ezt a szigeti monostorban is. Tudjuk, hogy Margit néhány meghitt apácát titkainak részesévé tett. Ilyen volt a serennai László úr leánya Erzsébet¹ és Szabina.² Olympias lánya szintén különösen jól volt Margittal. A karban, káptalanban és ebédlőben mindig Margit mellett foglalt helyet.³

A többi apáca nem tudott megszabadulni azok gondolatától, hogy Margit a király leánya. Hiszen őket szülei a király példájára adták monostorba. A nagyuri családok szinte udvarhölgyeknek szánták leányaikat, mikor Margit mellé adták őket s a lányok ennek tudatában voltak. Margitban első sorban a király leányát látták. Már Veszprémben ilyen felfogásukról tanuskodó kifejezésre ragadtatják magukat⁴, a szigeten pedig folyton kedveskedni akarnak neki, ellátásban, élelmezésben jobb bánásmódban akarják részesíteni. S Margit mindezekre a megkülönböztetésekre szinte rosszul érzi magát. Néha sir, máskor haragosan kifakad és semmi szín alatt sem fogadja el a különleges bánásmódot⁵. A főnöknő is kitüntetett figyelemmel őrködik Margit fölött s éjjel is többször Margit ágához megy, vigyáz reá⁶.

Margit pedig csak olyan közönséges apácának tartja magát, mintha a társadalom legalsóbb osztályából került volna

¹ Mon. Vespr. I. 202.

² I. m. 172.

³ I. m. 213.

⁴ I. m. 166.

⁵ I. m. 168.

⁶ I. m. 166.

a monostorba. Végzi a mindenki által végzett, sőt még a megvetett munkákat is. Nem kér kiméletet s azt önmaga iránt sem ismeri. Jobb szeretett volna közönséges ember gyermeke lenni, mert akkor minden akadály nélkül végezhetett volna minden munkát Isten dicsőségére.¹ Társnőit igaz szeretetével tüntette ki. Szeretete azonban nemcsak ajkán élt, hanem tettekben is nyilvánult. Megkülönböztetés nélkül szívesen szolgált a nagy és kicsi apácáknak.²

Egyénisége kissé rejtélyes, titokszerű, érthetetlen volt társnői előtt. Kíváncsisággal figyelik minden tettét, minden dolgát.³ Lesik mit csinál a templomban, mikor magánosan visszamarad.⁴ Utána járnak, mikor nagy titkon egy-egy társnője kíséretében titkos helyre vonul és korbácsoltatja magát.⁵ Még azt is észreveszik nála, hogy sáros időben átmenve az udvaron felemeli ruháját,⁶ pedig ezt más is megtette. Megjegyzik hogyan kér bocsánatot: megfogja a megsértettnek kezét, fejét lehajtja és nagyon édesen beszél.⁷ Néha kíváncsiságból még éjjel is lesik, így Jolent asszony, hogy nem láthatna-e valami különöset.⁸ S néha láttak is rajta. Észrevették, hogy mikor imádságait befejezte, olyan szép volt az arca, hogy megilletődve, félve mertek csak reá nézni.⁹ Ilyen körülmény természetesen bizonyos bűvös kört vont Margit köré és a tiszteletet, mit a király leánya iránt éreztek, a szent iránti tisztelet kezdte felváltani. Ezen a ponton azután példaképet láttak benne. Sokan utánózták, követték példáját.¹⁰

A monostorban is elkerülhetetlen összetűzések, kisebb összezördülések adtak alkalmat Margitnak egy nagyon kedves foglalkozásra, a haragosok kibékítésére. A reá bár ok

¹ I. m. 281.

² I. m. 189.

³ I. m. 230, 263—264.

⁴ I. m. 198.

⁵ Magy. Sion. 1867. V. 10. sz. 745. old. (Nápolyi leg.)

⁶ Mon. Vespr. I. 201.

⁷ I. m. 227.

⁸ I. m. 176.

⁹ I. m. 168.

¹⁰ I. m. 254., 266.

nélkül haragvókat, mindig ő engesztelte meg.¹ Az egymással összezördülőket kibékítette, a bosszuállókat megkorholta.² A monostori életben elégedetleneket, kiknek eszébe jutott a világ pompája, dicsősége és kiket ez elégedetlenné tett, kibékítette sorsukkal.³ Alinka asszony betegségében gondolt a világra, hol őt a rokonság milyen gonddal, szeretettel ápolná, míg a monostorban észre sem veszik baját s ez keserűséggel töltötte el szívét. Margit kitalálta gondolatait, mint sok másét is, megvigasztalta és szeretettel figyelmeztette hibájára.⁴ A szülője vesztett apácával együtt sírt, bánkodott, mintha saját szülője lett volna s így vigasztalta.⁵

De kijutott Margitnak a kellemetlenségekből is. Anna hercegnő leánya, a kis Margit gúnyolta ki egyszer Margitot, mikor vállában ez nagy fájdalmat érzett. Büntetésül az ő válla is megfájdult s csak Margit bocsánatára gyógyult meg újra.⁶ Sokkal fájdalmasabb volt azon huzódás észrevevése, mellyel az apácák viseltettek vele szemben elősdi férgei miatt.⁷ Mikor pedig Chingát felkérte, hogy segítse neki kivinni az ebédlőből a vízzel telt sajtárt, az bosszusan s haragosan tette meg, végül pedig mint láttuk leöntötte Margitot. Mi kelhetett ennek nyomán egyéb Margit szívében, mint bocsánat?⁸

Élete legkeserűbb pillanatai azonban azok voltak, mikor szeretett atyja és testvére, István ifjú király, egymással harcba kezdtek. A külső harccal egyidejűleg szinte lázadás tört ki a monostorban. Margit füléhez eljutottak ugyanis a polgárháboru kegyetlenségének, iszonyatosságainak, bűneinek hírei. Mindezek utálatot váltottak ki belőle s keserű nyilatkozatokat adtak ajkára a harcban résztvevő királyi család, egyházfők és nemesi családok ellen. Szavaival megsértette

¹ I. m. 241.

² I. m. 256.

³ I. m. 191.

⁴ I. m. 274.

⁵ I. m. 210.

⁶ I. m. 183.

⁷ I. m. 195.

⁸ I. m. 195.

szüleit, de megsértette a büszke nagyúri leányból lett apácákat is, akik ettől kezdve a monostorból el akarták távolítani. Eleinte hatalmat, gazdagságot festve le előtte a premontrei apácákhoz igyekeztek meneszteni, ahol mindenki hódolna neki. A pápa áldását is emlegették előtte, ha ezt megteszi. Később minden az élethez szükséges dolog megvonásával kényszeríteni akarták a távozásra s sok mindennel bosszantották. Mikor ez sem használt, az egész konventet kezdték fenyegetni a magukat megsértve érzők s így a konventet akarták kényszeríteni arra, hogy távolítsa el Margitot.

Mindez már közel halálához történt. Békével türt s csak közeli halálát jósolgatva igyekezett maga iránt kiméletet keresni.¹

Halála előtt egy évvel a monostor ispotályában épen összegyűlve találjuk az összes apácákat az imént meghalt Beata nővér holtteste körül. A nagy csendben Margit szólalt meg. A mellette álló 3 rokon apácának: Anna hercegnő leányának, Margitnak, István király leányának, Erzsébetnek és Vilmos úr leányának, Margitnak szólt. Saját haláláról beszélt. „Meglátjátok én leszek az első, aki Beata után meghalok.“ Szerdai napon történt ez, már lefekvés idején.² Nem is telt el utána egy teljes év, mialatt a monostor lakói elég jó egészségben éltek, csak Margitot kezdte ki a betegség. Többször kilelte a hideg, különösen 1270 januárjában. Négy napig tartó láz után végre ágyba kellett feküdnie. Nyolc napig feküdt³ az első láz következtében. Betegségét hamarosan minden monostornak megizenték.⁴ Ekkor már második izben vette elő a láz nagyobb mértékben.⁵ A tartományi előljárót kétszer is hívatta, előzőleg meggyónt, megáldozott, de feladták neki az utolsó kenetet is.⁶ Az előljáró ekkor Mihály testvér volt, Margit gyónásakor azonban jelen volt a régebbi tartományi főnök, Marcellus,

¹ Nyelvelmléktár, 8. k. 30—31. l.

² Mon. Vespr. I. 221, 234, 194.

³ I. m. 169.

⁴ Nyelvelmléktár, 8. k. 32. l.

⁵ Mon. Vespr. I. 290.

⁶ Mon. Vespr. I. 169.

Margit rendes gyóntatója is.¹ Az áldoztatáson s az utolsó kenet feladásán már az egész monostor, sőt a férfi monostor lakói is jelen voltak² Felicianus prior vezetése alatt.³ Átadta Margit kis ládája kulcsát a főnöknőnek,⁴ badoborai István úr leányának, Erzsébetnek.⁵ Temetkező helyére vonatkozó akaratát Margitnak, kishúgának mondta meg a halálát megelőző csütörtökön, már sötétes este felé: „Temessetek el engem a karban a Szent Kereszt oltára előtt, vagy azon a helyen, hol imádkozni szoktam; ne féljetez attól, hogy valami rossz szag árad ki testemből.“

Szombaton este, completorium után, az első álom idején aztán örök álomra hunyta le szemeit.⁶ Mindez pedig 1270. jan. 18-án, Szent Piroska napján történt.⁷ Vasárnap reggel, Győrött, Péter lector dömés szerzetes álmában e szavakat hallotta: „A bárány meghalt.“

Az apácák felöltöztették Margitot. Igaz ugyan, hogy teljes öltözetben halt meg, de a sok konyhai munkától ez olyan piszkos és megviselt volt, hogy nem merték rajta hagyni.

¹ I. m. 279.

² Nyelveléktár, 8. k. 33. Mon. Vesp. I. 169.

³ Mon. Vesp. I. 290.

⁴ Mon. Vesp. I. 199.

⁵ U. o.

⁶ I. m. 221, 290.

⁷ L. I. m. 216, 202, 205, 184, 173, 291, 169. Knauz: Magy. Sion V. évf. 8. sz. 570. l. így ír: „Halála évéről főnebb láttuk, hogy a legendák 1270—1271. évek közt ingadoznak. Hasonlóan az írók is . . . „Különös, hogy míg születési évét, bár nincs feljegyezve, meg lehetett határozni; halála éve, bár a legendák feljegyezték, vita tárgya. Ez azonban kora éveinek kétféle értelmezéséből s íróinknak kis figyelmetlenségéből eredhetett . . . a magyar legenda 29 évesnek, Guarini, Ranzani és a nápolyi legenda ellenben 28 évesnek mondják. Mindkét résznek némileg igaz van; mert ha 1270 január 18-án (. . .) halt meg, akkor miután 1242. év véghónapjai valamelyikén született 27 éves s néhány hónapos. vagyis 28. évében volt, ha pedig 1271-et vesszük halála évéül, akkor is, de már teljes 28 éves, sőt néhány hónappal öregebb, vagyis a magyar legenda szerint 29. évében volt. Ferrarius is így akarja e két különböző évszámot összeegyeztetni. Csakhogy ebből mégsem tudjuk meg, hogy

tulajdonképpen melyik évben halt meg. Pedig ha ez írók kissé reflektáltak volna arra, hogy a legendák a pápai követek irataiból készültek, könnyen rájöhettek volna, hogy e követek a római s általában olasz időszámítást követték irataikban, vagyis az évet márc. 25.-én kezdték... „Guarini, ki a pápai követek tanúvallomásai után írta legendáját, 1270. évre teszi halálát, hasonlólag a nápolyi legenda is. Ha tehát azt állítjuk, hogy e kettő az olasz időszámítást követte, akkor — miután az ő időszámításuk szerint az 1270. év csak március 25.-én végződött — jan. 18-a, mely napra teszik mindketten halálát, szükségképpen a mi időszámításunk szerinti 1271. évre esik. És így az ő állításuk összeesik a magyar legendáéval, mely a közönségesen elfogadott időszámítást követte. — Hogy pedig ez állításunk nem pusztá vélemény, hanem biztos alapon nyugszik, határozottan mutatja nápolyi legendánk, mely I. 48. fejezetében ezeket írja: „Sed circa finem anni virgo Margareta debitum mortalitatis exsolvit.“ A 49. fejezetben még világosabban: „Circa finem quoque eiusdem anni, IX. die Januarii — — diem sui obitus revelavit.“ Ez minden kétséget kizárólag bizonyítja főnebbi állításunkat s így Margit halálát határozottan 1271. évre tehetjük.“ Álljunk csak meg kissé e szavak után. Konstatáljuk először is azt, hogy Knauz ezen sorok írásakor (1867.) még nem ismerte a csak 1896-ban közkézzre bocsátott szenttéavatási jegyzőkönyvet. Konstatáljuk másodszer azt, hogy a szenttéavatási jegyzőkönyv kifejezetten sem 1270-t, sem 1271-et nem ír, hanem csak „6—7 évvel ezelőtt az esemény előtt vagy más előadott esemény előtt, vagy után“ szavakkal határozza meg az időt. A legendákban felhozott számadatok pedig csak akkora bizonyító súllyal bírnak, mint amekkorával bárki állíthat egy évszámot ezen jegyzőkönyv időadataival végzett számítás alapján. De nézzük, micsoda adatok alapján számítottak a legendák és számíthatunk mi is. 1276. jul. 23.-tól okt. 20-ig tartó időben vallanak a jegyzőkönyv tanúi s Margit halálát ezen időtől viszmenőleg 7 évvel ezelőtt történnnek mondják legtöbbször, s ugyanakkor néha megmondják azt is, hogy Margit 28 éves korában halt meg. Így a Mon. Vespr. I. 169, 173, 178, 184, 187, 197, 203, 205, 206, 221, 234, 283, 284. stb. lapján. Mai beszédmod szerint kell értenünk az adott számokat. 7 évvel ezelőttön pedig azt értjük, hogy hat év már elmúlt a kérdéses esemény óta, a 7.-et most éljük. Huszonnyolc évesnek monduk továbbá mindenkit, aki a 27-et betöltve a huszonnyolcadikban él. Számítsunk tehát vissza 1276. jul. — októbertől 6 betöltött évet, bizonyára 1270. jul.—okt. közti időhöz jutunk. Ugyanezen év januárja tehát 1276-tól a 7. év. A tanúk illetén számítását az egyik tanu elárulja, mikor a mi beszédmodunk szerint azt mondja, hogy az 1276. év jul.—okt. után következő februárban (bár a hónapnév hibás) lesz 7. éve, mondhatnánk évfordulója Margit halálának. (Mon. Vespr. I. 184.) A huszonnyolc évet 1242-től felszámítva a fentebb említett mai beszédmodra támaszkodva, szintén 1270-hez jutunk. Margit u. i. 1270 május—augusztus közt töl-

tötte volna be 28. életévét, tehát 1270. januárjában betöltött 27 éves, vagyis mai szokás-mondás szerint 28 éves. Az így kapott 1270. évet a mi számításunk szerinti és nem az olasz szerinti — tehát 1269 — évnék vesszük s kell is vennünk. Mert mikor a legendairók, az általunk is felhasznált adatok alapján az 1270. (olasz számítás szerinti, tehát mai számításunkkal, mint Knauz kimutatja igazában 1271.) évre teszik Margit halálát, még pedig ennek is a „végére” s nem, mint mi elejére, elszámítják magukat, velük legjobban azok, kik 1271. mellett foglalnak állást. Mert e kifejezést „circa finem anni,” megtaláljuk a szenttéavatási jegyzőkönyvben is, (Mon. Vespri. I. 194.) ezeket tehát kiírták a legendák írói. Az évet pedig, visszaszámítva 1276-tól 7-et, határozták meg, miközben megfeledeztek arról, hogy 1276. júl.—okt. és 1270. év vége (1271. jan.) nem adja ki a betöltött hat, szokás szerint kétnek mondott évet, hanem ehelyett nekik az 1269. olasz módra számított év végét kellett volna kapniok.

Az eddigiek igazolását találjuk azon adatokban is, melyek Margitról azt mondják, hogy halála után egy évvel kezdett csodákkal fényleni és melyek azt írják, hogy 1276. júl.—okt. előtt 6 évvel kezdett csodákat művelni. Így Mon. Vespri. I. 211. és Magy. Sion fentebb citált lapjain Knauz közlése, továbbá Mon. Vespri. I. 212, 288—289, 325—330, 336—340. De az igazság kedvéért kötelességemnek tartom megemlíteni azt is, hogy egy asszony, keszi Bede felesége, Erzsébet, Margit halálát határozottan 6 évvel 1276. előtt történnének mondja, egy dömés pedig habozva 5—6 évvel ezelőttinek. E két adatnak a nagy többséggel szemben nagyon csekély ellenérőt tulajdonítok annyival inkább, mert egyik egy vidéki asszony tanúsága a másikat pedig már maga a tanu sem tudja pontosan. (L. Mon. Vespri. I. 291, 357.)

Az 1270. évben bekövetkezett halál napjának bizonyításában már sokkal biztosabban okoskodott Knauz, de ezen, az ellenkező adatokkal szemben végzett bizonyítást e helyen mellőzhetőknek véljük, mivel a jegyzőkönyv egy főntebb említett s februáriust emlegető téves adatán kívül mindig jan. 18.-ára teszi a halál napját. Ennek a jan. 18.-ának biztos ismerete aztán ismét meghatározhatóvá teszi a halál évét. Csak azt kell megnéznünk, hogy 1270 és 1271-ben Piroska napja, január 18.-a a hét melyik napjára esett. Azt találjuk, hogy 1270-ben január 18.-a szombat volt, 1271-ben pedig vasárnap. Tudva azt, hogy Margitról halálánál jelenlévő 2 tanu ezt mondja: die Sabathi post completorium (circa primum somnum) exspiravit, (Mon. Vespri. I. 221, 290.) továbbá, hogy teste már vasárnap (Mon. Vespri. I. 202.) a templomban ki volt terítve vagyis szombaton halt meg, kimondhatjuk bátran, hogy 1270. jan. 18.-án következett be halála.

Jobb ruhát adtak reá.¹ László serennai ispán leánya, Erzsébet cserélte ki Margit skapuláréját egy tisztával,² miután ő, szinte féléves betegségéből hirtelen meggyógyult,³ s most a holttesthez mehetett.

Már csaknem az egész ház a holttest körül volt, mikor szombaton éjjel matutinum ideje táján az egyház karába vitték.⁴ Itt feküdt a holttest egész vasárnapon és hétfőn át.⁵ Halála hírért megizenték hamarosan minden domonkosrendi házba, így Győrbe is, hogy minél többen jöjjenek temetésére.⁶ Kivülök megizenték az ország főpapjainak is, köztük Fülöp esztergomi érseknek.

Keddre megérkezett a temetésre Fülöp esztergomi érsek és Fülöp váci püspök,⁷ az óbudai préposttal, Ákossal⁸ és nagy tisztas társasággal.⁹

Margit holttestéhez vezették őket. A monostor minden lakója körülötte volt s Margitot siratta.

Margit teste pedig nem vesztette el szép rózsás színét s mintha megnőtt volna.¹⁰ Szeme alja mintha meg lett volna aranyozva, úgy fénylett. Szinte szebb volt mint életében.¹¹ Ekkor ért oda a betegsége miatt eddig távollevő öreg Katalin nővér, hirtelen meggyógyulva.¹² Siró társnői azonban vigasztalatlanok voltak. Sem Margit szépsége, arcának fénye, sem a betegségből felgyógyult apáca láttára feléledő és csodát sejtő öröm nem tudta visszafojtani sirásukat. Az érsek végre lelkesült örömmel vigasztalta meg őket, mielőtt a halottas

¹ Mon. Vespr. I. 169.

² Mon. Vespr. 202.

³ I. m. 193.

⁴ I. m. 292. 257.

⁵ U. o.

⁶ I. m. 282., Nyelveléktár, 8. k. 34.

⁷ Mon. Vespr. I. 290.

⁸ Nyelveléktár, 8. k. 86. l.

⁹ Wenzel, VIII. 381. (VIII.)

¹⁰ Mon. Vespr. I. 202.

¹¹ I. m. 221, 232.

¹² I. m. 169.

misét megkezdte volna: „Mire való a sirástok, inkább örüljetek, hiszen már a föltámadás jele csillog arcán“.¹

Azután hozzáfogott a temetést megelőző miséhez. Ekkor már benn volt teste a fakoporsóban. Mise után pedig a koporsót lezárva, vas láncsal leköttözve a Boldogságos Szűz oltára előtt ásott sirba leeresztették. Sem földdel, sem kővel a sirt 12—14 napig nem takarták be. Nem kellett sietniök, hullaszag nem áradt ki a sirból.² Sőt ellenkezőleg jó illatot terjesztett a test. Az apácák a kar-ima, evés és alvás idejét kivéve a sir körül állottak. A domonkosrendi férfi előljáróság azonban nem nyugodott meg oly könnyen a jó illat áradásában. Azt hitték eleinte, hogy szagos olajjal kenték meg az apácák a testet, vagy valami szagositó szert tettek a sirba. Nem is ütődtek meg addig a dolgon, míg az apácák közt az a hír nem terjedt el, hogy csoda történt. De itt már elejét kellett venni minden hiszékenységnek, tévesztésnek, szándékos félrevezetésnek. Az apácákat mind kikérdezték ezen ügyben. Vallomásuk az volt, hogy ők nem tettek oda semmit. Később gyónásban hallgatták ki valamennyit. Itt csak nem tagadja el egyik sem! Ez sem járt eredménnyel. Kiközösítés terhe alatt köteleztek végül minden apácát a vallomásra. Nem, ők nem tettek a testhez semmit, mondták, 8 napig csoda folytán áradt a jó illat a testből.³

A sirbatétel után két hétre egy nagy faragatlan követ hengeritettek a sirra Albert és Péter lombardiai kőfaragó mesterek. Majd hozzáfogtak egy másiknak faragásához. Kéthárom hónap múlva ezt tették a faragatlan kő helyébe. Még ekkor is jó illat szállt ki a sirból,⁴ s csak erősítette a Margit szentségéről elterjedni kezdő, szállongó híveket és húzta-vonzotta a sírhoz a jámborokat és a kíváncsiakat.

Legyen szabad még egy-két szóval megemlékeznem az

¹ I. m. 279, 290.

² I. m. 221, 234, 291.

³ I. m. 234, 279.

⁴ I. m. 291.

Árpádházi Margit szenttéavatása érdekében megkezdett vizsgálatról.¹

Mindenek előtt azt kell észrevennünk, hogy Margit szentség hírében halt el és a halálát közvetlenül követő években már mint szentet emlegetik. A hivatalos egyházi irások ugyan nem teszik ezt egész 1409. márc. 22.-éig, mikor Dominici János bíboros, pápai legatus és 1523 szept. 5.-éig, mikor Thomas Cajetanus „boldog“-nak nevezik Margitot okleveleikben, sőt sírja látogatóinak búcsút engednek; (Lásd. Mon. Vespr. I. CLVI. és Religio 1884. I. 47. sz. 370. old.) de a nép, — melynek vallomásai jelen dolgozat főforrását tevő jegyzőkönyvben vannak letéve, — halála után egy-két év múlva már szentnek nevezte.

A római pápánál Margit halálának első évfordulója körül közben járt V. István a szenttéavatás ügyében. X. Gergely a király kérésére megindította a szenttéavató eljárást. A vizsgálat vezetőivé Fülöp esztergomi érseket, Fülöp váci püspököt és a zirci apátot nevezte ki. Ez a vizsgáló bizottság 1271. jul. 13. és 21.-e közt kezdte a vizsgálatot s másfél évnél tovább működött.

Fülöp érsek halála után (1272. végén, 1273. elején?) Ladomer váradi püspök, majd későbbi esztergomi érsek vezetése alatt is működött még a bizottság s felterjesztette a kihallgatásokról készített jegyzőkönyvet X. Gergelyhez. A római tárgyalások azonban lassan mentek. Csak László király 1275.-i betegsége és csodás gyógyulása után kérésében Habsburgi Rudolftól is támogatva,² jelent meg új magyar követség Rómában a szenttéavatás sürgetésére. V. Ince, az új pápa, azonban

¹ Röviden emlékszem csak meg róluk, mert nem lehet célom az, amit már mások sokkal jobban elvégeztek, ahhoz gyöngye erőmmel én is hozzáfogjak, mikor bizonyos, hogy jobban én nem tudom ugyanazon munkát elvégezni.

Az a kevés adat, ami ezen a téren rendelkezésünkre áll, nem engedi meg, hogy ujat mondjon ezen rész másodszori megírója. Azért inkább csak a szíves olvasó tájékoztatásául beszámolok az ügy állásáról, amint azt Fraknoi Vilmos megállapította, összeállította.

² Wenzel. IX. 166—167 (IV.)

hiányosnak találta az első jegyzőkönyvet. Újabb kihallgatások tartására udvarából küldött embereket: Bianchi Ubert pápai káplánt és piacentzai kanonokot, továbbá La Corre jogtudóst, veronai kanonokot, akik Bertholdus de Bosant-ot hozták magukkal jegyzőnek¹

1276 máj. 14.-én kelt megbízó bullájuk. Az ország minden templomában a vizsgálat közhirré tétetett szószékről s mindazokat, kiknek Margit életéről vagy közbenjárására történt csodákról tudomásuk volt, felhívták vallomástételre.

A római biztosok a vizsgálatot pontosan, gondosan vezették, de mire a jegyzőkönyvet Rómába küldték, V. Ince után már második pápa, XXI. János ült a pápai trónon. A vizsgálat további folyásáról adatunk nincs.

Károly Róbert 30 év múlva fordítja erre az ügyre figyelmét. András atyát, magyar dominikánust küldte Bordeauxba V. Kelemen pápához. Eredménytelenül.

Több mint másfél század múlva Mátyás király tett kísérletet, hogy a szentté-avatás újból tárgyalás alá vették.

Két századig azonban semmi sem történt. Ekkor Ferrari Zsigmond, a bécsi egyetem tudós dominikánus tanára római előjárótól kapott megbízás alapján hozta szönyegre az ügyet, s 1640-ben rendtársát Sartori Antalt Rómába küldte. Ez sem itt, sem Avignonban nem találta meg a régi jegyzőkönyveket a tanuvallomásokról. A szertartások kongregatiója ezért új vizsgálat megindításával bizta meg Sartorit.

III. Ferdinánd király az ügy pártfogójaként viselkedett, a szenttéavatási eljárás költségeit vállalta. Sartorinak a támogatást megígérték a magyar főpapok és a világi urak éppen Nagyszombatban gyülesező kiküldöttjei is. Lósy a vizsgálatot rögtön meg is indította. Pozsonyban felnyitották Margit koporsóját. Ezt a törökök elől előbb Nagyváradra, később Nagyszombatba, majd a pozsonyi klarisszákhoz maguk a szigeti apácák hozták. A koporsóban, mint ismeretes, ekkor találták meg a jegyzőkönyvet az 1276.-i vizsgálatról. Ezt s az új vizsgálat eredményét 1641-ben Sartori Rómába vitte.

¹ Mon. Vespri. I. 384.

Itt előbb a II. Pius pápától Margit tiszteletére a magyar domonkosi házakban engedélyezett misét és officiumot akarta újabb rendelettel az összes dominikánus kolostorokra kiterjeszteni, később az 1642-ben (1643?) kiadott VIII. Orbánféle szentté-avatási új szabályrendelet után, szentté avató pör megindítását vitte ki. A Cong. Rit. azonban 1643 jan. 24.-én ismét új vizsgálat indítását rendelte el. A vizsgálatra Lippay György primás az I. Rákóczi György-féle támadás, háboru miatt, nem ért rá. Mikor pedig 1647-ben Sartori újra megkezdte ezen ügyben munkáját, nem voltak az új vizsgálatot előíró római iratok a primási levéltárban megtalálhatók. Új iratok kérésére nem volt meg a vezető körökben a lelkesedés. Az ügy befejezetlenül maradt.

Nem járt eredménnyel 1729-ben a Szent Domonkos-rend római főnökének, 1770-ben a rend pesti háza előjárójának és Batthyányi Ignác gr. egri kanonoknak az ügy érdekében kifejtett buzgólkodása sem. Azóta az ügy pihent, de a Szűz tisztelete tovább is élt a nép közt és saját rendjében. II. József 1782.-i kolostortörli rendelete után azonban Batthyányi Ignác gr. akkor már erdélyi püspök Margit teste birtokában újra csak felvette az ügyet. 1789. július 28.-án VI. Pius pápától sikerült is engedélyt nyernie Margitnak Erdélyben való tisztelésére, ünnepének megülésére. 1805-ben aztán a Domonkos rend római főnökének folyamodására VII. Pius pápa Margit ünnepét „a festum duplex“ rangjára emelte s a rend 1805 jan. 26.-án a Santa Maria sopra Minerva-ban ezt az ünnepet nagy fénnel meg is ünnepelte.¹

¹ Mon. Vespr. I. CVIII—CLII.

II.

B. Margit korának társadalma.

Középponti hatalom: a király személyes hatalma; az udvar; a királyi tanács; törvénykezés, mentességi kiváltság; egy-két pörös ügy; a gyilkosság magánjogi jellege; külügy és hadügy. *A társadalom eloszlása*: egyházi társadalom; világi társadalom és a fejlődésében változást előidéző adományrendszer; királyi várföldek népei; az udvarnokok és az új jobbágy-osztály kialakulása; a szolgák; a városi polgárság. *A társadalom élete*: gazdasági élet: a falu, váralj; kereskedelem és árucikkek, pénz, birtokeladások; adóügy: egyházi és királyi adók; vallásos és szellemi műveltség: a nép tanítása, egyháziak műveltsége, a közműveltség; egészség gondozása: a király, az egyház és magánurak orvosai, betegségtípusok és gyógyításuk; a családi élet és háztartás, a vagyon és örökösödő, végrendelkező jog; vallásos és erkölcsi élet: buzgóság és hatása az életre.¹

A középponti hatalom. A magyar királyok hatalma eltér a nyugati hűbéres királyságok hatalmától. Igaz ugyan, hogy a közjogi hatalom, mely még a törzsszervezet korában a nemzet kezében volt, azáltal, hogy egy személyre ruháztatott, közeledett a nyugati államok közjogi hatalmához és elemének ezidőben a hadügyet és törvénykezést tekintették, mégis igazi magyar nemzeti vonás látszik azon, hogy a király a maga személyében minden hatalom egyedüli birtokosa és

¹ E társadalmi rajzban nem a mindent teljesen kimerítő kép meg-
rajzolására törekedtem. A munka középpontjában álló B. Margitot körül-
vevő) társadalmat akartam rajzolni s így nem is volna megokolt, ha pl.
a királyi udvar minden hivatalnokáról, teendőikről stb. beszámolót
tartanék; másrészt a B. Margit életével kapcsolatos források adatainak
teréről szántam e helyet, e fejezetet s inkább az ehhez szükséges keretek
közt mozgok. Meg kell még említenem e helyen, hogy Timon Ákos:
Magyar alkotmány- és jogtörténetének részben hatása alatt állok s mivel
a szövegen belül nem mindig hivatkozom művére, történjék az most
általánosságban.

ebben nem kell osztoznia senkivel. Nincsenek olyan alattvalói, akiktől úgy függnének mások, mint ő tőle ezek. Nincsenek oly alattvalói, akik hűségi esküvel lekötött alattvalóikat vezethetnék a legfőbb hűbérúr ellen. Szóval nálunk nincs meg a nyugoti hűbériség. A király hatalmának azonban van korlátja 1222 óta. Többé már nem az a teljesen szabad autokrata uralkodik a magyarok fölött, aki, mint Sz. István, legfeljebb csak a bölcsesség kívánalmainak tekinti mások tanácsainak kikérését, hanem törvénnyel kötik meg kezét; a törvény fölé mint őrt, a királyi hatalommal szemben egy személyt: a mind közjogibbá levő nádori hivatal viselőjét teszik a nemesek. A nemesek, mondom, akiknek ezen sikere szintén a királyi hatalom, kormányzó tekintély kizárólagosságának végét jelenti. Már nem a király akarata a törvény, hanem a király és a nemzet akarata. Az udvari tisztek országos tisztviselőkké válása pedig megosztása már a királyi hatalomnak. E megosztás és korlátozás lassankint mind jobban körülhatárolja a király hatalmát. A királyi hatalom ezen megszorított körében használta ki erejét, hatalmát IV. Béla. Most már tekintéllyé lesz a hatalom s megközelíti a mai királyok helyzetét. Elzárkózik u. i. visszaszorított hatalma sáncai mögé. Már nem a népe ügyeit patriarchálisan intéző nagy úr a király, hanem tisztjeivel végezteti a kormányzást, ő maga csak uralkodik s az említett tisztek háta mögött a tekintélyt és intézkedéseik szentesítését adja. Érezteti azonban azt is, hogy ezen viselkedése egyéni akarata, mit akkor változtat meg, amikor jónak látja. Nyugoti hatás jele az, hogy egyesek és a nemzet összesége ellenállás jogát nyeri a királyi önkénykedéssel szemben, ha ez a nemzet akaratát is magában foglaló törvények ellenére merne cselekedni. A királyi hatalma a tatárjárás után még jobban szétoszlik. Maga a király osztja, részesít tényeiben másokat is. A királyi hercegségek már előzőleg is csökkentették. V. István királyságával pedig egyenesen kettős királysággá fejlődik. A jobbágyurak, a királyi s országos tisztek, bánok, vajdák szintén részesednek a királyok hatalmában, sőt Mátyus erdélyi vajda a királyi hercegek örökösének érzi magát Erdélyben, duxnak nevezi

magát, a királyi család tagjait megillető névvel s a hercegek hatalmával. Még csak a szabadok mozgalmát kell megemlétenünk (*servientes regis*) azon közjogi folytonos emelkedés mellett, mely az arany-bullában nyert biztosítékot; a vármegyei szervezkedés, a bíróknak szabadok-nemesek általi választása, kisebb nagyobb fokú elkülönítése a várak népeitől, kivonulása az ispáni bíróságok alól, mind ama középponti hatalomnak szétforgácsolódását jelentették, melyet a király tisztjei, ispánjai stb. által gyakorolt.

A király, mint említettük nem végezhetette és nem is végezte már kezdetben sem egymaga az uralkodás és kormányzás teendőit. Udvarában voltak a királyi szolganépek fölé rendelt mesterek (magisterek), tiszték. A királyi udvarnok népek főtisztje, a nádorispán, a pénzügyek vezetője a tárnokmester, a lovászok és étekfogók magisterei. A király lassan-lassan közjogi intézkedései végrehajtásával is megbízta őket, hatalmat kezdett kezükre adni királyi megbízása folytán. Ez a hatalom azonban csak a nem nemesek fölött érvényesülhetett. Állandó jellegű sem volt s eleinte a király minden megbízása csak esetről-esetre szóló hatalmat adott kezükre.

A XIII. sz.-ban azonban már állandó jellegűvé kezdett válni a nádor birói hatalma. Kezdeté László és Kálmán törvényhozási idejébe nyulik vissza, mikor azok felett, kik önként viszik eléje pereiket, már ítélhetett a királyi udvaron kívül is, a királyi udvarban pedig nemcsak az udvarnokok, hanem a szabadok fölött is rendes joghatósága van. Később rendes felebbviteli bírósággá lett a nádor ítélőszéke a megyei bírók igazságtalan ítéletei fölött. A XIII. sz. első aranybullája már a király helyettesének mutatja, ki a fehérvári törvénytálató napokon az ügyeket meghallgatja s még a nemes felett is ítél, de a nemes fej és jószágvesztésre szóló ítéleteiben a király beleegyezése, hozzájárulása szükséges. 1231-ben az egyházi ügyeket kiveszik hatósága alól.

Állandó jellegű lett a nádor udvarbirájának birói joghatósága, mikor az aranybulla szerint azt a helyet tölti be, amelyet azelőtt, mikor még a nádor külső ügyekben nem ítélkezhetett, ez töltött be a királyi udvarban. A XIII. sz. látta

őt először a királyi kuria élén a király személyének képviselőjében.

A királyi udvart követték e tisztek azokban a körutakban, melyet az tett a királyi népek terményszolgálmányainak beszédésére, vadászatokra és a törvénykezés érdekében. Eme útban az egész királyi család vonul. Egy ilyen úton jutottak Szirmiumba, ahol a királyné Margitot az előkelő ispán feleségének, Olympiasnak adta át nevelésre.¹

De az udvar ezen útjaiban nem csupán a maga kereteiben véve vonult. Nemcsak a királyi család, az udvar tisztjei, a szolgaszemélyzet s a királyi tanács elég tag körébe tartozó főpapok és nemesek alkották a karavánt. Csaknem bizonyos, hogy a nemesség ifjaiból alakult fegyveres apród-csapat is csatlakozott az udvarhoz. Ezek fiatalságuk mellett nem lehettek a tanács tagjai, nemességük mellett nem a király szolgánépe, függetlenségük mellett nem a király udvari tisztje, hanem nyugtalan vértől űzött, vadászatok, királyi ünnepek által csalogatott fiatal nemesi csapat, kik amellet a király tekintélyének, udvara fényének emelésére is szolgáltak, a királyi udvarban a közpályára készültek, hogy alkalom adtán a már legkevesbé sem szolgai állású udvari tisztségekre alkalmasak, kinevezhetők legyenek. A királyi tanács tagjaiként az udvarnál levő jobbágy-urak mellett az aranybulla 1222-ben erre a fiatal, az udvart kísérő jobbágy-uri seregre hoz határozatot, hogy ne nyomják és zsarolják a szegényeket, más népeit. Ehhez a fiatal nemesi sereghez csatlakozott István, Gayaból való Boda ispán úr fia, miután örültségéből, ördögösségéből Margit sirjánál meggyógyult.²

A már eddig is emlegetett tanács tagjainak megválasztásában a királynak szabad keze van. Vagy ő hívja meg udvarába a tekintélyesebb főpapokat, bárókat, jobbágy-urakat, vagy valaki magától csatlakozik az udvarhoz. Az ilyent a király, ha méltó reá, meghívja a tanácsba. A királyi udvart látogató nemesek száma a király esetleges betegsége idején

¹ Mon. Vespri. I. 217.

² Mon. Vespri. I. 369.

csak fokozódott. Aggódva veszik körül a betegágyat.¹ Bizonyos, az alattvalókat fejedelmükkel összekötő patriarchalizmus látható e tényben. Különben hasonló adatokat találunk freisingi Ottónál is. Az urak el-elmennek a királyi udvarba, írja, s ott politizálnak. Ez a politizálás pedig legfőképpen a törvénykezés tényeiben állott, mert „a királyi kuria bizonyos birói szervezettel birt”.²

Ezen birói hivatáskörének megszűkítését kell látnunk a fehérvári törvénytálo napok intézményében, vagy úgy is fel-fogható ez, hogy az esetről-esetre tartott biráskodó tanács-ülések a nemzet nyílt színe előtt ülésező bírósággá, az egyenlő rangúak rendszeres birói forumává lesz. Tagjai részint azok közül kerülnek ki, akik e törvénytálo napokon megjelenhetnek — 1222-ben a főpapokon, királyi tiszteken, előkelő főembereken kívül minden szabad (serviens), ki a királytól kapott hűbérbe, haszonbérbe földeket, — részint azok közül, kik kötelesek megjelenni: 1231 óta a főpapok, 1267 óta megyénként 2—3 nemes, 1291 óta pedig az összes bárók és nemesek, s első sorban ezek közül, hogy azután a panasszal előállók fölött a panaszossal és vádlottal egyenlő rangú birói szék ítélhessen. Emellett azonban régi, szükség esetén biráskodásra hivatott jellegét is megőrizte a kuria. A biráskodáson kívül történő kormányzó ügyekbe e tanács a XIII. század folyamán alig szólhatott bele. Csak egyes — jó vagy rossz — névvel is megnevezett királyi tanácsosokról tudunk, míg e testület csak az Anjouk után lesz kormányzó testületté, bár az utolsó Árpád-házi király alatt már vannak némi jogai.

A királyi tanácsnak a kuriában vitt birói szerepével a biráskodás kérdése áll előttünk. Tekintve azt, hogy kiváltságot élvező egyházi birtokról van szó csak a királyi, központi, legfelső forum és a földesúri biráskodás tárgyalása kerül szóba.

Az apácák birtokaikra a mentességi kiváltságot 1272-ben, jul. 15.-e utáni első vasárnapon V. Istvántól kiállított privi-

¹ Nyelvemléktár, 8. k. 65. l.

² Timon Ákos: Magy. Alkotm. és jogtört., 1906., 168. l.

légiummal kapták.¹ A király a birtokok népeit saját ítélőszéke számára tartotta fenn. Ez ítélőszék pedig vagy a király igazán személyes jelenlétéből s az elnöklete alatt álló kir. bírások tanácsból, vagy a nádor, vagy az országbíró birói székéből állott.

A király a személyes ítélkezést báróinak gyülekezetében végezte. Ez a tanácsban jelenlevő nemesek gyűlése, melyben ugyan a biztosan ott levő főpapok említve nincsenek eseteinkben, de mellőzésükre a királynak oka és alkalmja nem volt. Egykor Oszlár föld birtoka fölött folyt a pör. A Petrőcinek (Petrwxy) nevezett nemes testvérek, Kristóf és Péter saját kiváltságleveleiket mutatták fel az apácákéival szemben. Mindkettő Oszlárra támasztott igényt és oklevéllel bizonyította igazát. A pörbeszállókat a király úr és báróinak gyűlése elé utalták a hiteles emberek keresetükkkel.²

A XIII. század második felében már a király személyét az udvarban az udvarbíró képviselte (iudex curiae), mivel a nádor, nagyon ritka eseteket kivéve, már teljesen vidéki birói székeket vezetett. A nádor helyettesét saját kuriájában, a helyettes nádort azonban, már kizárta az apácák népei fölötti birói illetékességből a királyi kiváltságlevél a többi alantasabb birói székekkel együtt.

Kún László alatt az apácák birtokát tevő Káplán helység iktatásakor Morfan fia Morixan ispán a kiküldött somkői (Szomkev) Benedeknek, a pécsi püspök tisztjének és a pécsi káptalan emberének jelenlétében ellenmondott. A kiküldöttek tudták teendőjüket, rögtön a királyi jelenletre idézték az ellenmondót.³

1276-ban pedig maga az országbíró (iudex curiae), Moys, idézi az apácák ellen folytatott pörben Pongrác mester királyi ember és a budai káptalan egy embere által a királyi jelenlét elé a füzitői, sz. Elek szigetéről való kői Dénest és testvéreit és a kiváltság értelmében eljár az ügyben.⁴

¹ Wenzel, XIII. 394 (VIII.)

² Wenzel, XXII. 676. (XII).,

³ Wenzel, XVII. 580. (IX.),

⁴ Wenzel, XVII. 157—158 (IX.)

A privilégium sértésére és orvoslására is van esetünk. Még István király idejében történt, hogy Uza fia, Péter örökös hiányában öröklött és vett összes birtokait az apácákra hagyományozta. Perdöntő párbajban azonban utolérte az isteni igazságosság, elesett. Istenítéletben pörét veszve birtokait $\frac{1}{3}$ részben győztes ellenfele, $\frac{2}{3}$ részben Gergely ispán helyettes nádor foglalta le. Úgy intézkedtek, mintha semmi végrendelet nem lett volna, a bíró pedig, mintha az ügy nem tartozott volna a király elé s ő nem lett volna a beavatkozástól eltiltva. A kiváltságnak azután Kún László szerzett érvényt. A párbajban győztes fél jogát az $\frac{1}{3}$ birtokhoz egész terjedelmében elismerte, a bíró jogát a $\frac{2}{3}$ -hoz már nem. Az előbbtől a monostor 90 márka finom ezüstért váltotta meg az örökség harmadát, az alnádorra pedig a király parancsolt rá, hogy adja át a monostornak a lefoglalt $\frac{2}{3}$ -t.¹

A királyi kancellária tisztviselőinek ekkor még nincs bírói joghatóságuk. Oklevelet állítanak ki, pecsétjeikkel látják el azokat s a királytól kiküldve birtokokat járnak körül. De már annyira szervezve látjuk az írásbeliséget, hogy a királynénak is van külön kancelláriája. Ennek feje a főkancellár, a „comes capelle domine regine“; alantos tisztviselői a kancellárok, a „capellani regis“; minden esetben egyháziak.² A magyar urak ellenszenve, amely a kancelláriát III. Béla alatt fogadta, még most, a XIII. század második felében sem szünt meg teljesen. IV. Béla trónralépésekor elődeinél merevebben ragaszkodott hozzá, volt is panasz elég. A királlyal való közvetlen érintkezés megszűnésének okát látták benne; saját visszaszorításukat, érdekeiknek királyi tisztviselők kényére-kedvére bizását s nagy költségek mellett is sokszor sikertelenséget tapasztaltak. Ki is vitték 1267-ben, hogy a nemes ügyeit folyamodás nélkül kell elintézni. Az a néhány évtized azonban, mely ezen rendelkezésig eltelt, mégis csak meghonosította és általánossá tette a pörösügyek írásos elintézését.

¹ Wenzel, XVII. 194—195. (IX.) Karácsonyi: A magyar nemzetségek. II. 308.,

² Wenzel, XIII. 192. (VIII.)

A pörös esetek legnagyobb részét az apácák újonnan kapott birtokai ellen mások által támasztott jogigény idézte elő. Az idézést a szentek ünnepei körüli határnapra vagy a hadsereg leszállása körüli napokra végezték. És ilyen idézés gyakran, a makacskodóval szemben 6-szor is történt. Régebbi időben 3, később 7, sőt 8 idézés is volt szokásban, ha valaki nem jelent meg a bíróság előtt. 5 idézés még simán ment, de a 6.-nak már olyan záradéka volt, hogy azon esetben, ha az illető nem jelenik meg a 6. idézésre, még vásári perbe-idézést alkalmaz a bíróság. Néha azonban már a 6. idézés után is eljár a bíróság, ha az illető nem jelent meg, máskor meg csak a hetedik után következett a vásári idézés. Ha az idézéseknek nem volt foganatjuk, röviden végeztek. Makacsságban elmarasztalták a bíróság előtt meg nem jelenőket s a másik félnek a pörét, mint megnyertet befejezték, mire a király érvényt szerzett az ítéletnek.¹

A pörök azonban gyakran nem kerültek tárgyalás alá. Az ellenfelek meggondolták a dolgot, s vagy maguk közt egyeztek meg szép szerével,² vagy, ha többen voltak érdekelve a perben s magánegyezség nehezebben jöhetett volna létre, közvetítő, békéltető bírókat kértek fel az egyezés megteremtésére.³ Egy gyilkosság pörének elintézésénél ismerjük a fogott bírákat (boni viri), a közvetítő (mediantes) bírákat. Az apácák csolnaki népei gyilkosságot követtek el, mely tettükért a meggyilkolt rokonsága s a meggyilkoltnak földesura (aki földet adott neki serviens haszonélvezetre) fogták perbe őket. Az egyezséget megteremtették. Nagy ereje volt az ilyen egyezésnek. A felek föltétlenül kötelesek voltak az egyezés pontjait megtartani. A csolnaki gyilkossági pörben a büntetéspénz lefizetése 3 napon volt teljesítendő. E meghatározott napokat még királyi kiváltságok, fölmentések által sem lehet utólag megváltoztatni. Ha pedig a gyilkosok az első napot nem tartanák meg, a büntetéspénz kétszeresét követelhetik tőlük a kárvallottak. Ha második napon halasztanák el a

¹ Fejér. V. 1. 61—63.

² Fejér. V. I. 83.

³ Wenzel, IX. 46—47. (IV), XVII. (IX.) 181., 187—188.

fizetést, az első ízben fizetett pénz elvesztésével, azaz annak újra fizetésével bűnhődjenek; ha a harmadikon mulasztják el a fizetést, úgy tekintendők, mintha addig semmit sem fizettek volna; tehát fizetnek mindent újra.

De ezek a büntetések még csak azért jártak, ha valaki az egyeztető bírák ítéletében megszabott kikötéseket nem tartotta meg pontosan. Ha pedig az egyeztetők ítéletét utólag nem akarta magára nézve elismerni — akár a panaszos, akár a vádlott — az elismeréstől vonakodó fél a másiknak 30 márkát volt köteles a nevezett pörben fizetni.

Az illetékes bíró az ilyen egyezségekről tudott. Előzetes engedélyét ki kellett hozzá kérni, de ez az engedély pénzbe került, mert a bíró a pör végig nem tárgyalása miatt esetet a bírói díjaktól. A bíró „megengesztelését” rendesen a pörös-ködő felek vállalták közösen.¹

A fogott bírák személyére vonatkozólag egy esetben a következő rangúak és állásúak szerepeltek: Archynus ispán, Elkynos falunagy (villicus) és Gellért esztergomi várőrök. Azonkívül ugyanazon perben még Mihály királyi kamaraispán, Ágoston csanádi prépost és Rysd (Rost) nb. Márkus ispán.²

Az apácák birtokain belül a biráskodás folyására semmi adatunk sincs. Az egyházon belül tapasztalható egyöntetűség azonban megengedi, hogy e biráskodásra következtethessünk a pannonthalmi földesúri biráskodás folyásából.³

A mentességi kiváltság (immunitas) a lopás, dézsma, pénzek s bármilyen más pörös ügyekben biztosította a népnek vagy a királyi szék elé tartozását vagy a falunagy bírói székéhez való megidézést, tehát mindkét esetben a megyeispánok hatósága alól való kivettséget. A földesurak eme önálló, a megyei hatóságoktól mentes biráskodását alattvalóik részére a betelepült népek szabadság leveleinek mintájára kivánták meg. Ilyen vendég szabadság volt a füzítői vendégeké

¹ Wenzel. XVII. 187—188. (IX.).

² U. o.

³ L. Religio. 1910. 6—7. számokat. — Erdélyi L.: Középkori biráskodás egyházi birtokon.

1263-ban: bíró és birságok dolgában megkapják a budaváriak szabadságát, vagyis minden perüket saját bírójuk intézi el s vérontás perében a birságok $\frac{2}{3}$ -át átadják Szt. Márton monostorának, míg $\frac{1}{3}$ -a a bíróé. A vendégeknek bírójuk elleni pörében a szentmártoni apát ítélte a falu hat esküdtjével. Ilyen szabadságra törekedtek az egyháziak népei.

A bírói kiváltság folytán a birtokok népeinek magánügyi pereiben minden hatóság a földesúr kezébe került, aki azután vagy szabad bíróválasztásra adott jogot népeinek, vagy, ha ezt nem tette, saját gazdatisztját nevezte ki bíróvá, helyettesévé. A falunagyok, a falú bírái hajtották be a földesúri adókat, az adósságokat, de az adók és adósságok behajtásával megbízott falunagyok néha ezen ügyekben felmerülő pörös esetekben bíráskodhattak is; szoros értelmű hatáskörük alá azonban az Árpádok alatt a lopás, dézsmakihágás, pénzhamisítás és emberölés kisebb (5 penza vérdíjú) esetei tartoztak. Ha valaki a falunagy ítélőszéke előtt pörbe híva nem jelent meg, a magasabb bírói székeknek ilyen esetekben fizetendő 3 márka birság helyett 12 dénárt tartozott birságul fizetni. A birságok $\frac{1}{3}$ -a lett a bíróé, $\frac{2}{3}$ -a az uraságé.

Hogy a legkülönbözőbb bírói székeknek mennyi dolguk akadt, elég a IV. Béla és V. István közt folyó harcok kegyetlenégeire gondolnunk, vagy forrásunkban a közbiztonságról szóló jelentéseket vizsgálnunk. Talán elég annyit mondanunk, hogy Kún László kora is vizsgálódásunk körébe esik, mikor is számtalan eset szól amellet, hogy olyan kirablásokról, birtokpusztításokról beszélhetünk, hogy gazdag emberek, birtokos nemesek szegényekké lettek.¹ Mások örökös rettegésben éltek, hogy megtámadják, kifosztják, kiforgatják őket minden vagyonukból.²

Az utazások az országban a rablók, hatalmaskodó urak miatt nemcsak vagyonbiztonság veszélyével, de életveszedelemmel is jártak. Erdők, utak hemzsegték a rablóktól, nem is említve azt, ha valakinek személyes ellenségei lesték minden

¹ Mon. Vespri. I. 313., 323., 346., 367.

² I. m. 322.

mozdulását. Védelemre nehéz volt közönséges embereknek magukkal segítséget vinniök, azért az utasok szentek pártfogásába, köztük néhány évvel Margit halála után az övébe is, ajánlották magukat. S ha sikerült szerencsétlenség nélkül útjukat befejezniök, a szentek közbenjárásának tulajdonították megmenekülésüket a biztosnak vett veszedelemből.¹ E szomorú idő, zilált személy- és vagyonbiztonság Kún Lászlónak ez irányban már ismert uralmához egy-két képet szolgáltat.

Barándi² Ivánka fiait, Miklóst és Ivánkát egy haragosuk, bizonyos tiudei (titeli)³ Domba szolgálival megtámadta és elfogta. A támadó bosszút esküdött ellenük, különösen Miklós ellen, de közismert nemessel volt dolga, azért nyíltan nem merte megölni. Titokban akarta Miklóst láb alól eltenni. Éj idején csónakba ültette, egy másik csónakba pedig két szolgáját. Barándi Miklós kezét hátrakötözve, lábain két nagy béklyóval, nyakán szíjkötelékkel bevitték csónakon a Dunába. Csónakban két nagy malomkő volt s őt magát a csónakkal együtt az egyik szolga tartotta a nyakára erősített szíjnál fogva, míg a másik szolga evezett. Miklós azonban — szerinte Margit érdemei folytán — kiszabadította kezét kötelékeiből, az őt tartó szolgát leütötte és az éj sötétjében sikerült egy kis szigetre eveznie, ahonnan szürkületkor azután hazatérhetett. Ezen ügyből nem lett pör, legalább tudásunk szerint.⁴

Van egy másik esetünk gyilkosságra és birtok földulásra, egy támadás kapcsán. Pör indult meg miatta, mi az előbbinél nagyobb értékűvé teszi a művelődéstörténelemben. Ez is Kún László idejében történt. A szigeti apácák csolnaki népei miatt, miért nem, rátámadtak a visegrádi várnagy (castellanus), Domonkos ispán haszonbérli szabadjára őt magát megölték, birtokát pedig földulták. Domonkos ispán azonban a meggyilkolt rokonaival: déri Pál mesterrel, a királyné udvari

¹ I. m. 302.

² Wertner: Turul. 1903. 1. füz. 33—34. II. igyekszik meghatározni Barándot.

³ L. Wertner: Turul. 1903. 1. füz. 38. l.

⁴ Mon. Vespr. I. 320—324.

jegyzőjével és a megölt Péter fiaival és egyéb rokonaival panaszra és pörre kelt.¹

A rendes bíróság tárgyalásai nem nyertek befejezést, mert a felek fogott birákat (boni viri) vezettek elő, kik azután egyezséget hoztak létre a pörben.

A kor sajátos felfogása nyilvánul meg ama tényben, hogy a gyilkosságot szinte teljesen magánjogi kérdésnek tekintik. A felektől függ, hogy a gyilkosság bíró elé kerüljön. Szóval ez ügyben csak az érdekelték vádolhatnak, a már megindított pört bármikor félbeszakíthatják a kárvallottak, meg egyezhetnek, akár el is állhatnak panaszuktól² s az országos, a közrend fenntartására fennálló bíróságnak az egyezés esetében csak annyi szava lehet, hogy követelheti a kártérítést ama veszteségért, mely a pör be nem fejezésével érte. A pör végigtárgyalásakor u. i. a büntetéspénz bizonyos hányada illette meg. A gyilkosság ügye már Sz. László törvényeiben is ilyen magánjellegűnek tűnik fel, bár állami törvények szabják meg a vérdíjakat, melyekből egyik rész a királyt, mint legfőbb bírót illeti meg a közrend megzavarásáért. Sz. László a feleségét házasságtörésen érő férjnek, ha nem is engedi meg, de legalább elnézi, ha feleségét megölte és csupán Isten előtt teszi e tettéért felelőssé. A földi bíró nem látja kötelességének ilyen esetben a sértett jogrend helyreállítását. Szt. István törvénykönyve sokkal szigorúbban jár el. Ez némely esetben közjogi kérdésnek tekinti a testi épség elleni támadást, így főleg, ha az karddal történik.³

¹ Wenzel. XVII. 181. (IX).

² Ebben a kérdésben a magyar szokásjog közel áll a Drakon szerkesztette joghoz. L. Fustel-Bartal: Az ókori község. 475. l.

³ N. B. Az előbb kifejtett felfogást, melyet magam vontam el egyes adott tényekből, Timon Ákos „Magyar alkotmány és jogtörténetében (3. kiadás) így írja le (391. old.): „A kezdetleges társadalom büntető jogának főjellemvonása, hogy az főleg magánjog és nem közjog, kiegészítő része a magánjognak és nem a közjognak. Azokon a büntetéseken kívül, amelyek közvetlenül összeség ellen irányulnak, aminők: a honárulás, hűtlenség, a hadkötelezettség súlyos megsértései, a kezdetleges állam és társadalom más közbűntettet nem ismer. A magánosok ellen elkövetett büntettet: az egyén élete, testiépsége, vagyona és becsülete ellen irányuló

A kérdéses pörben az esztergomi keresztesek konventje előtt (lásd fennebb) az egyezséget közvetítő bírák kártérítésre kötelezték a csolnakiakat. 58 márkát tartoztak fizetni gyilkossági és rablás-pusztítási vétségeikért három határozott napon: 20 márkát Judica vasárnapon részint dénárookban úgy, hogy minden márka fejében 10 bécsi penza számíttassék vagy 5 penza, de báni dénárookban kirakva, részint pedig egyenértékben törlesztessék. A második 20 márkát pünkösdi nyolcadán kell behozniok, a többi 18-at Sz. Lőrinc vértanu nyolcadában. Két utóbbi esetben a fizetést fele részben báni dénárokkal, fele részben béccsel teljesítsék.¹

A királyi felségjogok közül a biráskodás után a hadügyről és külügyről emlékezhetünk meg.

A kor diplomáciai élete egyszerű volt. Nem tartottak hónapokon keresztül a népek fejedelmei diplomáciai harcokat. Nem szóval igyekeztek egymást meggyőzni, saját igazukat megvédelmezni, hanem fegyver-jogon keltek érdekeik védelmére.

Országok, királyok közt a békés érintkezés alig szorított másra, mint a házasságkötésekre. Követek jöttek, mentek egyiktől a másikhoz. Itt leánykérőbe járt a követ, ott a béke zálogául leányát ajánlotta fel valamelyik király harc után megbékült frigyesének.

A követek legtöbbször — latin lévén a diplomácia nyelve — egyházi személyek voltak. Legtöbbször de nem mindig. A világi urak közt akadtak latin műveltségű emberek, hazai, de nagyrészen külföldi iskolákban nevelkedve,

cselekmények, magánsértések, amelyek csak a sértettet és hozzátartozóit (nemzetségét) érintik, de nem az államot, a közhatalmat. A megsértés megtorlása a sértett félnek és nemzetségének feladata... A magánsértések büntetése nem mai értelemben vett büntetés, hanem csak kiengesztelése, kártalanítása a sértett félnek vagy nemzetségnek...“ (394. old.) „A királyi hatalom megszilárdulása és kapcsolatosan az egyház befolyása azonban mindjobban előmozdították a büntetőjog közjogi irányú fejlődését.“ Ezen ponton állunk mi, mikor már törvényeinkben fel-feltűnik egy-egy intézkedés, mely nem elégszik meg a megsértett magánjogrend kiengesztelésével, hanem a közbékerend megsértéséért is elégtételt kíván. Ez teszi folytonosan mindig közjogibbá a gyilkosságot is.

¹ Wenzel. XVII. 187. (IX.)

s gyakran ilyenek voltak a királyok követei. Nálunk latin műveltséget világi ember részére a tatárjárás után nem öntöttek bőviben. Ha akadtak igazán műveltek, azok hazai iskoláinkon értelmiségükkel a többi közül kitűnők voltak, vagy a külföld nevelte ki őket. Ilyen királyi követségben járó világi úr volt a Kadar — Kalászi nemzetség Sándor¹ nevű tagja, aki a sicíliai királyi udvarnál járt leánykérőben és elhozta Erzsébetet Kún Lászlónak feleségül.² Folyékonyan beszélt latinul.

A harcok a tatárjárás után Nyugat ellen és önmagunk ellen folytak. A nyugati keletkezőfélben levő hatalmasságok azonban rossz politikusok voltak. Előbb akartak terjeszkedni, hódítani, mint az ehhez szükséges erőt megszerezték volna s számoltak volna azzal, hogy a tatárság a magyarokat leverte, de meg nem törte. A pillanatnyi kábultság a tenger mellék hatalmas urainak támogatásával elmúlt és Harcias Frigyes foga beletört a jó magyar falatba.

Halála után Frigyes öröksége fölött folytak a harcok egy újabb, Kelet-Nyugat sorsát, története további folyását megváltoztatni hivatott hatalommal.

A harcban a magyar király ereje természetesen népe volt. Alattvalói általában hadkötelesek akár személyükben, akár más szolgálattal. A terhes szolgálat, főként a külföldre vezetett hadjáratok azonban a hadkötelezettség korlátozására irányuló törekvések rugói lettek. A nemesség már régebben biztosította magának, nem írásos törvényben ugyan, csak szokásjogon, hogy a külföldi hadjáratokban honvédő kötelezettsége alapján ne kelljen részt vennie. Emlékezzünk csak II. István oroszföldi hadjáratán a nemesség viselkedésére és főképen, hogy a király büntetlenül hagyta a lázadást. A nemesség ezen állapotát megkivánták azon szabad emberek is, kik mint a királyi földek haszonélvezői a XIII. századig az ispánok hatósága alá rendelve fegyveres hadi szolgálattal hűbéreskedtek (servientes). Az első aranybulla már törekvéseik.

¹ Alexander de genere Calsi. Lásd Karácsonyi. i. m. II. 279.

² Mon. Vespr. I. 380.

sikerét bizonyítja a 7. pontban. A királyt külföldi hadjáratra csak pénzért tartoznak követni, pedig valamikor a kezükön levő királyi birtokot ilyen pénz fejében kapták. Az ispánok ugyanezen föld fejében tartoztak ezután is hadakozni, mert nekik, mint nyilvánvaló királyi tiszteknek, nem sikerült elhomályosítani birtokaikon a király hűbéruri jogát, a servienseknek azonban igen. A serviensek és nemesek külföldi hadkötelezettségének jogállását az 1231.-i aranybulla 15. pontja már teljesen azonosnak tünteti fel, mikor a serviensek nevét már külön nem is hangoztatja, hanem a „nobiles“ alá befoglalja azt is. Belső háborúban azonban kötelesek ők is a királyi hadra hívó szót követni. Ekkor már ők sincsenek biztosítva elmaradásuk esetén a hadibírság behajtása elől.

A nyugati harcokban azonban a király nem csupán hadra kötelezett alattvalóival küzdött a maga igazáért.

E küzdelmekben a magyar király szinte egész Kelet politikai fejének tűnik fel. A szláv cseh király ellen szláv rokonait, az orosz herceget, fejedelmeket, mint hűbéres alattvalókat, szövetségeseket viszi harcba, mozgósítja. Sokáig volt kétes a harc a magyarra s csak ideig-óráig szüntette meg a versengést és küzdelmet az a béke, melynek záloga Margitnak Otokárhoz való nőül menése lett volna.¹ A békét ugyan nem Margit házassága biztosította, de Béla unokájának, Künigundának és Otokárnak egybekelése Béla életében nyugalmat teremtett a cseh hatalomvágy részéről.

A külső harcokat belső küzdelmek váltották fel. Béla életének utolsó évtizedében fiával, V. Istvánnal keveredett küzdelembe. Az Árpádok vérébe belegyökerezett uralkodási vágy a rokonokat gyakran tüzelte a trón megszerzésére a tényleges uralkodó ellen. Sajnos, nem volt mindig a vágnak megfelelő a tehetség. V. Istvánnal azonban, ki atyja ellen emeli fel koronára vágyó fejét, másképen vagyunk. Kormányzó tehetségét ugyan nem volt alkalma bebizonyítani, de épen atyja ellen vívott harcaiban fejtett ki istenadta hadvezéri tehetsége. Ez biztosította neki a Balkánon kivívott sikereit is.

¹ Mon. Vespri. I. 172.

Kún László küzdelmei a cseh király ellen csak főmozzanata volt a határon állandóan folyó harcoknak. Eredményük, a cseh hatalom bukása s a Habsburg-politika, uralom létezésének alapja, ismeretes. E harcokban inkább meríthetünk forrásainkból adatot a hadifoglyok életére és a külföldi börtön-viszonyokra.

Ausztriában Kadar-Kalászi nb. Sándor egy ilyen csatározás alkalmával¹ fogságba esett. A Falkenburgban lakó Rapolt úr fogta el s vitte magával. Nagy láncokba verték és egy torony mélyén Sándor úr úgy érezte magát, mintha a pokolban lett volna. A tárgyalások állandóak voltak a váltságdíjról. Rapolt úr 700 girát kért,² de Sándor nem tudta lefizetni. Sándor úrral volt azonban egy szolga is, akit a váltságdíj ügyében haza-haza küldött s aki hírül hozta neki, hogy Margit sírjánál mennyi csoda történik. Sándor úr vallásos lelkületű volt, bízott a szentek segítségében s azért mindjárt Pater noster-eket kezdett mondani Margit tiszteletére és segítségül hívta. Már nagyon elhúzódott fogsága, mikor egy éjjel álmában egy leányalak jelent meg neki hosszú fehér ruhában és felszólította, hogy reméljen olyan erősen Margitban is, mint Szent Erzsébetben. Sándor ur fokozott buzgósággal imádkozott. 5—6 nap múlva a vár ura, Rapolt meghalt, felesége pedig a foglyot minden további követelés nélkül szabadon bocsátotta.³ Sándor Margit közbenjárásának tulajdonította szabadulását.

A társadalom eloszlása. Nézzük most, a magyar társadalmat kik alkotják. Az egyházi társadalom magasabb méltóságban levő tagjairól forrásaink bősége mellett tiszta képet alkothatunk. Más szerzők bőven foglalkoztak velük. Itt csak szabadjon felhívunk a figyelmet a király kegyuraságának visszaszorítására a budai zsinaton. Általában úgysem gyakorolták ezen időben királyaink rendszeresen az egyházi javadalmak betöltését, de az egyes előforduló eseteket is ki

¹ Nyelvméltár, Magy. leg. 8. k. 68. l.

² U. o.

³ Mon. Vespri. I. 378., 379.

akarta zárni Fülöp pápai követ, mikor a zsinaton elrendeli, hogy kánoni választás nélkül senki egyházi javadalmat ne nyerjen.

Sokkal érdekesebb, bár homályosabb is, az alsóbb papság, a plébánosok élete. Adataink főleg róla szólnak. De van ismeretünk rajtok kívül a „clericus“-okról, a „diákok“-ról is.

A szerzetesi társadalomnak, igaz ugyan egyoldalú, de kimerítő rajzát az életrajzi részekben látjuk.

Tehát az egyháziakról és a hitközségekről szólva vendégek telepein s általában a városi telepen találunk: egy férfiút, aki „presbyter és rector.“ Ő a plébános. Mellette azután elmaradhatatlan a plébániai iskola vezetője, a scholasticus, kivéve azon esetet, ha maga plébános vezeti az iskolát is.¹ Ha a plébánosnak van clericusa, diákja, erre bízza az iskola vezetését; ekkor ő a scholasticus.

A „diák“ (clericus) „általában oly tanult ember, vagy tanuló, aki már legalább a hajkoronát felvette s így a hajnyírással magát Isten szolgájának, Istent pedig a maga menyeyi öröksége osztályrészének (κληρος, clerus) vallotta, ha azután nem szenteltette is magát szerpappá vagy miséspappá, ha igazi pap nem lett is belőle.“²

Az első egyházi zsinatok részletesen rendezik a diákok viszonyait. Ők „a király, a herceg, a püspökök, ispánok és más urak káplánjai is, t. i. irnokai, irodatisztjei.“³ A kánonok iskolája neveli őket, de szolgát nem szabad felvenni a diáki rendbe uruk engedélye nélkül és tilos büntetés terhe alatt más szolgáját sőt a várőrök valamelyikét is írásra tanítani, vagy diákká tenni.⁴ Zsinataink határozatai szabályozzák lelki életüket, közös ruházatukat.⁵ Legnagyobb részük azonban — elég érthetően — a szolgálóosztályokból került ki.

A plébánosok igyekeztek maguk mellé diákot szerezni. Az ilyen diákot „clericusom“-nak nevezik, a clericus a plébá-

¹ Mon. Vespri. I. 318.

² Dr. Erdélyi L.: Magyarország. Társadalma XI. sz.-i törv.-ben. 35. l.

³ U. o.

⁴ U. o. 36. l.

⁵ U. o.

nost „papom“-nak hívja.¹ Tekintve azt, hogy az ilyen clericus néha már ötven éves, családos ember, külön háztartása van, nem lehetett más kapcsolat a plébános és clericus közt, mint amit a clericus akkor fejez ki, mikor magát pl. „Mária egyháza diákja“-nak nevezi.² Mindketten ugyanegy egyház szolgálai. A clericus segít az írásmunkák végzésében, sekrestyés-teen-dőket végez, misén ministrál a plébánosnak, kíséri őt az iskolában. Ezen munkákon kívül dolgozik, mint más emberek.³ Mivel nem lehetett fölvenni senkit a diákok közé pusztán plébánosi akarattal, hanem csak valamelyik egyház címére,⁴ ezért az „egyház diákjai“ ők. Néha egy-egy plébánosnak két ilyen diákja is van s a plébános gondoskodik egészségükről, betegségeik gyógyításáról. A diákok később szabadabb mozgást nyertek. Az egyház biztosította kiváltságokat élvezték, de a lekötöttség alól lehetőleg szabadulni törekedtek. Ekkor már csak általában: írástudó a diák.

Plébánosokká legtöbbször ilyen (néha szolgából lett) diákok lesznek. Fölszentelésük akadálya — egyéb kánonjogi akadályt nem tekintve — a korhiány s még inkább a tudáshiány volt. A kánonjog megkívánta életkor az áldozópapsághoz, kapcsolatban a tudással került elő mint akadály s így kevés esetben történhetett meg, hogy a 24. év előtt szenteltek volna fel valakit. Ha azonban a kellő képzettsége meg volt az illetőnek, tettek kivételt. Ilyen volt a várkonyi (de Guarconi) Szent Jakab egyház papja, Péter, akit 19—20 éves korában már pappá szenteltek. Műveltsége miatt adták meg neki a felmentést a kor hiánya alól. Műveltsége fokához, ha igen nagyot nem jelent is, bizonyára adatul vehetjük, hogy folyékonyan tudott beszélni latinul.⁵ S e tanultsága szükségképpen megvolt már a fölszentelés idejében, nemcsak később művelte ki magát, mert hiszen a legtöbb falusi plébános, legyen bár ötven éves, latinul beszélni nem tud, utólag már

¹ Mon. Vespri. I. 363—65.

² U. o.

³ U. o.

⁴ Erdélyi, Magy. Társ. 37. l.

⁵ Mon. Vespri. I. 368.

nem művelte magát. Az 1279.-ki budai zsinat is csak a fő-öspörösöktől kívánja meg, hogy jártasak legyenek a kánonjogban s legalább három évi theológiai tanulmányuk legyen. A plébánosoktól csak Manuálét, szertartásokat magában foglaló könyvet kíván.

Más is, mint pl. a teezi (Tés) Gergely plébános későn, 53 éves kora körül szenteltetett fel.¹ A veszprémi egyházmegyében fekvő Veristo Sz. Kozma és Damján-egyházának papja, János, 40. éve körül kapta fel a magasabb rendeket.²

Ha a budai 1279.-i zsinat törvényeiből, melyeket bizonyára meglevő visszaélésekre hoztak, visszakövetkeztetünk, látjuk, hogy az alsó papság is hódol a világi fényüzésnek. Ruházata nem egyházas, újjukon gyűrűt viselnek, néha a pap házában korcsma van berendezve, kockázik, fegyvert hord (kard, kés). A nőekkel való együttlakás ellen is kellett a zsinatnak intézkednie. Vadásztak: kutyákkal, sólyommal.

Az Árpádok korának világi társadalma Európa hűbéri világában magán viseli a sajátságos magyar színezetet. Azt a színezetet, melyet a törzsekben élő szabad magyarság a monarchikus keresztény uralom szervezésekor nem veszített el s amely annyira elüt Nyugat társadalmi szervezetétől. A francia és német természetű hűbériség nálunk olyan, a nemzet multjából kifejlődött állapotokat talált, melyet megdönteni, kiszorítani nem, legfeljebb csak módosítani tudott.

A honfoglaló nemek szabad utódai emelték maguk fölé a fejedelmet, de neki tudtak engedelmeskedni is és a királyok megérezték a nemzet, akaratából rájuk szálló hatalom természetét. Ha a nemzet nem akart is korlátlan, felelősség nélkül való királyt, fejet maga fölé állítani, a király ilyen, felelőséggel csak Istennek tartozó főnek érezte magát, bár tartott tanácsadó testületet.

A jelen dolgozat forrásaiban feltalálhatók a következőkben részletesen leírt társadalmi osztályok tagjai. Ott van a „de genere”-vel jelzett független, a király iránt csak hűség-

¹ I. m. 365—366.

² I. m. 347.

gel, a haza iránt védelemmel tartozó legelőkelőbb ember. A „comes“ a „bán“ név is a XIII. sz.-ban az ő osztályabelieket jelöli. Nem is kell ezekben, különösen a „bán“ szóban mindig a szóban nevezett hivatal tényleges betöltőjét látnunk. Cimmé kezdtek lenni ezek és így csirája volt pl. a comes cím a mai „gróf“-i címnek. Ekkor kezdték egy-egy comesi, báni tisztségben levő nemes gyermekei is comesnek, bánnak nevezni magukat, bár ők nem is viselik a hivatalt. Ezen említettem „független“ osztállyal szemben állt a XIII. sz. társadalmának forrásainkban is feltalálható másik osztálya, a király és e függetlenek iránt szolgálattal lekötöztetett osztálya. Tagjai a várjobbágyok s az úgynevezett úrbéresek (condicionarius). Ezen két főcsoportba beoszthatók ekkor még a városi polgárok is, továbbá a rabszolgák. De lássuk őket részletebben!

Az ország társadalmában, a multból kifejlődött jogi alapokon, a születés, származás, később a királyi kegyelem is biztosította egyesek és osztályok jogait. Míg a jogok alapja a születés és származás volt, társadalmi kapillaritásról alig lehet szó. A király kegyelme egyeseket, pl. a külföldről jött híres lovagokat, rangban emelhetett, vagy az alacsonyabb rangúak közül jogokban, rangban a papságba való belépéssel emelkedhetett valaki, de az előbbi elég szórványos volt, az utóbbit meg már korán korlátozták. Egyéni kiváltságokkal, saját erejével ekkor még kevés ember küzdhetette magát magasabbra, bár nem volt teljesen kizárva.

A társadalmi kapillaritás érvényesülésére már tágas tér nyílt akkor, mikor a jogok már nemcsak a születéshez voltak kötve, hanem a birtokhoz és gyakran csak a birtokhoz, mely a szabadsággal egyformán élő szabadok kezén volt. A királyok birtokadományrendszere alapja e fejlődésnek, oka a régi társadalom bomlásának és előidézője egy új társadalom kialakulásának az egész vonalon.

A régi társadalom elemei ekkor mind változást szenvedtek. A magyar társadalom legelőkelőbb elemei, a szállásbirtokok részesei új alapot nyernek a jogokra s a régi jogegységgel szemben különbség létesül a királyi adománybirtokok révén.

Mikor a birtok lesz a jogok alapja, bizonyára különbség az, hogy nagy birtoka van-e valakinek, vagy nagyon csekély. Már pedig a szállásbirtokok magánbirtokká válása s ezzel szemben örökösödések folytán való feldarabolása már különbséget teremtett az egyesek birtokainak terjedelmében. E különbséget fokozta a királyok adománya, de egyúttal a birtokadományok király előtt minden szabadot egyenlővé tevő jellege egyöntetűséget is teremtett, mikor a kis vagyonával rendelkező szabad, de akárhányszor szegény sorsú nemes ember is a király birtokán „kishűbéres“-ként letelepedve csak úgy birtokot kapott a királytól, bizonyos (fegyveres) és földbér szolgáltatok fejében ugyan, mint nagybirtokos. 1222-ben azonban a szolgáltatok pénzbeli terhe a részben a fegyveres szolgálat e servienseknek nevezeteken megszűnván, teljesen beleolvadnak a közép- és nagybirtokos szabadok közé, nemesekké lesznek. A terhek megszűnésének alapja pedig az volt, hogy a servienseknek sikerült a király hűbérúri jogát elhomályosítaniok a közöttük élő nemeseknek közreműködésével birtokaiknak királyi földi jellegével együtt.¹

Az adományrendszert királyaink korán gyakorolták s ezen adományozás alapjának és a királyok kezében levő adományozási jognak magyar sajátossága érteti meg velünk azt, miért nem lett a nyugati hűbéri szellem, felfogás nálunk uralkodóvá. A király az arra érdemeket szerzőket jutalmazta. De nem volt elégséges ok a király személye iránt érdemeket szerezni. Az ország, a nemzet érdekében tett szolgáltatok kaphattak csak adományt.² Az aranybulla 17. cikke „iustum servitium“-ot kíván az adomány elfogadásának jogcímül máskülönben az adománybirtokok visszavonhatók.

A világi urak számára tett adományok a hűség és a szolgáltatok jutalma volt.³ Hadjáratokban tanúsított kiválósáért, a király személyének megvédésével az ország érdekében végzett szolgálatért biztos volt a jutalom. Legtöbbször természetesen az érdemeket szerzők álltak elő kéréseikkel és sok-

¹ Erdélyi L. dr.: Az első állami egyenes adó elmélete. Kolozsvár, 1912. 43. l.

² Timon Á.: Magy. Alk. és Jogtört. 123. l.

³ Wenzel XX. 576. (XI.)

szor rögtön a csata után egy-egy mellettük eleső társuk birtokait jelölték meg maguk a kérelmezők a jutalom tárgyaként. A király vizsgálatot indított, hogy a kérelem tárgya nincs-e már másnak jogos birtokában. Ha azonban a vizsgálat elmaradt, megtörtént, hogy már lekötött, más birtokában levő földeket adományozott el.¹ Ilyenkor a birtokokról ezen új adományos által kiűzöttek kénytelenek voltak előállni oklevelekkel, a nevükre szóló adománylevelekkel. Az így megindult pörök azután biztosították a régi birtokosnak a földeket.² Az újabb adománylevelek visszavonattak és megsemmisítették.³

Az adománybirtokok ilyen eseteken kívüli visszavonása világítja meg a királyi jogkört az adományok terén. Különösen a XIII. század alkotmányos mozgalmai korlátozták a jogokat. Az igaz szolgálat („iustum servitium“) s a század végén a királyi tanács hozzájárulásának hiánya mind megsemmisíthették az adományt. Elveszthette az adományos a birtokot azonkívül hűtlenségi bűnök miatt is. A XIII. sz. elején történt királyi birtok-visszavételekben a visszavételek jogi alapja, mit a pápa is elismert, az volt, hogy egyrészt nem volt meg az igaz szolgálat, másrészt meg a király hatalmának alapja, erejének forrása veszendőbe ment. Az előbbi okot az ország elismerte akkor, mikor az aranybullában az igaz szolgálat követelése helyet talált; az utóbbit is, vagyis azon tényt, hogy a királyi adomány nem járhat a királyi hatalom megrendítésével, szintén az aranybulla mondta ki. Természetesnek találták, hogy egy ember nem teheti lehetetlenné, semmivé azt, ami nemcsak az ő, hanem ama méltóság összes birtokosai hatalmának alapja.

A birtok-visszavételek azonban királyi önkénykedés folytán gyakran birtokfosztásokká lettek. Nemcsak a jogcím nélküli adománybirtokokat foglalta le a király, hanem, miután a XIII. sz. második felében már összekeveredtek az adomány

¹ Wenzel. XVII. 125. (XI.)

² Wenzel. XVII. 551. (IX.)

³ Wenzel. IX. 76. (IV.)

és öröklődő családi birtokok, ez utóbbiak is igen gyakran áldozatul estek a királyi hatalom buzgó helyreállításának. Olyan nagy mértékű lett idők folyamán az öröklődő magánbirtokok ellen elkövetett támadás, hogy az ország nemesei és előkelői a királyt rábirják egy általános gyülekezetre összehívására s ezen a sérelmeket meghányják-vetik. A király és királyné jelen voltak ezen a nagy gyülekezeten 1270—72 közt és az ország előkelőivel egyetértve határozattá lett, hogy bármely nemesnek jogtalanul elidegenített birtoka visszaadassék.¹

Egyházi birtokkal szemben a király kissé szabadabban járt el. Itt nem kérték számon az igaz szolgálatot oly értelemben, mint világi magánembereknél. Mindenki érezte, hogy az Egyháznak tett adományok más megítélés alá esnek. De kissé szabadabban is rendelkezett a király az egyházi birtokokkal a többszörös oklevéli biztosítás ellenére is. Gyakran beleszólt az Egyház birtokügyeibe, cserélte egymással az egyházi birtokokat,² máskor egyszerűen lefoglalta a birtokok egy részét s másutt adott e birtokokért kárpótlást csereképen.³ A király eme eljárása kegyúri helyzetéből folyt, de nem jelentette azt, hogy bármikor teljesen, — legalább joggal — vissza is vehetné e birtokokat.

A birtokadományozás nemcsak a birtokosok egymáshoz való viszonyában idézett elő változást, hanem a nemességnek a királyhoz való viszonyában is más helyzetet teremtett. Több kötelességet rótt, különösen a tatárjárás után a megadományozott nyakába, mikor a király különösen hadi erejének növelésére használta fel az adományozást. De a király iránti lekötöttség érzetével is hatott és ez is eléggé nagy eredmény volt a király tekintélyének emelésére. E lekötöttségnek lett eredménye az is, hogy a nemesség már nem kívánhatta olyan mereven a király személyes biráskodását a nemesség ügyeiben, mint azelőtt s meg kellett elégednie a nádor vagy országbiró ítéletével. A kancelláriák hatásosabb,

¹ Fejér. V. 2. 373.

² Fejér. V. 2. 151—152.

³ Wenzel. XVII. 579. (IX.)

szélesebb körű működése is ezen alapult. Igaz ugyan, hogy a nádori ítélőszék elé való tartozás nemcsak úgy tekinthető, mint a nemességnek a királlyal szemben való visszanyomása, függetlenségének csökkentése, hanem úgy is, hogy a kancelláriák kellemetlenségei alól akartak menekülni a király személyéhez, miközben helyettesével is megelégedtek. De azért nem volt meg többé a nemesség kezében a függetlenség teljes mértéke, mely kívánni, sőt követelődni tudott a királlyal szemben.

Az adománybirtokkal szállásbirtokaik jelentéktelenségéből újra hatalmasakká tett urak közt voltak a *serviens* regisnek nevezettek is. Főleg ezekre áll a királyhoz való nagyobb mértékű lekötöttség az adomány által. Szegényebb szabad emberek ezek a *serviensek*, akiknek vagy egyáltalán nincs, vagy csak nagyon csekély birtokuk van. A király elé járulnak, önként felajánlják szolgálataikat (*serviens*), s ennek fejében kisebb hűbértartást haszonbérbe kapnak.

A királyi tisztségek viselői: nádor, országbíró, megyeispánok, nem közülük kerültek ki. Ilyen szolgáló szabadjaik azonban a magánföldesuraknak is voltak. Helyzetükről az aranybullák rendelkeznek.

Az adományrendszer előtti társadalomnak a teljes jogú szabadokkal, a király iránt szolgálattal le nem kötelezett urakkal szemben másik eleme a király és az említett teljes jogúak iránt, szolgálattal lekötöztetett rendje. Jogi szempontból igazában ilyen különbség tehető, mikor a függetlenség kérdésén fordul meg a jogi tartalom. E rendbe a királyi várföldek népei, azok különböző szolgáló-osztályai tartoztak. Az ő szervezetükben is az adományrendszerek hoztak változást.

A várföldek lakói részint katonai, részint egyéb — iparos, termésban adózó, kézi erejével is szolgáló úrbéres — szolgáltatást teljesítettek.¹

A várjobbágyok legrégibb időben a várnépek fölé helyezett tisztek neve. Sőt ilyen értelemben kerül elő még a Váradi Registrumban is, mikor *ioubagiones castri cimen* felsorolja

¹ Timon. Magy. Alk. és Jогтőrt. 129. l.

több ízben is a castellanust, centuriot, decuriot s egyéb tiszteket. A várjobbágyban azonban a XIII. sz.-ban már nem minden esetben szabad tiszteket látnunk. A XIII. sz.-ban kezdenek u. i. mint külön osztály feltűnni, de ekkor már más elemek is találhatók köztük, mint szintén a Váradi Regestrum bizonyítja. Akkor fejlődik ki u. i. a nyugati hűbéresekhöz Magyarországon az ő rendjükben leginkább hasonló jogi helyzet. Várföldeket kapnak és ennek fejében katonai szolgálatokat teljesítenek. Elszegényedett vagy különben is kisbirtokos szabadok közéjük állása, szaporította számukat és az aranybullákban jogukat. Továbbra is soraikból kerültek ki a megyei tisztek. A XIII. sz. közepe táján azonban még élénk emlékezetben van, hogy akár köztük, akár a várföldnek birtokot művelő, gazdasági szolgáltatásokat végző s emellett katonáskodó népei: a civisek, várörök közt, ki a nemes, ki a szolgálta elemből emelkedett egyén. Vánkos (Vanchus) pl. Esztergom nemes várőre volt.¹

Ezek helyzetében tehát szabadabb mozgást igazában csak az adományrendszer kifejlődése s az aranybullák hoztak. A várjobbágyok azon említettem körülményből kifolyólag, hogy lassankint nemesi jogokat élvező serviensek állnak közéjük, lassankint mindösszesen nemesi jogokkal élnek s a kisbirtokos nemesség alkotó elemévé lesznek. Közülük, akik nem voltak ilyen szerencsések a nagy mértékű királyi adományok során beállott zűrzavarban a kezükön lévő földet is teljes jogú birtokuknak tartották, amivel szabadon rendelkezhetnek. Személyüket is annyira szabadnak érezték, hogy, bár tudatában voltak még, melyik királyi vár lekötöztetettjei, nyugodtan kivonták magukat minden lekötöttség alól és egyházi birtokok nagy szabadságot élvező jobbágysai lettek. Így tett nyéki Benedek fehérvári jobbágy és testvére, mikor a várbirtokból kezükön lévő földjüket az apácák birtokává téve azok jobbágysai közé állottak.² Hasonlóan tettek sok mással Petre és Pál, kuazthi várjobbágyok, mikor várföldjüket átadták az egyháznak, csupán

¹ Mon. Vespri. I. 289.

² Wenzel. XIII. 193. (VIII).

annyit tartva vissza, amiből kényelmesen megélhetnek és az egyház szabad jobbágysai lettek.¹

A várjobbágyság ilyen viselkedését ama körülményből véljük megérthetőnek, hogy látták a királyi birtokok sorsát, nagy birtokú urak kezére s hatalma alá jutását. Azon sors várt rájuk is, mint a birtokok népeire. Szabadságukat tehát eleve védik, sőt növelik akkor, mikor megfelelő kikötésekkel a hatalmaskodásra, népei elnyomására nem törekvő egyház szabad népeivé lesznek.

Ilyen mozgalmak közben szűnik meg a várjobbágyságnak régi osztálya s veszik el minden, nevükkel jelölt jelentőségük.

A közönséges várnépek azonban kevésbé mozoghattak szabadon és így nem kerülhették el sorsukat. Az adománybirtokokkal magánurak népei lettek. Előbbi szabadságaik megszorítást szenvedtek a földesúr hatalmi törekvéseivel, a mentességi kiváltságok biztosította hatalmi körrel szemben. Eddigi fölöttes hatásuk, a várispán, minden intéző, rendelkező hatalmat elvesztett fölöttük s ezóta legfőbb hatalom rájuk nézve a földesúr.

Míg a várörök s egyéb várnépek jogi helyzetükben, szabadságukban szűkebb térre szorítottak, ama szolgáló népek, melyekkel érintkezésbe léptek, emelkedtek jogi szempontból. Ilyen nép volt az udvarnok osztály.

Az udvarnokok szabados népelem voltak s közjogi szempontból is a rabszolgák és nem nemes szabadok közti rangban kaptak helyet törvényeinkben.² Szabados állapotuknak a rabszolgaság után első következménye, hogy régi szolgálataik alól felszabadultak, már nem voltak mindenféle munkára a földesúr akarata szerint rászoríthatók, hanem csak bizonyos szolgálatokat tartoztak teljesíteni uraságuknak.³ Költözködő szabadságuk azonban nem volt, pénzért eladhatók általában nem voltak, de mint földhöz kötöttek a földdel együtt elidegeníthetők ők is.

¹ Wenzel. XIII. 169. (VIII).

² L. Erdélyi: Religio 1900. 43. sz.

³ Erdélyi: Religio.

Ritka eset volt az, ha csupán személyüket idegenítették el. Azonban ilyenkor sem szabad elválasztanunk személyüket szolgálati kötelezettségeiktől s úgy kell felfognunk helyzetünket, hogy szolgálataikat idegenítik el, ez pedig elválaszthatatlan személyüktől. Így történt IV. Béla alatt Weytelnnek, Dragchinusnak, Kolnak, Scegennek, Miklósnek és Péternek az apácák javára történt elajándékozása. Szabadosok voltak, de nem személyükre volt szükségük az apácáknak, hanem szolgálatukra: az Esztergomtól Csepelig való hajósszolgáltatásra. Személyük csak másodsorban jött figyelembe.¹ A „Váradi Regestrum“ több esetben szól szabadosok eladásáról. Ez néha büntetésből történt szökés miatt (354. eset), máskor nincs megnevezve különösebben, hogy micsoda foglalkozású s így csak személyének eladása nyomul előtérbe. Az udvarnokok neve és szerepe nem a mindent egyesítő kuria fogalmával függ össze, hanem azzal a külön feladattal, mely eredetileg az udvarispánnak, a nádornak a fődolga: gondoskodni a mozgó, vándorló királyi (vagy földesúri) kuria részére minden várspánság (vagy birtokok) területén az élelmi szerekről, különösen a lisztről, kenyérről, gabonáról s konyhai tüzelőfáról. E néposztály foglalkozása tehát elsősorban a földművelés, melyek terményeiből a megszabott részt összehordják a vidékükön levő királyi (vagy földesúri) birtokra, palotába, udvarba, ahol a mozgó kuria szokott megszállni.² Szolgáltatásaikat testületileg végezték, adták, azért mindig szívesen látták számuknak új népekkel való szaporodását. Ezen vágyukat földesuraik is felkarolták.

A földesurak folytonos törekvése u. i. természetesen az volt, hogy minden szolgáló népüket hasonlónak tegyék a hasznos udvarnokhoz. De a szolgáló népeknek általános törekvésük volt, hogy egyenlők legyenek a szabadabb, előkelőbb jobbágysággal. E kettős, egymást keresztező törekvésnek kiegyenlítődéseként állt elő az új szolgáló elem: az új jobbágyság, kis részben a régi jobbágyság lényegének birtokában, legnagyobb részben pedig az udvarnokság kötelességeivel.³

¹ Wenzel. XIII. 262—63. (VIII.)

² Erdélyi: Religio 1909. 43. sz.

³ Erdélyi: Religio 1910. 1. sz.

Ennek az új jobbágyságnak alkotó népelemenként fentebb említett szolgáló népek közös neve *condicionarius* — úrbéres volt. A különféle, szerződésszerűen egy-egy foglalkozáshoz lekötött népek csoportjából állott ezen később új népelemet tevő szolgáló elem. Jobbágy nevük fejlődésének története a következő.

A régi szabad és lovas jobbágyok egyrésze ebbe az osztályba olvadt be, mikor a túltengés megásta sirjukat. Gyakran meg a király rendelte el a tulságos nagy számú szabad és lovas jobbágyoknak úrbéres fokra süllyesztését. Ezek a jobbágyok természetesen fűhöz-fához kapkodtak régi sorsuk fenntartására s nagynehezen el is érték a királynál, később földesuraiknál azt, hogy jobbágy nevüket fenntarhták. Ennek az engedménynek azonban ára is volt s ez az úrbéres szolgálatokra való kötelezettség. Így a király és földesurak mégis elérték céljukat kis engedmények által, a jobbágyok pedig némi jogaik s nevük megtartása mellett szintén megnyugodtak. Mikor azután e jobbágy névre törekedett a régi udvarnok és régi úrbéres elem is, előállt egy régi kiváltságos, szabadabb állapotot jelentő jobbágy nevű, de amellet a földesúrra úrbéres szolgálatban hasznossá lett közép szolgáló népelem. Ez volt az újabb jobbágyság belső kialakulásának is az útja.¹

A szolgálak helyzetének rajzában elmellőzhetetlen adatokat szolgáltat a „Váradi Regestrum.” Megismerjük belőle a szolgáltság okait, felszabadításuk módját, adás-vevésüket. Ott találjuk pl., hogy a lopás bűnében elmarasztalt ember, ha templomban keresett menedéket, családotól együtt szolgálóvá lett. Nem is egyszerűen az egyház szolgálójává, mint a XI. század törvényei után gondolnánk. A poroszló adta el a templomba menekülőt,² feleségét, leányait, szolgáló leányát, ennek fiát és minden vagyonát. Máskor a poroszló jelenlétében a vádlók és lopásban megkárosodottak adták el Masát Sarró faluból, feleségét Felicitást, három fiát: Tanást, Tamalcsát, Gyanót és Maged

¹ Erdélyi L.: *Religió* 1910. 1. sz.

² Vár. Reg. 189. eset.

és illeg leányait tíz márkáért. 30 juh ellopásának bűnében marasztalták el az apát. Vevőjük Hort fia Absolon volt, de az is hamar túl adott az egész családon.¹ Máskor hamisan vádolt egy várőr valakit lopásról. A hamis vádolásért hat márkát kellett bírói ítélet szerint a várőrnek lefizetnie. Fizetnie volna, de nem volt miből. A bíró poroszlója tudta a módját, hogyan lehet az igazságnak ilyen esetben érvényt szerezni: feleségestől, fiastól zálogba vetette a rágalmazót, ki csak akkor szabadulhatott meg szolgálai záloghelyzetéből, mikor a hat márkát lefizette. Ekkoriban azonban már egy örökségnek ő is számottevő jószágja volt.² Máskor ismét nagy pénzsűkében voltak Vata és Kérő. Hugukat, Martinát egy márkáért adták el s így szereztek pénzt.³ Szerencsére egy pap volt a vevő, aki, mikor a testvérek nem tudták kiváltani hugukat, ingyen szabadon bocsátotta a leányt. — Még érvényben volt a XIII. században a XI. század azon törvénye, hogy a szolgálával összeházasodó szabad maga is szolga lett, ivadékai is azok voltak.⁴ De a gyermekekre kezd kifejlődni már egy új elv. Csak kezd még kifejlődni azon állapot, hogy az ilyen házasságból származott gyermekek nemük szerint követik szüleik házasság előtti állapotát a tulajdonos beleegyezésével. Szóval, ha pl. egy szabad leány szolgálává lett azáltal, hogy szolgál embernek lett a felesége, a család leányai szabadok lettek, a fiai szolgák a szülők régi helyzete szerint, csak hogy ekkor még szükséges volt a tulajdonos beleegyezése.⁵ A szabad félnek szülője ha kiváltotta az egész családot, nem fizetett a szabad fél neme szerinti gyermekekért.⁶ A jogi állapot a rab-szolgaság megszűnése miatt nem fejlődhetett tovább.

A szolga szabaddá tételének módjai közt szerepel az egyháznak való adományozás. Szó szerint vett értelemben ez nem szabaddá tétel, de tekintve a fentebb mondottakat, hogy az

¹ Vár. Reg. 150., 265., 359.

² Vár. Reg. 141.

³ Vár. Reg. 190.

⁴ Vár. Reg. 128.

⁵ Vár. Reg. 197.

⁶ Vár. Reg. 128.

udvarnokok szabadosok, kiknek csak meghatározott foglalkozásban van kötelezettségük, szabadosnak vehetjük a végrendeletben harangozóvá, viaszt adó asszonnyá vagy az egyház mosó asszonyaivá tett szolgálkat és szolgálókat,¹ kiknek ivadékai sokszor már teljes szabadságban nevelkednek. Nem lettek azonban szabadok a torlók ivadékai. Őket is végrendeletileg hagyományozták az egyháznak, de maga a cél, melyre adattak, nem engedte, hogy legalább is közvetlen ivadéaik felszabaduljanak teljes szabadságra. Évenként harmadfű tinóval, juhhal, 30 kenyérrel, 4—5 vödör sörrel szolgáltak uruk lelke üdvének Szent Mihály napján. Néha két misére van kötelezve a torló s emellett a papjának való tizedfizetésre „szolgai állapot szerint”: 2 köből szemes termés és 1 tyuk fizetésére.² A lud és tyuk is többször szerepel a torló szolgáltatásban, mit néha több torló szolgának együttesen kell végeznie tekintet nélkül számukra.³ Szabados helyzetüket a meghatározott szolgáltatásra való kötelezettségen kívül az is bizonyítja, hogy — mondhatnám — magán vagyont kötnek le a torlóknak kötelességeik teljesítésére: 1 tinót, 4 juhot és 8 kereszt gabnát.⁴

A szolgáknak néha nehéz sorsára enged következtetni az a körülmény, hogy gyakoriak a szökések. A szökött szolga keresésére a tulajdonos poroslót is vitt magával, hogy megtalálás esetén hivatalos tekintéllyel is felléphessen a szökött szolga befogadója ellen s ellenkezéskor törvénybe idézhesse.⁵ Legtöbbször azonban megegyeznek egymással a régi és új tulajdonos.⁶ Elég gyakran a szolga szabadon bocsájtása az egyezkedés vége, teljes szabadság.⁷ Mikor Tádé szabados családostól szökött meg urától, ura elfogta s az által éreztette haragját a szökevénnel, hogy őt magát és fiú gyermekeit

¹ Vár. Reg. 209., 349., 142.

² Vár. Reg. 142., 207., 341., 353.

³ Vár. Reg. 350.

⁴ Vár. Reg. 132.

⁵ Vár. Reg. 126., 352.

⁶ Vár. Reg. pl. 250.

⁷ Vár. Reg. pl. 126.

továbbra is szabadosoknak hagyta, feleségét és leányait pedig teljes szabadokká tette.¹ Itt már a szabados urának nagy mérsékletét látjuk, mikor megelégszik a mondott büntetéssel. A szabadításnak legnagyobb foka volt, ha a letelepedés, átköltözés, teljes eltávozás szabadságát is magában foglalta.²

A szolgák adás-vevése napirenden volt. Tudunk 3 márka értékű szolgáról és szolgálóról.³ Szombat szolgát Gerkenye nevű feleségével és fiával, Baksával együtt 6 márkáért és egy tehénért adták el.⁴

A szolgák kötelességeiről ismert dolog, hogy őket általában minden munka végzésére kötelezhették, nem voltak egy foglalkozás körhöz lekötve. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy egyházi birtokon nem volt olyan szoros értelemben vett szolga, kít a földesúr kénye-kedve szerint bárminő munkára felhasználhatott volna.⁵

Az eddig említett két néposztályon: király iránt hűséggel, haza iránt védelem kötelezettségével lekötött szabadokon és a király s e szabadok iránt szolgálatokra lekötözött jogtalan népeken belül a tatárjárás utáni időkben kezd igazán fejlődni a városi polgárság. Nem új osztály ez keletkezésekor, hanem a mások iránt szolgálattal lekötöttek osztályának tag fogalma alá még szépen beilleszthető a XIII. században.

A városok polgárai és egyes földesurak hospesei azonban mindig kiváltságos, bizonyos jogokkal ellátott népek voltak. E kiváltságos helyzettől csalogatva jöttek az országba. A tatárjárás után kezdődő fokozottabb városi életben kezdik teljes kifejléshez vezető életüket. A külföldről jövő hospesek számát azonban XIII. század társadalmának bomlásakor a különféle szolgáló népek és szabaddá lett jobbágyok is szaporítják. A „burgensis“ tisztas névvé lesz hamarosan, jóléte pedig közismert.⁶ Iparral, kereskedelemmel foglalkoznak és

¹ Vár. Reg. 352.

² Vár. Reg. 135., 137., 154.

³ Vár. Reg. 251., 327.

⁴ Vár. Reg. 342.

⁵ Vár. Reg. Erdélyi László dr.

⁶ Mon. Vespri. I. 317.

vásáraik biztosítják jólétüket. Mindenféle hatóságtól, királyi tisztviselői beavatkozástól pedig kiváltságaik biztosítják őket. Ilyen szempontból helyzetük ezen időben megegyezik ugyan a birtokos nemesek helyzetével, de a megegyezés legkevésbé sem közjogi. Még sok időnek kellett eltelnie, míg a közjogi nemzet tagjaivá lehettek.

A városokba, civitásokba néha a birtokos nemesség is bevonult. Különösen a tatárjárás pusztításának tanúsága készíti erre a birtokosokat. Így tudjuk, hogy egy bizonyos Péternek, mikor még a tapolcai földön élt, már volt háza Budán, ahova később lakni is felhuzódott. A legnagyobbbrészen idegenekből álló lakosság a magyar urat csak „magyar“ (Hungarus) Péternek nevezte.¹ Moys ispánnak, királyi tisztnek ugyan ilyen okból „veszprémi“ Moyses a neve.

A társadalmi osztályoknak így két nagy kategóriába osztása azért is szükségesnek látszik, mert az osztályozásnak ezen alapja: t. i. csak a haza és király iránti hűsége kötelezettség és az így kötelezettek s a király iránti szolgálatra kötelezettség 1848-ig alapja volt a magyar társadalmi felosztásnak. Az előbbibe a főpapok, az örökös főrendek és köznemesség csak úgy beosztható, mint az utóbbiba a rabszolgák, udvarnokok, condicionariusok, várjobbágyok, városi polgárok s minden más. Ez a társadalmi elhelyezkedés természetesen a két nagy alapon belül ismer különbségeket. Egy-egy főosztályon belül történnek eltolódások, fölszivódások, a városi polgárság pedig lassanként a két főosztály közt közép helyre jut s itt gyakorolja, élvezi emezek kötelességeit s amazok jogait.

A társadalom élete. A tárgyalt korban még általában nem huzódott a földbirtokos nemesi osztály a városokba. Kuriákban, mondjuk úgy, majorokban, udvarházakban lakott, egyik majorjából a másikba ment és ott fogyasztotta el a népeitől kapott termésszolgálmányokat. Népei közt a jobbágy útazásaiban, hadjárataiban a kísérés kötelezettségével tartozott. De hirnöki és tárnoki szolgálatot teljesítők is voltak köztük.

¹ Mon. Veszpr. I. 292.

Urbéreseknél a személyes szolgálat tárgya: a gabona, őrlés, szántás, szőlőművelés, halászás, pásztorkodás, lovászság, a konyhai és műhelyi iparosmunka. Csaknem mindnél közös a fuvarozás és szénatakarítás. Házak (mansio) szerint kívánta a XIII. század földesura szabadosai és szolgálai szolgálatát s egy-egy ház személyes szolgálata 35 nap lehetett. Egy eke földhöz pedig rendszeren két szolga családot számítottak nyolc ökörrrel.¹ A villának nevezett Nenigh-ben öt mansio lehetett. A házak egy jó nyíllövésre voltak egymástól. Köztük állott az uraság háza is és így szolgálai közt lakott maga az uraság.² Itt azonban vigyáznunk kell, hogy különbséget tudjunk tenni villa és villa közt. A villa u. i. igazában már szervezett, villicus alatt álló kis társadalom lakóhelye, míg Nenigh-nél ezt legkevésbé sem találjuk meg. A „praedium“ szóval nevezett uradalom lehetne talán legtalálóbban Nenigh neve, bár forrásaink villának mondják.

A jobbágyszabadságok legnagyobb mértéke a költözéskor megnyilvánuló szabadság volt. Ennek fokai pl. hogy az apácák olszari birtokán a jobbágyok cserélhették telkeiket, vagy hogy más helyre is átmehettek szabadon és hogy nem voltak kötelesek a művelésükre bizott föld határán a határhoz egy fejszedobásnál közelebb letelepedni.³

A birtokokat határok kerítették s már nagy a közös birtokból kivált magánbirtokok száma. Az egymással érintkező földek már alig-alig egy község közönségéé, hanem magánosoké. Határokat állítanak fel. Néha élőfák esnek épen a határba. Máskor, utak, patakok, mocsarak határolják birtokait. Ha pedig nincs természetes határa, földhányásokat tesznek határjelzőküül. A hivatalos telekkönyvet a királyi adomány- vagy birtokmegerősítő levelek képviselik. Ezekben a legpontosabban le van írva a föld határa.

A földeket jól művelik, rendszeresen trágyázzák. Van rá eset, hogy egy 73 hold területű földet egyszerre trágyáz-

¹ Erdélyi L. Religio 1910, 16. sz.

² Mon. Vespr. I. 326.

³ Wenzel. IX. 46—47. (IV.)

nak s egy ilyen birtoknak „telök“ a neve.¹ A telkek nagysága azonban különböző volt. Szolgatelekre is hol egész, hol fél ekére valót számítottak, máskor 40—16 holdat.² A jelen esetben a telek nagysága ilyenformán egy fél eke, circa 65—70 hold.

A kisebb városok, váraljak már nem olyan széjjel épült házakból állnak, mint a villák. A Budához közel fekvő Felhévizen a házak már olyan közel vannak egymáshoz, hogy csak egy-egy út választja el őket.³ Ilyenféle hely már a budai vár alatt elterülő Koan is, a mai Tabán.⁴ (Az egyházi gazdálkodás területét és módját lásd a „Birtoktörténet“ fejezetben).

Kereskedelmünk Nyugat-Magyarországon Buda, Pest, Fehérvár és Esztergom főhelyeken bonyolódik le.

Budát kiváltságai folytán az előkelőbb külföldi forgalom, Pestet a belföldi cikkek vására emelte.⁵ A budai piacon rendszeresen, pontosan szedték a piaci vámot a király számára.⁶

Pest szabadalmi közt azt találjuk, hogy a fel és lejáró hajókat, továbbá az átutazó kocsikat megvámolhatja és mint régebben is, naponkint⁷ legyen vásár.⁸ A vásárt meg is tartották, a vámot pontosan írásban megállapították.

A pesti piacon megfordultak eladásra a gabonafélék. Szállították kocsin, hajón. Kocsin, hajón volt forgalma a fának, halnak. Szénát, zöldtakarmányt vittek piacára.

Árultak piacán lovat, szarvasmarhát, juhot, sertést. Árulták a viaszt, a faggyut.

A fémek közül ólom, vas, réz, és ezüst került a pesti piacra. De szállítottak vadprémet, szarvasmarhabőrt is.

Hordókban vitték a mézet. Víttek piacára szürke darócruhaanyagot, lenvásznat. A sőt nemcsak eladásra vitték, ha-

¹ Wenzel. XVII. 91. (IX.)

² Balogh Albin: A magy. pénz tört. az Árpádok idején. 27. old.

³ Mon. Vespr. I. 378.

⁴ I. m. 331—332.

⁵ Csánki: Tört. Föld. I. 23.

⁶ Fejér. IV. 2. 322.

⁷ Fejér. IV. 2. 311.

⁸ Rupp. Buda-Pest helyrajzi története. 271.

nem legtöbbször csak átszállították a városon. Természetesen más árukkal is megtörtént ez. Hasonlóképen szállították a bort is hordókban.¹

A vásártartás joga volt minden község, minden város emelkedésének alapja. Törekedtek utána s nagyon sokszor az uraságok azonosították magukat népeik törekvéseivel. A piacpénzből az ő jövedelmük is nagyobbodott. Így kapott Csolnok villa az apácák kérésére minden szerdán szabad vásártartási jogot. Ezt a király ki is hirdette. Megengedte vásárlának szabad látogatását, eltiltotta a vásárosokat fosztogató, zavaró elemet minden rendbontástól.²

A kereskedők közt szinte legtöbb az olasz. A Margit szenttéavatása ügyében kiküldött vizsgálóbizottság hozott magával tolmácsot. Egy velencei kereskedő vállalkozott a tolmácsi tisztt betöltésére. Ez a velencei kereskedő, Artolus és tudott magyarul,³ bizonyosságul, hogy magyar földön kereskedett. Budán lakott egy másik olasz kereskedő, Martinus Rubini.⁴ Náluk már természetes is, hogy tudnak magyarul.

A kereskedők közlekedése különféle uti készségeken történt. Gyalogszeren kívül lóháton, kocsin. Vizen hajóval, csónakkal, tutajjal utaztak. Éjjel az utazás sötét, holdvilágtalan időben szövétnek fénye mellett történt.⁵

A kereskedelem eszköze a pénz volt. Ennek nyelvén beszéltek s értették meg egymást a legkülönbözőbb nyelvű vevők és eladók. A mi pénzeinket nagyrésztben Esztergomban verték. Rendszeres pénzverő műhelyt tartott fenn a király, ahol a pénzverők („fabri“) verték a pénzt.⁶ A pénzverés elég sűrűen történt s mikor az aranybullák már megszorítják a pénzverés-pénzváltás gyakoriságát, még minden évben egyszer megtörtént. Érthető ez, ha tudjuk, hogy a király jövedelmeinek egyik főforrása volt.

¹ Fejér. IV. 2. 311—313.

² Wenzel: XVII. 548. (IX.)

³ Mon. Vespr. I. 180.

⁴ Mon. Vespr. I. 199—200.

⁵ Nyelvméltár. 8. k. 58. l.

⁶ Fejér. IV. 2. 312—313.

Többféle értékű pénz volt rendes forgalomban. A magyar márka a XIII. században 8 penzát, 240 denárt ért,¹ bár volt 320 denárt tartalmazó 8 penza = márka pénz is.² Ekkor egy penzában már 40 denár van s így a denár értéke kisebb, mint az előbbi esetben. A pondus, nehezek, 5 magyar denár összegét jelentette, de jelenti nagyon sokszor a súlyt, s csak későbbi fejlődésében a pénzt. A márka eleinte szintén súlymérték. Mint pénz is 245 grm. súlyú volt.³ A magyar pénzek közt is volt különbség. Hires és gyakran használt volt a báni denár, („pensa denariorum banalium.“),⁴ melyekből rendszeren 5 penza = 200 denár, máskor meg 6 penza = 240 denár tett egy márkát.⁵ Használatos volt a bécsi penza is. Ebből 10 bécsi penza = 400 bécsi denár tett egy márkát.⁶ A rendszeren használatban lévő frisachi denárok értéke, melyekből 2 egyenlő volt 4 magyar denárral (1'9—1'8 gr.) IV. Béla idejében átlagosan úgy 15 mostani fillért tett.⁷

A pénz értéke a kopás miatt csökkent, még pedig elég rövid időn belül az egész pénzértéknek egy negyedét teszi a csökkenés.⁸ Ez tette szükségessé a gyakori beváltást azon kívül, hogy a kiürült királyi kincstárakra is hasznosnak bizonyult.

Az ember vérdija mellett az erőszakos rablás is súlyos büntetést, birságot kíván a rablógyilkostól. A csolnoki népek 1277.-i rablótámadása Péter nevű ember és birtoka ellen a csolnoki népeknek nagyon sokba került. A falu, helyesebben a bünösök 58 márkát fizettek. Nézzük mennyi eshetett ebből a földprédálásra s mennyi a vérdijra. A vérdijat ekkor már nagyon különbözőnek találjuk, tehát ezt nem vehetjük fel előbb. Azt azonban tudjuk, hogy egy praedium — aminek elpusztításáról jelen esetben is szó volt — körülbelül 25

¹ Balogh. A. i. m. 35. old.

² Balogh A. i. m. 39. old.

³ Balogh A. i. m. 34.

⁴ Wenzel. XVII. 187. (IX.)

⁵ Balogh. i. m. 41. l.

⁶ Balogh. i. m. 40. l.

⁷ Balogh. i. m. 42. l.

⁸ Balogh. i. m. 36. l.

márkájába került annak, aki pusztította s így azt találjuk, hogy vérdijra 33 márka jutott. Tekintve azt, hogy egy ekényi földet 2—5 márkáért lehetett venni, bár 7—12 márkásokról is, ritkán ugyan, de tudunk, a pusztításért fizetett összesen a csolnokiak, 2 márkát véve egy eke föld árának, 750 hold földet, a vérdijon pedig 990 hold földet vehettek volna. A meggyilkolt rokonsága még azt is kikötötte, hogy mikor és milyen pénzben történjék a fizetés. Az első részletnek csak egy részét fizethették le a bűnösök természetben, a többit bécsi vagy báni dénáros penzában kívánták, és ki is zárták a termésfizetést.¹

A birtokvételek elég gyakoriak voltak. A végrendeletek gyakran hagyományozzák a birtokot egyházaknak, de mindig kikötik, hogy ha akarja a rokonságból valaki, az öröklődő birtokrészeket pénzen megválthatja. Ez aztán valódi birtokvétele volt már.² Más alkalommal az apácák elvesztenek bírói ítélet folytán még az előbbi tulajdonos hibájából egy egész végrendeleti javadalmat. A végrendelet által nekik tett adomány Révjenő, Kartal, Szecső, Ság, Bodony, Gede, Keveaszó birtokokat, foglalta magában. S ők ettől egészen elesnek, mert a végrendelet csinálója perdöntő párbajban elesik, birtokait, melyeknek haszonélvezetét a végrendelet kikötései értelmében fenntartotta magának a végrendelkező, míg él, a a bíróság lefoglalta és egy harmadát a bajban győztes ellenfélnek adta. Ettől kénytelenek voltak az apácák megváltani a harmadot s ama rengeteg birtokok harmadáért 90 márka finom ezüstöt fizettek.³

A szőlőbirtokok már drágábbak voltak. $1\frac{3}{4}$ hold szőlőért 5 márka ezüstöt fizetnek ki.⁴ A piacok árucikkeinek értéke a nagy ingadozások miatt alig állapítható meg. Változott az a minőség, a vidék, a termés, a kereslet és sok más körülmény szerint.⁵

¹ Wenzel. XVII. 187. (IX.)

² Fejér. V. 1. 129.

³ Karácsonyi. Magyar nemzetségek II. 308.

⁴ Wenzel. XIII. 371—372. (VIII.)

⁵ Balogh Albin többször idézett könyve igyekszik az árakat egy vámszabályzatból megállapítani. Lásd 55. és köv. lap.

A kezdetleges fejlődés stádiumában élő államok nem igényeltek fenntartásukra, bizonyos *meghatározott* adószolgáltatást. Az adóra szüksége volt a középponti hatalomnak. De hogy ezt természetben, vagy pénzben kell-e fizetni, nem kötötte ki eleinte. Így a dolgok helyes rendje szerint eleinte, értem a középponti hatalom kialakulásának kezdetét, a terményadó járta. Később, midőn a pénz szaporodott, forgalma általánosodni kezdett minden téren, az adószolgáltatás is pénzben történt. Ez azonban a magyar adózás történetében sok időbe került. Adóról mint az állam fenntartása eszközéről beszélni a XIII. sz. második felében anachronismus. Mint félszázaddal előbb, mikor a francia király érdeklődik a magyar király jövedelme iránt, ez az összes adókat a király jövedelmeként sorolja fel, szintűgy a XIII. sz. második felében az adók a király, a középponti hatalom jövedelmei. Mert mire kellett volna államháztartás címen az adó? A külügy, egyes emberek, nemesek, papok követül küldése volt. A hadügy közvetlenül az alattvalók anyagi javain és a személyes hadkötelezettségen alapult. Hivatalnokokat nem fizetett a középponti hatalom, amennyiben meg fizetett, ez a királynak járó birságpénzekből került ki, vagy birtokadománnyal történt. Szóval az adóról ekkor nem beszélhetünk mint állami adóról, csak királyi, földesúri és központi hatalmi jövedelmekről. A fentebb említett hadikiadás azonban, mely az alábbvalók anyagi javaiból kerül ki, mint rendkívüli adó, szóba kerülhet a későbbi egyenes állami adók csirájaképen.¹

Az adók egyházi, kamarai és földesúri adók voltak. Fizették ez utóbbiakat a nem nemesek.²

Az egyházat adószedés terén a püspök képviselte, aki a szabolcsi zsinat 40. rendelete értelmében karácsonyig tartozott beszédni az adót. A termelő bevallotta termése mennyiségét, de az így bevallott gabonából nem vehette ki az egyház vegyesen a tizedet, hanem külön-külön kellett kivennie minden fajtájú gabonából. A nemesi birtok minden eke föld-

¹ Erdélyi L. dr.: Az első állami egyenes adó elmélete. 28., 65. ll.

² Lásd. Balogh A. i. m. 45—47. ll.

jéről egy fertót fizettek az egri püspökség területén, a nyitrai püspökség a razvagiaktól 2 kepét kívánt minden szolgatelektől. A nyúlsgizeti apácák ugarairól azonban, melyeket saját pénzükön kezdtek művelni, ha azelőtt sem szedett, később sem szedhetett senki tizedet. Ép így növendékállataikból sem.¹ Fizették a tizedet a királyi birtokokról is, sőt a királynak nem földesúraság címén befolyó jövedelmei után is. Így kapott az esztergomi érsek a XII. század végén a pénzverés és pénzváltás tizede fejében 6000 márkát. Kaptak a királyi sóból is az egyháziak általában mint a beregi egyezséből következtethető.

A tizedek negyede egy-egy plébánia területén a plébánosé lett. Egy-egy mansióra ez a plébánosi jövedelem új terhet nem szabott, hiszen a tizedben minden mansió lefizette volna azt akkor is, ha a plébános nem kapja meg a negyedet. Mansiónkint, egyre 20—40 holdat véve, a plébános 10—20 dénárt kapott a tizednegyed fejében.

A középponti hatalom már sokféle címet és módot talált az adószedésre. Adószámba ment a kamara haszna, a király jövedelmi forrásainak leggazdagabbja. III. Bélának ebből magából 60.000 márka évi jövedelme volt, pedig nem rontotta a pénzt. Később, mikor a király pénzrontó visszaélését a törvények részben meggátolják, I. Károlynál rendes állami adóvá fejlődő kárpótlásadót szedettek a királyok. Mikor a pénzbeváltást átalányösszegben megválthatták a népek, megváltására mansiónként 3 garast fizettek. De nemcsak ezt, hanem a különféle gyűjtéseket is (collectákat) — mik alól a nyúlsgizeti monostor birtokai ki voltak véve —² átalányösszegben váltották meg. Jövedelmi forrása volt a királynak az ispánok ajándékán, sójövodelmen, földesúri és birság jövodelmen, vendégek ajándékán, hidvám, révvám, határvám stb. kívül a vásártartás engedélyezéseért évenként járó 30—100 penza. A pesti vámból, mit az apácák szedtek, minden évben egy márka járt ki a királyi lovászok mesteré-

¹ Mon. Vespri. I. 157.

² Fejér. IV. 3. 266., 296.

nek.¹ Hangsúlyoznunk kell, hogy a vámok nem adók. Nem kellett fizetnők az apácáknak egyházuk jövedelméből a tizedek királynak kijáró huszadát, mit a király kapott az egyházi tizedekből azon a címen, hogy a tizedszedőnek hatósági védelmet és támogatást nyújtott. Ennek díja és illetéke volt a tized huszada.²

A királyi birtokon a mansiók egy fertót fizetnek az ispán-nak. A terragium vidékek szerint más és más volt. Van vidék, hol 10—20 denár. Máshol egy mansió évenként egy fertót vagy egy pondus aranyat szolgáltat be. Leggyakrabban azonban fél fertó volt a terragium a XIII. században. Könnyen belátható, hogy ezeket is fizethették egyes községek átalány-összegben.³

Nem szólunk e helyen a királynak és egyéb földbirtokosoknak, sok mindenféle néven nevezett és földbirtokonként is változó földesuri jövedelméről, adóiról.

Az egyház a középkorban, mint a kultúrának szinte egyedüli letéteményese, átérezte, tudta ebből folyó kötelességeit. A nevelést a legmagasztosabb emberi tevékenységnek látta, amint hogy a nevelés csakugyan a legmagasztosabb emberi tevékenység. Az ember azon kultúra biztosította hatalma is magasztos már, mellyel a gépies természetbe rendező erővel nyul. Jóval magasztosabb azonban ennél az ember belső világának rendezése, a belső lelki világ kultúrájának megteremtése. S bizonyára ez a ténykedés volna az emberi működések legnagyobbja, ha nem volna az ember társas, politikus, történelmi lény. Mivel azonban ilyen az ember, kétségen kívül azon tettek a legmagasztosabbak, melyek az embernek, mint ilyen lénynek kialakítására irányulnak. Amennyiben tehát a társas, politikus és történelmi ember nevelése a középkor folyamán az egyházra várt s amennyiben ennek eredményein épült fel az emberi társadalom, sőt maga az

¹ Wenzel. XVIII. 150. (X.)

² Erdélyi L. dr. Az első állami egyenes adó elm. 47. lap.

³ A szabadok dénárjairól lásd bővebben Erdélyi László dr. fentebb többször idézett műve 14—26. ll.

egyház is, az egyház az emberiség földi életének berendezésében a legfontosabb, legmagasztosabb munkát végezte.¹

A nép tanítása első sorban a szentbeszédben történt. A predikáció pedig a legjobb kezekbe volt letéve, különösen a XIII. században, mikor szent Domonkos predikáló rendje az első buzgóság lelkesületével, kezdő, de annál kitartóbb erővel végezte a predikálást. A rend tagjai hazánkban keresztülkaszul utaztak gyalogszerrel, vagy a gyöngébb testüek szekéren.² Pihenőhelyeik a rendházak voltak, de egyik rendháztól másikhoz mentükben a nép templomaiban hirdették Isten igéjét. Néha olyan tömegek hallgatták őket, hogy a templomba nem fértek be s kénytelen volt az ige hirdetője a templom előtt beszélni.³ A nép nem vitte mindig a hallgató szerepét. Bizonyára többször is megtörtént, amiről itt-ott tudomást szerezhettünk, hogy pl. mikor egyszer Gaya faluban András domonkosrendi győri alperjel a templomban predikált, a hívők közül Boda ispán úr felkelt és elmondta, hogy az ő fia milyen csodálatosan gyógyult meg „Szent Margit“ királyleány sirjánál a Nyul-szigeten.⁴ A nép nem botránkozott ilyen eseteken, sőt áhitatos tiszteletét s a szent dicsérete mellett Isten magasztalását váltotta ki szívéből a mindenki által ellenőrizhető csodás gyógyulás hirdetése. A szentbeszédeken a népet a vallás igazságaira tanították.

Az iskolai nevelés szintén komolyan folyt. A máshonnan eléggé ismerős adatokat kiegészíti annak tudomásul vétele, hogy Benedek, Bontius felhévizi lakós kis fia, már sötétessel (post vesp̄ras) tér haza iskolából.⁵ A latin nyelv tanítása különféle eredményeket ért el. Tudunk olyan gazdag, előkelő emberről, Kadar-Kalászi Sándor úrról, aki latinul tolyékonyan beszél és mint ilyen, többször jár külföldi követségben.⁶ Viszont a falusi plébánosok közt akárhány nem tud jól lati-

¹ Várkonyi Hildebrand pannonthalmi főisk. tanár előadása nyomán.

² Mon. Vespr. I. 169. Magy. Sion. 1867. V. 11. 833. (Nápolyi leg.)

³ Mon. Vespr. I. 286.

⁴ I. m. 369.

⁵ I. m. 375.

⁶ I. m. 380.

nul.¹ Ennek magyarázata az, hogy legtöbbször azok járatlanok a latin nyelvben, kik öregebb korukban lesznek papokká, míg a fiatalon papi rendbe lépőknél már kevésbé látható ez a hiány. A vidéki falusi plébánosok értelmiségét azonban messze felülmulja a városi papok, különösen pedig a szerzetesek tanultsága. Köztük már nem ritkaság a latinul beszélő felszentelt pap. A másik, a nem beszélő volt kevesebb.

A szigeti Szent Mihály-egyház premontrei papja és szerzetes priorja, Márton úr tudott latinul.² Az ő monostorából került ki latin tolmácsképen Benedek testvér³ és a német Henrik testvér, aki német szöveget tudott latinul tolmácsolni.⁴ Különben ezt priorja Márton is meg tudta tenni.⁵

A budai remeték (Ágoston-rendiek) priorja, András testvér tolmácskodott.⁶ Szent Péter egyházának diákja is, Miklós, jól tudott latinul. A Johannita keresztesek óbudai priorja, Péter, szintén folyékonyan beszélt.⁷ Ő volt a keresztesek felhévizi egyházának papja. Vele együtt ment tolmácsnak a nyitrai Márton, a keresztesek monostorának iskolamestere.⁸ Egy váci kanonok is került a szenttéavatás ügyében vizsgálatot tartó bizottság elé tolmács minőségben, ki 2 felhévizi pappal, Domonkossal és Pállal együtt latin nyelvre fordította a magyar vallomásokat. De az olasz vizsgálóbizottság jegyzője már gyöngébb latinista volt. Akárhányszor olasz tolmácsot kellett melléje állítani, hogy valahogy megértessék vele a magyar vallomásokat. Ezt Artolus velencei kereskedő végezte.⁹ Ilyen minőségben volt a bizottságnak állandó segítségére Rubini Márton budai kereskedő is.¹⁰

¹ I. m. 371.

² Mon. Vespr. I. 315., 199., 325., 374., 237., 252., 262., 317.

³ I. m. 230.

⁴ I. m. 317.

⁵ U. o.

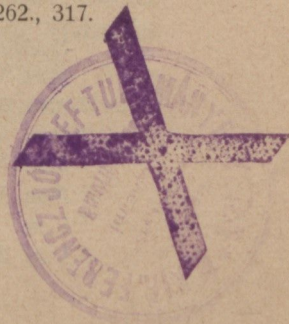
⁶ I. m. 252., 262.

⁷ I. m. 274., 301., 318.

⁸ I. m. 274—5, 318.

⁹ I. m. 180—181.

¹⁰ I. m. 199., 226., 230., 237., 252., 367.

A monostorokban, bizonyára kézen forgó irásokból ismerik az apácák Szent István, Szent Imre, Szent László, Szent Erzsébet asszony életét.¹ Az apácák közt található olyan, aki nem ismeri a betűket, nem tud énekelni,² mennyivel inkább található ilyen a közönséges világi nép között. A papokkal együtt, bár köztük akad olyan, aki ismeri a hónapok ma is szokásos nevét, sok apáca nem ismeri a hónapneveket. Az egyházi év ismeretével a főbb ünnepek szerint osztják be az évet s a közelebbi meghatározások ezen ünnepekkel történnek.³ Az évek számát, mely eltelt valamely esemény óta az apácák bámulatos pontossággal tudják megmondani. Nem ily nagy a világi papok, s a férfi szerzetesek emlékező tehetsége.⁴ Lehet, hogy csak a bátorságuk nem oly nagy abból kifolyólag, hogy többször tévedtek már. A közönséges világi birtokos nemes már szintén jól emlékszik.⁵ A nap-órát a monostorban az imaórák szerint számítják. Az étkezés mindig meghatározott ideje is időhatározóvá teszi magát az étkezést. S az emlékezésekben legtöbbször megmarad egy nagyobb eseménytől számított éveknek a tudása, melyben valami történt s a nap óráinak tudása. Hogy azonban a hétnek melyik napjáról van szó, azt legkevesebbszer tudják az emberek.

Az életkor-meghatározások különféleképpen történnek. Van olyan ember, aki egyáltalán nem tudja megmondani, hány éves, míg más szinte teljesen pontos számot mond. Az apácák közt mindkettőre van példa, de több arra, hogy megtudják mondani. Egy szabad és nemes ember nem tudja hány éves, csak annyit, hogy már öreg.⁶ Az életkor kezdetén a fogzás volt korhatározó.⁷ Később bizonyos foglalkozások végzésére való fejlettség. Pl. valaki jól tud lovagolni.⁸ A férfiember gyermekei

¹ Nyelvemléktár 8. k. 16., 1.

² Mon. Vespri. I. 230.

³ Mon. Vespri. I. 262., 300. stb.

⁴ Mon. Vespri. I. 286., 276—81., 283.

⁵ Mon. Vespri. I. 293.

⁶ Mon. Vespri. I. 303—304.

⁷ I. m. 272.

⁸ I. m. 345.

életévét ha kérdik tőle, a kérdezőt az anyához utasítja: az jobban tudja mennyi idős a gyerek.¹

Az évek számításában bizony a nép közt nem volt szokásban a mai számítás. Ma a nép a tudományos számítást ismeri és a Kr. születése utáni évek számát használja időszámításra. A XIII. sz. második felének emberei nem így tettek. Nekik a mindenki előtt ismeretes tatárjárás volt számítási alapjuk. Ugy beszélnek, hogy a tatárok bejövése idején ennyi és ennyi éves voltam, már éltem, már ifju stb. voltam.² Nagyon az emberek emlékezetébe nyomulhatott a tatárjárás.

A kolostorok egészségügyét, az ott rajzolt képet ki kell egészítenünk a világi emberek egészséggondozásának rajzával.

A királyt betegség idején természetesen először orvossal vizsgáltatják meg, aki gondos figyelemmel csinálja a diagnózist. Nem egyeztethető azonban össze a király életének értéke azzal, hogy azt egy ember véleményétől tegyék függővé. A hamarosan elővezethető orvosokat meghívják a betegágyhoz s ezek tanácskozása és döntése szerint történik a gyógyítás.

Az orvos ezen időben nem olyan értelemben szabad ember, mint manapság. Ma senkinek sincs rendesen lekötve; bárki hívhatja s igénybe veheti. A szóban forgó kor csak szerzetesi orvosokról, továbbá királyi és nagyúri családoknál alkalmazott orvosokról tud. Az ismerős családok azonban szívesen engedik az orvosnak egymás közt való igénybe vételét.

A magyar királyok orvosa a XIII. sz. második felében Gellért volt, az orvosi mesterség tudósa („*artis medicinae professor, phisicus, medicus*“).³ Ügyességéért a nagyon tapasztalt (*expertissimus*) jelzőt kapta.⁴ E címmel azonban sokkal foghatóbb ajándék volt Kún László azon ajándéka, melyet 1274 aug. 15.-én adott Gellértnek. A zágrábi vár földjeiből Tornavát, Zágráb közelében, Karalicha faluval együtt adta. A birtokon a művelt, szántott földeken kívül még műveletlen

¹ I. m. 329.

² Mon. Vespr. I. 339., 344., 347., 349., 381.

³ Wenzel. XXII. 113—115. II. (XII.)

⁴ Nápolyi legenda. Pars. II. Caput XI.

földek, szőlők, erdők, berkek, rétek, kaszálók vizek is voltak. Az egész birtok fölött elvesztette a zágrábi vár ispánja joghatóságát: a birtok exemptus lett.¹

Gellérten kívül a király egyik gyógyításában még Garcianus, továbbá Detre minorita testvér, János mester és Bertalan mester orvosok vettek részt.²

A legtöbb orvos a szerzetesek közül került ki. A előbb említett Detrén kívül a minoriták közt volt még Aginetus orvostestvér.³ A minoritáknak Budán bizonyos nyilvános jellegű kórházuk is volt, melyben nemcsak a beteg rendtagokat, hanem más idegen beteg embert is ápoltak.⁴ Ez talán azonos a „Magyar legendá”-ban ugyanilyen jellegűnek feltüntetett ispotállal, mely Szent Erzsébet asszony tiszteletére a Szent Gellért hegye alatt állott.⁵

De másutt is van ilyen természetű szerzetes kórház s úgy látszik minden szerzetes kórház bizonyos fokig ilyen volt. Esztergomban a dömés ház priorja felveszi a nemes András ispánt a kórházba, hogy ott ápolják.⁶ Az ő orvosuk nevével már találkozunk, Rudolf testvér volt.

A nem szerzetes orvosok magán urak, családok szolgálatában állottak. Így Garcianus mester Moys tárnok mesternek volt orvosa.⁷ János mester pedig Joachim tárnokmester hazánál, családjánál élt.⁸

Ezeket is, a király orvosát is néha fontos betegség, baj idején elhívták az előkelők, a hatalmasok segítségül. Károly úr, óbudai vitéz, budai bíró unokahuga, Ágnes gyógyítására, 4 orvost hivatott. Köztük volt Gellért, a király orvosa is.⁹

¹ Wenzel. XXII. 113—115. (XII.)

² Mon. Vespr. I. 299.

³ Mon. Vespr. I. 293.

⁴ I. m. 292.

⁵ Nyelveléktár 8. k. 53. l.

⁶ Mon. Vespr. I. 288.

⁷ I. m. 299.

⁸ I. m. 299.

⁹ I. m. 302, 315, 292.

A sérvet ha gyógyítani nem is, de a beteg helyzetét javítani tudják. Vas övet használnak sérvkötőül. A budai „Magyar“ Péter egyik minorita orvostól kapott ily sérvkötőt.¹

A nyavalyatörés (morbus caducus) a végtagok görcsös összehuzódását vonta maga után.² A négynapos lázt bizonyos orvossággal gyógyítják,³ de bizony ritkán volt haszna a gyógyítószerüknek. Míg azonban remélhették a gyógyulást, próbálgatták. Mikor azonban már éveken át gyötörte a beteget, mialatt a beteg teste feldagadozott s az orvosok közellevőnek látták a belpoklosságot, a beteget mint gyógyíthatatlant, elhagyták.⁴ Poklosság ez időben nem volt annyira ritkaság az emberek közt mint ma.⁵

A végtagok elhalása, kiszáradása bénává tette az embereket.⁶ Néha az egész test összezsugorodott úgy, hogy mozdulni sem tudott a beteg.⁷

Az időleges vakságot többször próbálják gyógyítani. Valamiféle por anyag a gyógyítószerük.⁸ Néha idegbaj következménye a vakság. Ilyenkor fejfájás előzte meg és nagy szenvedések közt szokott bekövetkezni a szemek elsötétedése.⁹ Ezt már nem is próbálják gyógyítani.

Az örültséget ördöngösségnek tartják. Az ilyenre egyetlen emberi orvosságul a megvasazást, bilincsbeverést, vagy elcsukást alkalmazták.¹⁰

Az emberi segítség, gyógyítás azonban sohasem annyira elbizott, hogy ne tartaná szükségesnek a szentek segítségének kikérését. A nagyon tapasztalt Gellért orvos minden ügyessége mellett is voltak sokan, kik a király gyógyulását

¹ I. m. 292, 301.

² Mon. Vespr. I. 311.

³ Nyelveléktár 8. k. 48. l.

⁴ Nyelveléktár 8. k. 64. l.

⁵ I. m. 55. l.

⁶ Mon. Vespr. I. 366.

⁷ I. m. 305.

⁸ Mon. Vespr. I. 297.

⁹ Nyelveléktár 8. k. 69.

¹⁰ Nyelveléktár 8. k. 55—56.

nagynénjének, Margit szűz érdemének, ruhája csodatevő hatalmának tulajdonították s nem az orvosi okosság eredményének.

A csodásnak látott, vagy valóban is csodás gyógyulások nagy száma mutatja a XIII. sz. emberei égiekbe vetett bizalmának mélységét.

A családi erkölcsök tisztasága egy-egy kor erkölcsösségének vagy erkölcstelenségének mértéke. Ha az erkölcstelenség házastársi hűtlenség alakjában fellép már, akkor vége azon társadalomnak. Már fertőzött az utónemzedék vére, már megromlottak, semmivé lettek a társadalom javát biztosító legszorosabb kötelékek.

A XIII. századi magyar társadalom házaserkölcse tiszta volt. Ezen a téren természetesen mindig számolni kell különösen az előkelők közt kifejtett szabadossággal, de hála Istennek, Kún László élete nem sok előkelő családban talált utánzásra. Az alsóbb nép pedig, mondhatjuk nem indult utána.

Szerelemből s nem érdekből kötötték a házasságot ezen időben, természetesen inkább a közrendű emberek. S a szerelem néha annyira hatalmába ejtette a szerelmest, hogy a jegyesség felbomlása örültségig fokozódó búskomorságot idézett elő.¹ Ebből a szerelemből kifolyólag gyakori a nőrablás útján történő feleségszerzés. Geken falusi Szegényt arról vádolta bíró előtt András, hogy az ő leányát unokája számára erővel elrabolta. A Sedan faluba való Apa jobbágy egy szolgálót rabolt el. A leányrablókát pajtásaik, a fiatalokat hasonló korú legénytársai segítették a rablásban. De a rablóknak sokszor meggyült a bajuk a leány rokonaival. Ha a legények azt merték állítani, hogy a leány önként ment velük, kész a rokonság tüzes ítéletet állni annak bebizonyítására, hogy a leány bizony nem rossz személy. Ha ezt sikerült bebizonyítani, még a cinkosok is szemük kitolásával lakoltak. Néha azonban a leány szülei csak akadémuskodtak; tagadták, hogy a leány önként ment, a leány álszeméremből nem mert igazat mondani s csak akkor lett szent a béke a pörlekedők közt, mikor az istenítélet a leányrabló mellett döntött, vagy ennek

¹ Nyelvméltár 8. k. 60.

sikerült a leány apját alkalmas tanuk állításával megegyezésre bírni.¹

Ha a nő már férjhez ment, azon család nevét, melyből származott, elvesztette. Mert nálunk az a szokás, hogy a férjes nőt férje nevével nevezik.² A férj és feleség közt az őszinte szeretet teszi boldoggá a házasság életét. S mikor a férj a jegyajándékot és hitbért megadja nejének, ezt a kölcsönös szeretet őszinteségének kifejezésére is teszi.³ Ezen kölcsönös szerelmen alapszik egymás javának munkálása. A beteg feleséget a férj karjaira veszi s úgy viszi gyógyítani.⁴

Együtt dolgozik a férj és feleség a kis közös birtokon. Néha annyira rászorulnak egymás segítségére, hogy teljesen megrendül a család anyagi jóléte s boldogsága, ha valamelyik megbetegszik. Ilyen esetben bizony megtörtént, hogy a férj visszavitte a huzamosan beteg asszonyt az apai házba. Nem tudta eltartani a beteget, annyira szegény volt, mit csinálhattott mást.⁵

A férj különben a ház s a vagyon felügyelője, vezetője. A háznál tartott állatok, mint manapság, nagyfoku gondosságot kívánnak. Még éjjel sem lehet őket gondozatlanul, felügyelet nélkül hagyni. A férj azért rendszeren kinn alszik az állatok közelében, míg a többi család a lakóház szobájában pihen zárt ajtó mellett.⁶

A gyermeket igazi áldásnak tartja a család és szegénynek érzi, mondja magát az az anya, kinek nincs gyermeke.⁷ A viselő anyja buzgón imádkozik s gyermeke megszülése után siet a hálaadásra.⁸ De nem csak az anya, az apa is örül a gyermeknek. Karjaiba veszi gyermekét, becézi, csókolgatja.⁹

¹ Vár. Reg. 82, 104, 29, 242, 262 esetek.

² Mon. Vespr. I. 379.

³ Fejér. IV. 2. 418.

⁴ Mon. Vespr. I. 338.

⁵ I. m. 314.

⁶ I. m. 327.

⁷ I. m. 309.

⁸ I. m. 289.

⁹ Nyelvemléktár 8. k. 58.

A gyermek gondozása az anya egyik legszebb, legfőbb teendője. Kilenc hónapos gyermekét még szoptatja, maga mellé veszi az ágyba; de bizony megesik, hogy éjjel álmában agyon nyomja a kis gyermeket.¹ Van bölcső is a családban a gyermek számára.² Mikor pedig már felnőttébb lett a gyermek, újabb körökre terjed ki az anya nevelő gondja. Gyermekét imádkozni tanítja pl. lefekvéskor. Sőt a gyermek akárhányszor maga kéri anyját, jelölje meg őt lefekvéskor a kereszt jelével s mondjon vele együtt Üdvözlégý Máriát.³

Az anya néha, bizonyára nem sürűen történik, dajkával szoptattatja kis gyermekét.⁴ Ez azonban az előkelőknél történik. Ugyanitt a gyermek nevelő dajkát is kap. Így kapott Margit, a királyleány is⁵ 3 és fél éves korában. V. István király fia, László mellé Margit asszony, „pedicay Medus“ úr leánya került dajkának s még 13 éves korában is mellette, körülötte volt.⁶ A dajka mellett férfi nevelője, őrizője is volt a kis királyfinak. Mátyus bán erdélyi vajda „herceg“ volt a nevelő szerepre kiválasztva s ő be is töltötte hivatalát.⁷

A lakásviszonyok természetesen különfélék voltak az emberek igényei szerint.

¹ I. m. 59. l.

² Mon. Vespr. I. 325—330.

³ Mon. Vespr. I. 375.

⁴ Nyelvméltár. 8. k. 70.

⁵ Mon. Vespr. I. 217.

⁶ Nyelvméltár. 8. k. 65. lap.

⁷ Fentebb már szóltam róla, hogyan gondolom megérthetőnek azt, hogy az erdélyi vajda a királyi család tagjait megillető „dux“ néven nevezi magát. Az erdélyi országrész, szinte állandó birtoka volt a királyi hercegeknek. Mikor V. Istvánal megszűnt a királyi hercegek régi külön országrészi urasága, a közfelfogás az Erdély élére állított tisztet szokásból „hercegnek“ nevezte, ez meg ezt nem utasította vissza. Ugyanebből az időből ismerjük Vilmos, (makonyai) mácsói „herceget.“ Azt hisszük nála sem nehéz megérteni a címzést, ha tudjuk, hogy a királyi családdal állott rokonságban, még pedig leányágon (lásd fentebb), ami érdekes adattal bővíti ismereteinket. Megtudjuk u. i. hogy a királyi hercegek címét nemcsak a közvetlen királyfik, hanem a leányági leszármazottak is viselik.

A birtokos nemesség nem élt egy helyen. A király példájára, különböző helyekre mentek, amint itt is, ott is voltak birtokaik. Az úrbéres népek szolgáltatásait egy-egy birtokukon felélték, vagy legalább is összeszedték,¹ s e célra épületeket emeltek maguk használatára a birtokokon.

A házak fából vagy kőből készültek. Felhévizen közönségesebb embernek is volt kőháza, mely azonban nem lehet valami nagyon szilárd. Azt olvassuk u. i., hogy mennyezete leszakadt s kő, téglá, sártörmelékek hullottak.²

A házaknak van rendes ablakuk. Az ablak annyira fejlett szerkezetű, hogy sarkakon fordul s így kinyitható.³

A ház világítása hordozható világítószerszerrel történt. Ez nem égett egész éjen át, hanem csak ha szükség volt rá; mindig külön meggyújtották.⁴ De a ház közepén azért állandóan égett a tűz, a „szén“.⁵ Az ágyberendezésben a vánkos nem ritkaság.⁶

A háztartásban már találunk tálcát.⁷ A ház felszerelésének kelléke a vödör, mellyel vizet meritenek s melyben vizet hordanak. A víz hordás rudon („per crucem“) történik.⁸ A kutat nemhasználtkor rendszeren befödve tartották. Ritkán volt kerítése, úgy hogy veszélyes volt⁹ az éjszaka botorkálóra nézve.

A háztartásban a tehetősebbek szolgáló cselédséget tartottak. Így szolgálólányai voltak Károly budavári birónak is.¹⁰

A házon kívüli munkában adtak nevet az egyik nappali étkezésnek. Szántó ebédet esznek.¹¹ Szürkületkor a másik étkezés, a vacsora történt.¹²

¹ Mon. Vespr. I. 288.

² I. m. 381.

³ Nyelveléktár. 8. k. 54.

⁴ Mon. Vespr. I. 329—330.

⁵ Nyelveléktár. 8. k. 59. l.

⁶ Mon. Vespr. I. 306—307.

⁷ Nyelveléktár. 8. k. 71. l.

⁸ Mon. Vespr. I. 209.

⁹ I. m. 229.

¹⁰ Nyelveléktár. 8. k. 67. l.

¹¹ Nyelveléktár. 8. k. 58. l.

¹² Mon. Vespr. I. 376.

A vagyoni állapot s ennek foka szerint az emberek gazdagnak vagy szegénynek-mondása különböző volt. Egyik embert azon vidék mértéke szerint, amelyen lakott, gazdagnak nevezték.¹ Budán lakott az illető. Egy budai polgár büszkén ki meri mondani, gazdag vagyok, mint afféle várlakó (burgensis).

A kevésbé tehetőségeknek már munkájuk szerint van a vagyonuk. Ha jól dolgoznak, eléggé jól tartják magukat; szépen megélnék.² De ha annyira szegény is valaki, a szabad ember szégyenel koldulni.³ Inkább másnak szolgálatába szegődik, szabadságát áldozza fel s így szolgálja meg azt, amit alamizsnaképen kapott.⁴

A családok megélhetési viszonyára vet világot azon adat, hogy egy öregedő udvarnok-házaspár 5 márká ezüstöt tartott meg előbbi vagyonából, mit az egyháznak hagyott örökségül. Ebből az 5 márkából akartak megélni életük végéig.⁵ Ezt az értéket összevetve azzal, hogy a királyság első századában egy szolgacsalád élelme, ruházata stb. évenként 40—60 dénárba került átlag,⁶ a pénz értéke pedig ekkor már körülbelül felére süllyedt, az öt márká úgy 10—15 évre volt elég szolgálta családi igények mellett. Már pedig nem lehetett drágább ezen udvarnok család élete sem évenként. Figyelembe kell u. i. vennünk, hogy itt csak egy férj és feleség, a szolgacsaládnál pedig több kevesebb gyermek is él évenként ugyanazon pénzből.

A családok megélhetésének alapja az ingó vagy ingatlan vagyon volt. Előkelő nemesi családok, sőt nemzetségek fennmaradása, természetesen, mint szerepet vivő, nevét fenntartó társadalom fennmaradása, a vagyoni alapon állott. Napjainkban a vagyon a birtokosok kezén nincs megkötve. Ha akarja a birtokos eladhatja, ha olyan a hajlandósága, él-

¹ Mon. Vespr. I. 293.

² I. m. 339.

³ Nyelveléktár. 8. k. 20. I.

⁴ I. m. 64. I.

⁵ Wenzel. XIII. 371—372. (VIII)

⁶ Balogh A. A magyar pénz. tört. az Árpádok idején. 28 I.

vezheti; nem kell tekintettel lennie az utódokra, miből élnek azok. A XIII. sz.-ban a vagyon nem a személyé, aki ekkor vagy akkor éppen élvezi. Minden családtag csak haszonélvező s a tényleges birtokos maga a család összesege. De még a család teljes megegyezésével sem lehet a birtokot elidegeníteni, mert nem csupán az élő család, hanem a jövőendő, a születendő ivadékoknak is joguk van hozzá. Másként: az épen élő birtokosoknak nincs joguk ahhoz, hogy megfosszák utódaikat ama földi javaktól, melyeket ők élveznek.

Ezen állítás azonban csak kellő megszorítással tartható fenn. A birtokok természetén fordul meg állításunk igazsága. A XIII. század háromféle birtokot ismert. Első fajtája az ősi, öröklött családi birtok (*terrae hereditariae*), másik az adományföld s a harmadik a szerzett föld (*terrae emptitiae*). Ezen legutolsó helyen említett földekkel az, aki szerezte, azt tehetett, amit akart. Szabadon elidegeníthette, semmi sem kötötte meg kezét, ami különben a föld szerzeményi természetéből önként következik.

Az öröklött ősi birtokra egész terjedelemben fenn áll az említettem elv, mellyel szoros kapcsolatban van azon kérdés, a nemes hogyan tehetett birtokáról végrendeletet. A nemeségnek egyéni birtoklását szállás és adománybirtokban és az utóbbiban való öröklés Szent István biztosította jogát a királyi hatalom érdekében Kálmán megszorította, olyan értelemben, hogy a Szent Istvántól kapott birtokokat örökli minden utód, a későbbi királyok adományai azonban csak a fiura, vagy testvérré s ivadékaira szállhatnak, másra nem. Később, a XIII. században az 1222.-i aranybulla 4. cikkében a serviensek örökösödését szabályozó rendelkezés, mikor a serviensek 45 év múlva már szinte teljes jogu nemesekké lettek, az összes nemességre érvényessé lett, de már némi változtatással. Az 1222.-i aranybulla 4. pontja így szól: A fiutód nélkül elhaló serviens birtokának negyedét leánya tartsa meg, a többiről a serviens akarata szerint rendelkezék, ha végrendelet nélkül hal el, legközelebbi rokonai örököljenek, rokonok hiányában a királyra szálljon a birtok. Az 1267.-i aranybulla 6. és 9. pontja már nem említenek ilyen korlátlan rendelkező jogot.

Azt írják ugyanis, hogy magtalanul elhalók birtokairól addig senki se intézkedjék, míg rokonai és nemzetsége meg nem idéztettek a király és báróinak színe elé. Ezen korlátozásnak oka pedig éppen az, hogy ekkor már nemcsak a teljesen hűbéres, birtokos jellegű serviensekről van szó, hanem már a nemesekről is, kikre Kálmán király törvényének érvénye még emlékezetben volt és így a testvér vagy fia birtokjogának megállapítására szükséges a király és bárói elé idézés. Az örökösödő jognak vizsgálata azonban csak adománybirtokra terjedt ki, mert a rokonság joga az ősi nemzetségi és szerzett birtokokra sohasem vonatott kétségbe. Az adománybirtokban szükségessé vált vizsgálatot azonban ugyanazon aranybulla 9. pontja felfüggeszti egy esetben, mikor ugyanis a csatában fiutód nélkül elhunyt nemes rokonságát, nemzetségét birtokok közt való különbségtétel nélkül az örökösödés jogát élvezőnek mondja ki.

A nemesség természetesen végrendelet készítésével igyekezett nemzetségének az ő hirtelen halála esetén való megkárosítását megakadályozni, vagy más célból is csinált végrendeletet, de szinte minden esetben, még a birtokadományozó levelekben kifejezett szabad rendelkező jog biztossága mellett is kikérte végrendelet csinálása előtt ehhez a király engedélyét. Végső akaratát így akarta biztosítani a rokonság vagy mások részéről származó támadások ellen. A király engedélye nem is csak az adománybirtokokkal való rendelkezés jogát adta meg, hanem beleértette az ősi és vett birtokokat is, bár, mint mondtam, az ezzel való rendelkezés joga kétségbe nem vonatott. Ez utóbbi tény bizonyítja legjobban, hogy a végső akarat érvényének a rokonság támadása — esetleg a király felületes eljárása — ellen kellett a királyi levéllel biztosítékot teremteni. A király az így kért engedélyt megadta, miközben bizonyosan az adománybirtokok terén fennálló szokásjog szigorúsága enyhítésének szükségességét emlegette.¹ A szokásjog szigorúságának ezen enyhítése 1290-ben az óbudai országgyűlésen az aranybulla újabb átírásával és korszerűbbé tété-

¹ Fejér. IV. 3. 316.

lével lett törvénné, mikor kimondották, hogy az örökös nélkül elhaló nemes minden tekintet, megszorítás nélkül bárkire hagyhatja birtokát.

A rokonságnak ezen intézkedésekkel szemben csak egy joga volt: megváltani az ősi birtokot az új birtokosoktól. Ez a joga még akkor is megvolt, ha az örökség az egyháznak történt, mint forrásainkban számos eset bizonyítja.¹

Az örökségtevés, a király engedélye után történt. Ha a végrendeletet tevő egészséges volt, maga ment a hiteles hely elé, ha beteg, magához kérte a hiteleshely embereit s előttük tett végrendeletet. A hiteleshelytől egy izben 3 kanonokot küldtek ki Budán.²

A leányok örökösödő joga a szerzeményi birtokban teljes volt. A ősi és adománybirtokban azonban eleinte semmi joguk örökösödségre nem volt. Csak a kiházasításhoz volt joguk, de ehhez még akkor is, ha az ősi vagyon megterhelésével jár ez. Ezen igényük volt alapja a leánynegyednek.³ Ezt a leánynegyedet a fiág kihaltakor kell az ősi birtokból az életben levő leánynak kiadni s erre még az egyház is kötelezhető, ha tudni illik az egyház lett a fiág kihaltával megürült birtok örököse.⁴ Ez a leánynak járó negyed kiadásának kötelessége is a servienseknek nemesekké tételével jutott a nemesi jogok közé.

A özvegyen maradt feleség a teljes joggal neki biztosított, de férje által kezelt hitbér-birtokot szintén megkiváncsoltatta az egyháznak tett örökségből.⁵ Különös záradéka van egy végrendeletnek. Páris, Sándor nemes fia királyi engedéllyel örökséget tesz. Feleségével egyértelműen, mivel nincs gyermekük, a nyulszigeti monostornak adják birtokaikat, de halálukig mindketten, vagy csak az egyik, ha a másik meghal, a birtok haszonélvezetében megmaradnak. Ha azonban a király s királyné azt akarja, hogy a birtok rögtön a monos-

¹ Pl. Fejér. V. 1. 129. I. még a III. fej.-ben.

² Fejér. V. 1. 188.

³ Timon. Á. i. m. 371.

⁴ Fejér. V. 2. 222; VII. 2. 33.

⁵ Fejér. VII. 2. 32.

tor kezelésébe menjen át, ők alávetik magukat e királyi rendeletnek, de akkor a király és királyné tartoznak az ő fenntartásukról gondoskodni, hogy kényelemben élhessenek.¹

A várjobbágyok végrendelkezésükben, ha saját birtokukról volt szó, fiu hiányában szabadon intézkedhettek, ha a várbirtokokról, a király engedélye volt szükséges a végrendelkezhetőséghez.²

*

Hazánkban, a magyarságban, melynek köztudata a XIII. sz.-ban a legszentebb Szület Magyarország Nagyszonyának és védőjének, patronájának vallja,³ mély volt az Árpádok társadalmának hitélete.

A királyné a nagy ünnepek vigiliáin gyakran a szigeti monostorba ment s a másnapi nagy ünnepet igaz ájtatosságban az apácékkal együtt ünnepelte.⁴ Rendes gyóntatója volt Mária királynénak. A XII. sz. negyvenes éveinek közepén a domonkosrendi Gellért tesvér, később Jordanus lett királynéi gyóntató.⁵

Béla király leányát apácának adja, monostort épít s azt gazdagon megajándékozza. Alattvalói követték példáját.

A hitbuzgó, vallásos lelkiület megteremtésében, kiváltásában s bizonyos esetekben növelésében nagy szerepe van a csapásoknak. A csapások Isten felé fordítják az embereket és bűneik büntetéséül veszik a csapást. Így történt az a tatárjárással is. Isten a magyar nemzetet bűneiért büntette a tatárjárás pusztításaival. Kegyetlen volt a büntetés, de a nemzet meglátta benne Isten ujját. A király úton-útfélen hirdette ezt.⁶

A közönségesebb emberek a kisebb bajoknál is Istenhez fordulnak. Bűneim miatt történt, hogy megvakultam s három évig vak voltam, vallja az egyik.⁷

¹ Fejér. IV. 3. 80—81.

² Timon. Á. 376.

³ Fejér. IV. 3. 296. Wenzel XX. 458. (XI.)

⁴ Mon. Vespri. I. 266.

⁵ I. m. 287.

⁶ Fejér. IV. 2. 454, 456, IV. 3. 493.

⁷ Mon. Vespri. I. 359, 357.

A bűnök értékelése terén különben szigorúság uralkodott. Történt, hogy egy anya éjjel álmában agyonnyomta gyermekét. A dolog híre hamar elterjedt. Rossz hír volt ez a szegény asszonyra, mert igen nagy, súlyos bűnnek tartotta a tényt a közfelfogás. Olyannak, hogy csak a pápának hatalma oldozhatja fel az ilyen bűnöst.¹ A mély vallásos felfogás a hívők részéről jövő fogadalmakban is megnyilvánult.

A betegségben sinylődők biztos segítséget reméltek Margittól, kihez halála után annyian imádkoztak s kinek tiszteletére a segítségért különféleket fogadtak. Egyik a gyógyulás esetén naponkénti 10 Üdvözlégyet és 10 Miatyánkot ígért², mások naponként 3 Üdvözlégyet és 3 Miatyánkot fogadtak. Gyakori a böjtnek a fogadása. Van olyan, aki Margit halála vigiliáin böjtölni fog, napját pedig megünnepelni³, mások vagy minden hét szerdáján,⁴ vagy minden hét szombatján kenyéren és vizen böjtölnek.⁵

Fogadják azt is, hogy elzarándokolnak Margit sirjához.⁶ Hozzák a sirhoz a különféle fogadalmi tárgyakat a Margit érdemei folytán nyert kegyelmekért. Ezen tárgyakat a domonkosrendi testvérek vették át a sírnál.⁷

Nagyobb fogadalmakra is volt eset. Egy vak leány anyja tanácsára szüüzességet és szerzetbe lépést fogadott, ha meggyógyítja Margit.⁸ Különben is a szüüzességet nagyra becsülik. A tatárjárás borzasztó volta a nők előtt ezen lelkületből kifolyólag érlelődött meg.⁹

Érdekes jelenség az, amit Mátyus erdélyi vajda anyjának életében tapasztalunk. 1254 körül özvegyé lett. Rögtön bevonult a nyúlszigeti monostorba. Itt 9 évig úgy élt, mint

¹ Nyelvméltár. 8. k. 59.

² Mon. Vespr. I. 363—364.

³ Mon. Vespr. I. 316.

⁴ I. m. 377.

⁵ I. m. 355—356.

⁶ I. m. 292—293, 295, 345—346.

⁷ I. m. 337.

⁸ I. m. 297—298.

⁹ I. m. 214.

az apácák, de azért csak 1263-ban öltözött a rendbe. Ez olyan színben tünteti fel a szigeti monostort, mintha visszavonulási hely volna a világ zaját kerülők számára, akiknek azonban még nem határozott szándékuk, hogy apácák legyenek.¹

A családapák buzgó hitéletet éltek. Ha fiuk meghalt, siránkozás, jajgatás helyett férfiasan, Isten akaratában megnyugvással imádkoztak.² Gyermekeiket is imádságra tanították és imádságra ösztökölték.³ A nők, fejükön kendővel, szorgalmasan jártak templomba.⁴

Egy-egy vidék megüli, megünnepli a körülfekvő egyházak védőszentjének búcsuünnepét. Ilyen búcsun Gayaban Boda ispán maga 20 emberrel vesz részt. Ez a husz ember bizonyára családjából, barátaiból, szolgálóiból verődött össze. Ezen a Szent-Jakab-napi búcsun három pap és körülbelül kétszáz ember vett részt.⁵

A haldoklókhöz a papot elviszik. A késő este, éjjel sem akadály a beteg környezete előtt, mikor sürgősen kell gondoskodni egy-egy haldokló lelki üdvösségéről. Meggyöntatják, áldoztatják s megkenik az utolsó kenettel az illyent.⁶

A templomépítő, monostoralapító királyokon kívül az egyházban kívánnak temetkezni mások, alsóbb rangúak is. Adományt tesznek a monostornak s a templomnak s ezen a címen oda is temetkezhetnek, hacsak nem nyilvános uzsorások.⁷

Az Árpádok egy-egy családtagjának féktelen természetét épen ezen század sok szelid lelkű női szentje ellensúlyozza. S ezek a féktelenek, köztük Kún László király is, biznak a család szentség hírében elhalt tagjainak közbenjárásában. Nagyön bizott László Margit szentségében és érdemeiben.⁸

¹ Nyelvméltár. 8. k. 82.

² Mon. Vespr. I. 382.

³ I. m. 347.

⁴ I. m. 370—371.

⁵ I. m. 368.

⁶ I. m. 301. Nyelvméltár. 8. k. 67. I.

⁷ Mon. Vespr. I. 158.

⁸ I. m. 299.

Bizalma s belőle fakadt tisztelete halott nagynénje emléke iránt növekedett, mikor súlyos betegségéből Margit érdemei folytán gyorsan felépült. Hálából az ország jobbágy(ur)aival és a királyi udvarral megjelenik Margit csodatevő sirjánál s hálaadáson kívül a sirnál éppen jelenlevő betegekért is imádkoznak.¹

A magyar urak különben sem maradnak királyuk mögött a szentek tisztelete dolgában. Tisztelik Szent Erzsébet aszszonyt s álomban, látomásban olyanféle biztatásokat kapnak, hogy Margitot ép annyira tiszteljék.² S csakugyan még a messze Erdélyből is felmennek a csodatevő sirhoz, ott segítséget kérnek vagy hálát adnak.³

De a főurakon kívül jönnek mások is, még pedig a legnagyobb számban, az egész országból. Zarándoklatokat rendeznek az ország minden részéről. Részint áhitatból, részint, hogy a Margit érdemei folytán nyert kegyelemért fogadásukat teljesítsék.⁴ Mert bizony rendes dolog volt — mint már említettük — gyógyulás fejében a zarándoklat fogadása. A plébánosok, kik buzgón látogatják beteg hiveiket, a telkieken kívül még földi javukat is buzgón ápolják, mikor gondoskodnak arról, hogy a csodás sirhoz vigyék a betegeket. Akárhányszor ők maguk vezetik az ilyen alkalmakkor összeverődött búcsusokat kereszt, feszület elővitele mellett.⁵ Mások nem ilyen zarándokmenettel, hanem magányosan vagy családjukkal mennek a sirhoz hálát adni.⁶ Így történt aztán, hogy a sirnál egyszerre 3000-nél több ember tolongott, néha „az egész ország“, az „egész világ“.⁷ S az itt megjelenők nemcsak láttak, csodálkoztak, imádkoztak, hanem elvitték a látottak, történtek hírét messze vidékre, az egész országba.

¹ Nyelveléktár. 8. k. 60—61, 66.

² Mon. Vespr. I. 379.

³ I. m. 248. 286.

⁴ I. m. 330. Nyelveléktár. 8. k. 54.

⁵ Nyelveléktár. 8. k. 53., Mon. Vespr. I. 347, 358, 363—364.

⁶ Mon. Vespr. I. 285, 286.

⁷ I. m. 335. 310.

A családok, előkelők összejövetelein, még inkább a szegényebb embereknél a Margitról hallott dolgokról folyik a társalgás.

A még ekkor pogány kúnoknak van alkalmuk bámulattal eltelni, a csodás dolgokat beszélőknek van alkalmuk apostolkodni. A szavak, a sir körül történtek elbeszélései, apostolokká, az isteni dicsőség hirdetőjévé és térítőkké tette a közönséges embereket is.¹

¹ Magy. Sion. 1868. V. 431—432. (Nápolyi leg.)

III.

A nyulszigeti monostor birtokai és kiváltságai.

Pest-Pilis-Solt-Kiskún vármegyében: Boldogasszony vagy a Nyulak szigete, pesti és budai vám, Felhévíz, Ujbécs, Jenő, Hartján, Csaba, Solymár, Micske, Ganda, Euandra, Tontal, Telki, Taksony, Szécs, Ráda, Oszlár, Süly, Cinkota, Némédi, Nogus, Ökörd, Ragály, Majs, Ülbő. Fehérmegyében: Tordas, Tárnok, Vassány, Sósút, Nyék, Kuldó. Esztergom-, Komárom-, Pozsony- és Győrmegyében: Csolnok, Kő; Sümeg, Szomodor, Szalonta-Szakálos, Izsa, Dorog, Petend; Gyümölcs, Tönye; Patas. Somogy-, Tolna-, Baranya-, (Valkó, Szerém)-megyében: Teleki; Apar, Hanta, Csatár, Kereki, Igal, Csaba, Kazsok, Bélc, Rákosi, Oszlár, Borhod, Pasni, Écse; Vajszló, Sámod, Csele, Káplán, Szederkény, Bencenc, Samarja. A Tisza-menti és ismeretlen fekvésű birtokok. A birtokok kormányzása. A monostor kiváltságai és patronátusi joga.

Most, mikor már letárgyaltuk az ország XIII. századi társadalmát, nem lesz érdektelen, ha kiragadunk belőle egy képet és azt részletesebben is végig tárgyaljuk. Nem ötlet-szerűen nyulunk a tárgy után, hanem nyilvánvalóan az eddig tárgyalattal szorosan összefüggő ezen fejezet témája. Amint érdekelt bennünket az a kérdés, hol töltötte el Margit érényekben gazdag életét, úgy szükségképen érdekel ezen hely egykorú történetének teljes ismerete, nevezetesen a monostor fenntartását szolgáló birtokok és kiváltságok áttekintése.

A Nyulak szigetén álló domonkosrendi apácamonostor alapításától kezdve az Árpádok kihaltáig, a királyi család szülötteit láthatta falai között. Béla leánya, Margit csaknem húsz évig volt lakója és a nemes származású szűzek közt vele együtt és később is ott találjuk V. István leányát, Erzsébetet és István testvérének, Annának leányát, a kis Margitot. A királyi család rokona volt a „makonyai,” mácsói Vilmos Margit nevű leánya is.¹

¹ Mon. Vespri. I. 178.

A körülbelül 70 apácának és cselédeknek fönntartásáról bőségesen gondoskodtak a királyi család tagjai és a birtokos nemesek. A gazdag ajándékozás okául több körülményt említenek.

IV. Béla az ország újraszervezésében nem akart úgy feltűnni, mintha csak a világ, a mulandó élet volna gondjainak főtárgya. Pest mellett a hegyen várat épített, de épen eközben érlelődött meg lelkében a szándék a lélek üdvének munkálására is jótéteményekkel. A tatárpusztításban az ország bűneinek büntetését látta s érezte, hogy az Istenhez való fordulásban és megengesztelésében lehet csak a nemzet jövője biztosítva. Ezért alapított monostort a Nyulak szigetén s vitte oda leányát, hogy a király példáján felbuzdult bárók és nemesek leányaival együtt szüntelen felfakadó imával engesztelje az ország ellen felindult isteni haragot. Ennek az imádságnak, az isteni dicséret és a bűnbocsánat énekének soha sem szabad elhálnia. Az apácáknak csak ezen ének örökös zengésére legyen gondjuk, míg az anyagi gondtól adományozzással kell őket megszabadítani.¹

Adományozásra a király részéről ok volt az ország imádsággal ápolta java. De ok volt a különös tisztelet is Isten Anyja iránt, aki Magyarországnak különös pártfogója és Nagyasszonya.² Más okok: a természetes szeretet a monostorban élő leány illetőleg testvér iránt, akinek ezen szeretetből kifolyólag jólétet akartak biztosítani IV. Béla, V. István és Kún László; ok továbbá a királyi család apáca tagjainak határozott ez irányú kérése.

A nemesek, bárók szintén ájtatosságból ajándékoznak. Igyekeznek megnyerni a Nagyasszony pártfogását, máskor örökös híján királyi engedéllyel biztosítanak örökségül birtokaikból egy-egy részt az egyháznak, vagy a monostor egyházába akarnak temetkezni, vagy szintén leányuk él a monostorban, aki iránt szeretetük nem szűnt meg s kinek jólétét óhajtják. Birtokos nemesek özvegyei is az apácák közé állnak és magukkal viszik birtokukból legalább is hitbérük egy részét.

¹ Fejér. IV. 2. 454.

² Fejér. IV. 3. 296; Wenzel XX. 458.

A kisebb birtokosok is, ha örökösük nem volt, az egyháznak tett adományozással gyakoroltak jótéteményt. Nem egyszer maguk is az apácák népei közé állva, az egyház szolgálatába szegődtek.

Pest-Pilis-Solt-Kiskúnvármegyében levő birtokok.

Mikor Mária királyné és IV. Béla felépítették az apácák s köztük leányuk befogadására a monostort, ennek birtoka a telekre, melyen állott s a melléképületek telkére szorítkozott. Szűk keret volt ez s a későbbi hatalmas birtokok szerény kezdete. Az alapítás után eltelt 15 év sem hozott a monostor környékén birtokváltozást. Ez csak 1267-ben történt meg. IV. Béla leányának kérését teljesítette, mikor Purificatio oktavája alatt kelt levelével a monostor mellett délről elterülő bizonyos telket (aream seu fundum) Miklós nevű gazdatisztnak adományozta. A nevezett telken Miklós lakóházat s egyéb épületeket emelt, mikor így királyi adomány biztosította számára ama terület birtokát, mely előbb közvetlenül a monostor mellett, mint királyi birtok terült el.¹

Ezen — bizonyára kisebb — terület azonban, bár ekkor nem lett a monostoré, tiz éven belül mégis hozzácsatoltatott. 1276. aug. 24-én IV. László az egész szigetet az apácáknak és köztük testvérének Erzsébet apácának adta. Volt azonban már egyházi birtok a szigeten más rendek kezében. Ezeket kivette az adomány levél s birtokukat biztosította régi tulajdonosaiknak. E területek voltak a minorita testvérek és a Szent Mihály monostorában lakó premontrei testvérek klástroma és elkerített területe. A király az apácáknak s a monostornak a sziget biztos és csökkenthetetlen birtokát biztosította.²

A szigeti monostornak adott javak közt azonban, melyek fenntartására szolgáltak, nem fekvőség volt az első. Az 1259-ben kiállított alapító levél sorol fel ugyan fekvő birtoko-

¹ Wenzel XIII. 168. (VIII.)

² Wenzel 144. (IX.)

kat, de első jövedelme nem ezekből folyt be, hanem a pesti és budai piac vámjaiból.

Budát és Pestet fekvésük már régen arra rendelték, hogy a Dunántúl, a Felföld és Alföld találkozó pontján árucseré helye, piac legyenek. Mikor aztán a belföldi közlekedés már piaccá alakította és fejlesztette őket, a Duna a külföldi kereskedelem piacát is biztosította nekik. Budát kiváltságai alapján inkább az előkelőbb külföldi forgalom fejlesztette jelentékennyé, míg Pest a belföldi cikkek fő vásárhelye volt.¹ Pestnek u. i. biztosították szabadalmai a fel- és lejáró árus hajók és kocsik megvámolásának jogát és a nagy vásárokon kívül a naponkénti vásárokat.²

A vámok elsősorban a királyt illették meg. IV. Béla azonban 1255-ben lemondott az összes vásárok vámjáról, akár Pestben, akár Pest területén kívül szedték is azt s ami őt illette meg a vámból — $\frac{1}{3}$ rész — azt az apácáknak adta.³

A vámot köteles volt fizetni mindenki, aki csak kereskedő céllal, szándékkal megjelent Pest piacán. Nem hivatkozhattak semmiféle kiváltságra sem az esztergomiak, sem a fehérváriak, sem senki más. De mégis volt fölmentés a vámkötelezettség alól. A királyi jövedelmek érdekében adta ezt IV. Béla esztergomi pénzverőinek a pénzverés tartamára. Ezen időben feleségükkel, egész családjukkal vámfizetés kötelezettsége nélkül tartózkodtak Pesten. Mikor azonban a pénzverés ideje letellett, ők is fizetik a piaci adót. De fizetni tartoztak még azok is, akik a veszprémi püspökség dézsmájából bort hoztak a piacra eladni; hozza bár maga a tizedszedő, még ha pesti polgár is, nincs mentsége.⁴

A vámmilletéket is ismerjük. Részletesen vannak felsorolva a forgalom és a vásár árúcikkei s kiszabva rájuk a vám.

A vámszedők járnak a szállítmányok után és a ruha-kelmét szállító kocsit fölkeresik szállásán (*hospitium mercato-*

¹ Csánki: Magy. orsz. tört. Földrajza I. 23.

² Rupp: Buda-Pest helyrajzi tört. 271.

³ Fejér. IV. 2. 311.

⁴ Fejér IV. 2. 312—313.

ris), felbecsülik a szállítmányt és öt márka értékű ruha után 1 pondus vámot vesznek. Ezt a városon belül szedhetik.

A városba betérő gabonás szekér két dénárt fizet. A sószállítóktól 100 kőből 1-et vesznek el, 50-ből egy felet, 10 só után egy dénárt fizettetnek. Egy (gabonával?) terhelt szekér után 3 dénárt. Ép így a vassal terhelt kocsi után is.

Egy tunella bor után, akár eladják a piacon, akár pincébe kerül, 2 pondus a fizetség. Bor után már a városon kívüli szállítás esetében is kell fizetni. Egy szekér után, ha 3 tunellat szállít, fél fertot. Ha ugyanennyit bevisz a városba, 3 pondust.

Az ólmos kocsi szintén 3 pondust fizet. A vadállatbőrt, vadprémet várba beszállító kocsi után, a becslés szerint öt márkaért egy pondust fizetnek. Így a viasz után is. Különbösen a viaszt mázsa-mérték szerint vámosták és 2 dénárt fizettek a vevő is és eladó is, akár tiszta, akár nem tiszta viasz 1—1 mázsája után. A marhabőrös kocsi fél fertót fizet, a mézet vivő kocsi szintén. Egy vég szürke posztótól 2 dénárt kell kivánni. Hasonlóképen a rőffel mért gyalcs kelmék után is. A szénás szekér 2 dénárt fizessen, a füves szekér egyet. A fás kocsi egy darab fát rakjon le vám fejében.

Új pénz kibocsátása idején, míg a pénz keresett, teljes értékű négy után (de mensura quattuor garlarum), de mihelyt értékük kezd alászállni, három után szedjenek 1—1 dénárt.

Ló eladáskor vevő és eladó 2—2 dénárt fizessenek. A szarvasmarha vevője és eladója 1—1 dénárt. Épigy minden 3 eladott disznóért 1—1 dénárt fizetnek.

Egy mázsa faggyú eladásakor vevő és eladó 1—1 dénárt fizetett. A réz, ólom és vas után mázsa szerint járt a vám. Ha pedig a kereskedő árucikk, árutárgy nélkül jelenik meg a vásáron s csak ezüstöt visz, még ha pénzben van is ez nála, minden 5 márka után egy pondust fizessen. Ha azt állítja, hogy nincs nála ezüst, jól van, mentsége legyen, de meg kell erre esküdnie a kereskedőnek is, szállásadójának is.

A hajókra is meg van állapítva a vám. A 2 lapátos tutaj, melyen fát szállítanak 2 pondust fizetett. A gabonás hajótól fél fertót vettek a vámosok. Ha azonban csak kis-

szerű hajóról volt szó, egy pondust. Egy pondus járt a a halas hajó után is, míg a mázsának nevezett nagy kocsi halról fél fertót fizettek.¹

Buda gyorsan fejlődött. A Béla-csalogatta német telepesek elhagyott hazájuk minden viszonyát igyekeztek új hazájukban is megteremteni. Eme törekvésük középpontja természetesen külföldön élvezett kiváltságaik magyar földön biztosítása, sőt bizonyára szaporítása volt. Hamar piacot teremtettek Budán és a külfölddel tartottak fenn kereskedelmet. 1255-ben s azóta azonban ezen piacon is² megjelenhettek a nyulszigeti apácák vámszedői.

A budai vendégeknek sok kiváltságuk közül a piac vámon kívül még egyben kellett az apácákkal megosztoznuk. Ez a budai hegyen épült Nagyboldogasszony-egyház patronatusi joga volt. Erről a monostor kiváltsagai közt szólunk. Itt kell azonban említést tennünk azon három szőlőről, melyet az apácák a budai hegyeken vétel címén birtokoltak.³

Felhévviz a Sz. János vitézek monostora és Szent Háromságról nevezett temploma körül épült. A mai Császárfürdő vidékét és a mai Országút nagy részét foglalta el.⁴

Felhévvizről a legelső adomány néhány hajós szabados szolgálta volt. Még IV. Béla ajándékozta leányának, Margitnak s a többi apácáknak Weytehet, Dragchinust, Kolt, Scegént, Miklóst és Petrust, felhévvizi és jenői szabadosokat, a királyi éléstár embereit (ad clicium Budense pertinentes). Eddigi szolgálataik köre ezentul is megmaradt: hajón szolgáltak föl Esztergomig és lefelé a Csepelig. Az adomány visszavonhatatlanságának kezesei István király és Béla herceg voltak.⁵

Azután felhévvizi Ték halála után történt nagyobb adományozás. Ték örökös nélkül halt el, miért is István király Ték házait, szőlleit és minden birtokát, ingóságát Erzsébetnek

¹ Fejér. IV. 2. 311—313.

² Fejér. IV. 2. 322.

³ Mon. Vespri. I. 157.

⁴ Csánki I. 9.

⁵ Wenzel XIII. 262—263. (VIII.)

és a többi apácáknak adta. E Ték-féle birtokok közül csak egynek, egy szőlőnek nevét ismerjük egy pörből kifolyólag.

Téknak ugyanis élt két kisöccse: Pető és István, Pálnak, Ték testvérének fiai. Ezek Máté fia Máté előtt 1276-ban minden igazság ellenére kezdtek pört a Buda környéki Tusman hegyen fekvő szőlőért. A pörbe László király szólt bele döntően azáltal, hogy megerősítette az apácákat a Ték-féle birtokok tulajdonában s rendeletileg tiltott el a földek körül indított minden keresetet és róluk hozandó birói ítéletet.¹

A következő felhévvi adomány IV. Lászlóé volt. Állt pedig néhány adófizető urbéresből. 1227-ben Erzébet királyné is megerősítette ezen adományozást, ami amellet tanuskodik, hogy a királynéi birtokokon laktak a kérdéses népek. Ezek az emberek: Hethes, Tamás, Petrus, Cokorou (Socropetrus?), akik fél fertót (évenként 1—1 uncia) adóztak azelőtt a királyi éléstárba (clicium) és most az apácák szolgálatába kerültek minden szolgálatukkal és felhévvi földjeikkel együtt, továbbá Thydur és fia János vinidatorok szintén az előbbieik módjára. A szolgáltatások tekintetében ettől az adományozástól fogva kivétettek a csepeli birák alól.²

1277.-évből az apácák javára dőlt el egy vitás kérdés Felhévvi-zen. A Jánosvitézek 8, a budai vár felé néző és László királytól az apácáknak adományozott felhévvi kúriális telket maguk részére követeltek; azonkívül illetéktelenül bordézsma-t is szedtek, ami pedig az apácákat illette. Most végre összeegyezttek és a telkek a bordézsma-ával együtt visszakerültek az apácákhoz.³

Még 2 felhévvi malomról kell szólnunk. Egyiket Uza fia, Péter hagyatékából kapták, ez szárazmalom volt.⁴ A másik már vízmederrel és teljes malomfelszereléssel volt az apácák birtokában.⁵

¹ Wenzel XVII. 146. (IX.)

² Wenzel XVII. 548—549. (IX.); Fejér. V. 2. 408—409.

³ Rupp 68.

⁴ Wenzel XVII. 195. (IX.)

⁵ Mon. Vespr. I. 156.

A pesti széles vársánc, mielőtt — a várostól északra — a Dunát körülbelül az új Országház táján elérte volna, egy kis helységet vágott keresztül: Ujbécset (Nova Bech, Wybech, Wiubeck).¹

IV. Béla 1268-ban adta a szigeti apácáknak.²

Ujbécs pusztá, műveletlen terület volt ekkor. Egy palota állott rajta. A palota Werner milesé volt a birtokkal együtt. Ez a pesti miles 1235-ben az ausztriai szent kereszti apáttal való pörében az apátságot 14 telkéből kiüzte. A peres ügy megbízott bírāja, a bécsi bencés apát hiába citálta meg többszörösen Wernert. Ez nem jelent meg, mire a szent kereszti apát emberei a kérdéses birtokokat visszafoglalni készültek, de Werner barátai ebben megakadályozzák őket. Kiközösítés lett volna az ügy vége, ha Mátyás váci püspök az ítélet végrehajtását el nem halasztotta volna, mert Werner súlyos betegségbe esett és a magyarok és németek között háborús zavarok támadtak.

Később a pesti plébánosra bízták Werner megintését. S ha Werner nem adná vissza a birtokot, a plébánost fosztja meg a skót apát, mint a pápai kuria megbízottja. Két évi többszörös megidézés negligálása végül is kiközösítést vont Wernerre, de ünnepélyesen ekkor sem hirdették ki ezt, mert Werner sógora és barátja Tasziló úr és Syboto piacozó (institor) 10 bécsi fontnyi birsággal kezekedtek érte, Utolsó adat Wernernek 1241.-i Hainburgba idézése. A pör további folyását nem ismerjük,³ de a kiközösítés és a birtokoktól legalább is részben való megfosztás bizonyára megtörtént; másképpen ugyanis elképzelhetetlen az, hogy IV. Béla a birtokot elajándékozza az apácáknak. De meg, hogy ilyen erőszakos birtokfosztásról van szó, bizonyítja az is, hogy mikor Béla a földet körüljáratta a királyi káplánokkal, Ákos budai préposttal és Ambrus mesterrel, a királyné főkancellárjával (*comes capelle domine Ungarie regine*),⁴ Werner, a fentebb emlege-

¹ Csánki I. 23.

² Wenzel XIII. 192. (VIII.)

³ Rómer: A régi Pest.

⁴ Wenzel. XXII. 339. (XII.)

tett Werner fiának, Péternek fia és serviensei ellentmondtak, sőt fenyegetőztek, hogy nem hagyják a birtokot az apákak tulajdonában békességben.¹ A megindult pör a pörösködők közt a föld felosztásával 1281-ben ért véget.²

Még csak azt jegyezhetjük meg, hogy a föld birtoka dunai halászati joggal volt felruházva.

Ujbécsről északra feküdt Jenő birtoka, a Duna révjében.³ A birtokot Béla király adta. Az adományozásnak azonban volt egy akadálya: a birtok az esztergomi káptalan tulajdona volt. A király az apácáknak adta, de nem teljesen önkényesen járt el, okát adja u. i. tettének. Mig egyrészt kifejezi, hogy a birtok csakugyan az esztergomi káptalané, látja azt is másrészt, hogy az apákak birtokaihoz való szomszédsága miatt nagyon alkalmas volna ezekhez csatolni minden haszonvételeivel: kikötőjével, szántóföldjeivel, kaszálóival, libertinusaival, akár később szerzetek, akár eredetileg is a földhöz tartoztak. Kárpótolta e tettéért a káptalant a hontmegyei Zalkával, melynek haszonvételei: szántók, erdők, rétek-kaszálók, malmok és halászat.⁴ Az esztergomi káptalan a tőlük elvett jenői birtokot az 1247-ben elhalt Kartal nembeli, Uzákkal rokon Mochortól kapta végrendeletileg. I. Uza fia, I. Péter ellenmondott ugyan a végrendeletnek, de az idézésekre meg nem jelenván, keresetét elejtették. De elvesztette I. Péter és testvére Ferenc a családnak még birtokában levő többi jenői földet és Szecsőt is. Rokonuknak, Kabas I. Tamásnak kellett volna átadni a földeket, de addig, míg Kabas I. Tamás nem tudta kifizetni birságbeli tartozását, 1264 körül a földek átadását felfüggesztették.⁵

A két birtok hamarosan az apákak kezébe került, mikor Péter, testvére Ferenc és Kabos Tamás az apákak falvaira rontottak és 6-szori idézésre sem jelenván meg 1264-ben István ifjabb király ítélőszéke előtt Jenőtől és bizonyára a

¹ Wenzel. XIII. 268. (VIII.)

² Wenzel. XXII. 339. (XII.)

³ Mon. Vespr. I. 156.

⁴ Fejér V. 2. 151—152.

⁵ Karácsonyi: A magy. nemz. II. 306—307.

Fehérmegyében fekvő Téténytől is megfosztattak.¹ Még István király életében, 1271-ben történt aztán, hogy I. Péter, mivel nem volt örököse, öröklött és vett összes birtokait a nyul-szigeti monostornak hagyta örököül. Birtokai Pestmegyében a különben tőle már elvett Révjenő, de amit ő még sajátjának tartott, Kartal, (Tápió)- Szecső, (Tápió)- Ság; Nógrádm.-ben Bodony és bizonyára Gede is (ma Szarvasgede Sziráktól dk.), Fehérmegyében Keveaszó (ma Kajászó).² A birtokok haszon-élvezetét azonban fenntartotta magának s még azt is kikötötte, hogy ha testvére, Ferenc akarja, szabadjon neki a birtokok közül az öröklődőket megváltani.³ 1276-ban Péter még cse-relgetett a már végrendeletben lekötött birtokokban a rokonsággal és megszerezte még a család más tagjai kezén levő jenői földeket is, de 1276-ban ezeket is elzálogosította az apácáknak.⁴

A végrendelet rendes végrehajtásában azonban zavar állott be. Péter Káta nb. Gyulával perdöntő párbajt vívott és bajszínen (in area duelli) elesett. Halála Istentől igaztalannak nyilvánított ember halála volt. Birtokaira az örökbehagyó oklevél egyidőre felfüggesztetett s részben érvényét veszttette, részben meg új királyi rendelettel kellett azt visszaállítani. Birtokait ugyanis, mint gonoszságban megbűnhődő ember birtokait Gergely ispán alnádor saját széke elé vonta és birságul lefoglalta $\frac{2}{3}$ részben.⁵ Egy harmadát pedig ellenfelének, Káta nb. Gyulának adták át. Az apácák ezt az $\frac{1}{3}$ -t csak 90 márka finom ezüst váltságdíjért kapták meg, a másik $\frac{2}{3}$ -t pedig királyi rendelet biztosította nekik, kivéve azt a bíró kezéből.⁶

Révjenőn még mindig volt I. Péter testvérének, Ferenc fiainak és Kabas Tamás fiának birtoka; ezt aztán az apácák

¹ Fejér V. 1. 61—63.

² Karácsonyi II. 307.

³ Fejér V. 1. 129.

⁴ Karácsonyi II. 307.

⁵ Wenzel XVII. 194—195. (IX.)

⁶ Karácsonyi II. 308.

csere útján szerezték meg valamivel később az I. Péter birtokainak negyedéért. Így egész Jenő az apácáké lett.¹

Péter halálakor azonban a végrendeletben felsorolt birtokok még szaporodtak; ez is a sziget monostora birtokába került és ez a gyarapodás Pomáz földéből Szent Endre mellett, Felhévviszen egy száraz malomból és egy budai szőlőből állott. Pomáz határjárására és iktatására Pál tárnokkal a budai káptalan egy embere ment ki.²

Pest-megyében feküdt Hartván is, szintén az apácák birtoka (Ma Újhartyán vagy Váchartyán).³

Szent Endrétől nyugatra fekszik az apácák egyik birtoka, Csaba, Piliscsaba, Moys királynéi tárnokmester, somogyi ispán adománya. A villán Tenkus (Tenkiis) rabszolga lakott gyermekeivel együtt. Őt is elajándékozták.⁴ Az adományt azért tette Moys 1274-ben, mert ezidőben két testvére élt a szigeti apácák között: Cecilia és Judit.⁵

A birtokot az iktatás alkalmával körüljárták Benedek mester királyi udvari jegyző és az esztergomi káptalan egy embere.⁶ Összehívták a birtokszomszédokat és keletről indulva egy bizonyos úton haladtak, mely északrói Csévből indul és K.-ba jut. Köves útnak hívják. Aztán a kürti népek földje, majd nyugatra egy szántóföld mentén visz Bércre a határ és fölhang Csababüktető magas hegyére, ahol a weiretiei (venetiei) népek és a kovácsiak métái is vannak. Később északra Eynard (Tynard) vára közelében Tynne-beli (Tinuga) Miklós népeknek métáival érintkezik. A tynnei népek métáit aztán Apollinaris fiai Jakab és Ambrus óbérci nemesek métái váltják fel. Később is ugyanezek birtokaival érintkezve halad vissza a Csévből jövő Köves úthoz s ezen az első métához.⁷

¹ Karácsonyi II. 308.

² Wenzel. XVII. 195. (IX.)

³ Mon. Vespr. I. 156.

⁴ Wenzel. XVII. 93. (IX.): Fejér V. 2. 157–158.

⁵ Rupp. 77. és Bevezetésben a monostor lakói közt.

⁶ Fejér V. 2. 158.

⁷ Wenzel XVII. 573–574. (IX.): Fejér V. 2. 161.

Solymárt a Baár-Kalán nemzetség tagja Nána ispán adományozta. Atyja Pousa országbíró volt, ki az aranybullás alkotmányos mozgalmak egyik résztvevője, anyja pedig Győr nb. Pat nádor leánya. Felesége Moys néhai nádorispán leánya volt.² Birtokai szétszórva feküdtek. Nána e birtokok rendezésére fordította figyelmét, gondját. Összpontosításukra törekedett s azért csereberélt. Majd az összpontosítottakat minden pörös megtámadhatás elől igyekezett megvédeni. Azért minden, e téren fennforgó jogcimet kielégítéssel megszüntetett.¹

Hiába való volt azonban a nagy gond. Örököst nem remélhetett. Azért 1256-ban engedélyt kért a királytól a birtokaival való szabad rendelkezésre neje, monostora és rokonsága javára.³ 1257-ben ezen alapon jegyajándécul és a kölcsönös szeretet őszinteségének kifejezésére Sámód birtokot nejének adta.⁴ (Lásd Sámódot Baranya megyében).

1266-ban aztán, mikor még mindig nem volt örököse, ismét végrendelkezni kíván. Újra kéri a királyt s most nemcsak nejét, monostorát és rokonságát akarja örökösévé tenni, hanem bárkit és erre kap is engedélyt.⁵ Megírják végrendeletét, de még mindig vár örököst, aki ha megszületnék, e végrendelete semmis lenne. Javai örökösévé teszi a dicsőséges Szűzet. De érvényben marad végrendelete egészében, ha esetleg születő örököse vele, az atyával együtt halna meg, vagy ha neje őt túléli. Nejét ugyan ezen esetben hagyják meg a jegyajándécul neki lekötött javak birtokában, de ennek halála után ezen javak is a szigeti apácamonostoré legyenek. Ezen végrendelet tesz említést Csele birtokról, melynek egy részét azonban családja zeeri monostora kapta, és Káplán villáról.⁶ A végrendeletet 1266 május 5.-én hagyta jóvá IV. Béla és mindjárt felsorolja az összes birtokokat is.⁷ István ifjabb királynak

¹ Fejér IV. 3. 316.

² Karácsonyi I. 143—144.

³ Karácsonyi u. o. Fejér IV. 2. 378.

⁴ Fejér IV. 2. 418.

⁵ Fejér VII. 2. 32.

⁶ Fejér u. o.

⁷ Fejér IV. 3. 318.

pedig ugyanezen évi Szent István király napján kelt levele végleg a monostornak adja át a birtokokat. (Megyék szerint tárgyaltnak).¹

Közülök Solymár (Solomár) Budapesttől ény. (prope Budam) fekszik. Öröklött birtoka volt Nánának és a végrendelet kiállításakor rögtön átadta az apácák tisztjeinek. A birtok szántókból, szőlőkből, berkekből (nemoribus), kaszálókból állott. De az adomány tárgyai közt volt egy rabszolga is Nena(e) 4 gyermekével és egy ekéhez szükséges ígás állatokkal.

Pest megyében levő birtokai körül Micske (Misca, Mislá) és Ganda, ma ismeretlenek. Ott volt Euandra is, továbbá Tontal. Ez utóbbi talán Fancsal.

Telkiben Szent István király tiszteletére 1198-ban már állt bencés apátság. Kegyurait gyakran változtatta. (Budától ny.)²

1277-ben is megtörtént, hogy patronusa meghalt, s nem maradt a monostornak s a hozzákapcsolt egyháznak gondozója. IV. László király látva, hogy emiatt már csaknem a végső pusztulásra (ad exinanitionem extreme virtutis) jutott, azért egyesíti a Boldogasszony szigete egyházával vagy más-kép teljes joguan alárendeli egyházában, monostorában, minden tartozandóságában, birtokaiban, erdeiben, malmaiban és minden más javában. A sokféle támadástól, megrövidítéstől meg kellett szabadítani, kellő pártfogást kellett számára biztosítani. A szigeti monostor azért köteles a testvéreket minden szükségessel ellátni, hogy az istendicséretet minden gond, szükségeltetés nélkül, zavartalanul végezhesék.³

Taksony, Szécs, Ráda és Ülbő birtokok V. István adományai 1270-ben.

Márkus fia Lóránd hűtlenséget követett el a királlyal szemben s ami ezen időben leggyakoribb, ez bizonyára abban állt, hogy a cseh királyt támogatta, mint Béla király hive V. Istvánnal szemben. Hűtlensége azonban István egyeduralma alatt nem maradhatott büntetlenül. Elkobozta jószágait. Ugyan-

¹ Fejér IV. 3. 347.

² Csánki I. 16.

³ Wenzel XXII. 205. (XII.)

akkor Lóránd külföldre, a cseh udvarba menekült. Ő mivel ezen időben ismeretlen okból V. István megfosztotta az apácákat néhány „nagyszigeti“ (csepeli) falujoktól és mivel az így okozott veszteségért kárpótolni akarta őket, kapóra jött Lóránd közeli birtokainak elvétele, azért ezekkel kárpótolta az apácákat, köztük testvérét, Erzsébet asszonyt.

A birtokok közül Taksonyban a „hercegségi“ és szolgálgyőri földek népei laktak. Taksonyban a kezükön levő területet külön néven is nevezték: Szécsnek (Zoich vagy Zeych) és különösen egy nagy kaszáló volt a birtok középpontja: ezt Brizo-nak nevezték. De más tartozandóságok is voltak. A taksonyi-szécsi és rádai birtokokkal együtt kapták Lóránd elhagyott birtokaiból Üllő szigetét is.¹

A földeket a király körüljáratta, hogy minden további zavarnak eleje vételessék. A szigetet természete szerint nem kellett körül járni. A többi föld körüljárásakor az első határt Haraszt erdőhöz közel a Dunánál találták és keletre követve a határt 2 árkon mentek át, míg Szécsstelkihez értek. Még tovább keletnek két út közt sorban álltak a határok. Később az egyik úton átmenve házak irányába fordultak, majd Weleh erdejéhez és Mihedeus Nyarasvölgybe tértek. Ennek közelében ismét 2 út közt álltak a határjelek. Nyugatra egy réthez vitt a határ, majd emellett délre fordulva a tárnokok földéhez fordult vissza és véget is ért.²

Taksony és Szécs birtokát Rywg fiai: Jób és Pál, továbbá Albert fia Péter támadták meg pörrel és azt állígtatták, mikor már az apácák tisztjei a birtokokba bevonultak, hogy a birtokok az ő örökségük és hogy az apácák jogtalanul foglalták

¹ Wenzel XIII. 418. (VIII); XVII. 579. (IX); XXII. 141—142. (XII); Fejér V. 1. 49. Mon. Vespri. I. 156.

² Wenzel XXII. 141—142. (XII.) Wenzeltől eltérőleg, aki következetesen mindig „Kaad“-ot olvas „Raad“ helyett, én ez utóbbihoz, Fejér olvasásához ragaszkodom és csatlakozom és ebben igazol engem az, hogy Taksonyt, Szécsét és Rádát egy fordulóra járták körül a kiküldöttek és Ráda csakugyan Taksonnyal közös mesgyés, míg a különféle Káták jobban a belföldön, a Dunától távol feküdtek és nem is történetelt volna meg ennek határjárása egy uton a másik birtokokkal.

le. A tisztek, Pál és Miklós ispánok hiába bizonyígtatták, hogy Taksonyt István király cserebirtokképen adta, Szécs pedig ennek határain belül fekszik és ezért Márkus fia Lóránd mester is így volt a földek birtokosa királyi adomány folytán, a bíróság nem elégedett meg ezzel, hanem mindkét fél részéről írásbeli bizonyítékokat kért.¹

Ülbő szigetéért pedig már 1270-ben pört kezdett Kemén fia Lőrinc nádor azon a címen, hogy az apáctól birtokba vett sziget az övé. A vizsgálat azonban kiderítette, hogy Ülbő Csepel tartozéka, királyi birtok, melyre Lőrinc nádornak semmi jogigénye nem lehet.²

A királytól jövő birtokfosztás után az apácáknak Csepelen még maradt birtokuk: Ragály és Majs.³

Oszlár (Uzlar) 1259-ben IV. Béla adományaként szerepel.⁴ 15 évig békében birtokolták az apácák ezt a Péceltől kd.-re fekvő földet, de 1274-ben a Petrőci nemből származó nemesek megtámadták és a nevükre szóló adományleveleket mutogatva kívánták érvényesíteni a birtokhoz való jogukat. A családból Kristóf, István (Altmán fia a maga és testvére Sándor nevében) és Péter, Kristóf testvérei jelentek meg a bíróság előtt, az apácák részéről István ispán az apácák gazdatisztje hozta az apácák adománylevelét. A bíróság azonban nem láthatott az ügyben tisztán, nem tudta összeegyeztetni az egymásnak ellentmondó 2 oklevelet. Azért az ügyet áttették a király és báróinak ítélőszéke elé Szent György 15-ére (in quindena). A király és ítélőszéke azonban már nem ítéltették, mert a pörösködő felek közt fogott bírák békét teremtettek. Oszlár birtokát 2 részre osztották s mindjárt kijárták a határokat is. A gyömörei Miklós fia István királyi ember és a váci káptalan embere végezték az osztást. A birtok nyugati fele a nemeseké és nemzedékeiké lett, a keleti pedig az apácáké. Délről északra haladva a következő határok találhatók a két föld közt: a déli birtokvégen egy hegy van, rajta főmeta és

¹ Wenzel. XVII. 583. (IX.)

² Wenzel. XXII. 141—142. (XII.)

³ Mon. Vespr. I. 156.

⁴ Wenzel. XX. 459. (XI.); Fejér IV. 2. 488.

egy új. Magán a hegyen árok is mutatja a határt. A hegyről út vezet le és aljában 2 új határjel állt. Aztán Oszlár széléhez értek, ahol ismét 2 új határt állítottak. Mocsaras réten ismét 2 új határ volt található. A rétről út vezetett fel a közeli dombra, ennek 2 új határjeléhez. Az út a tulsó oldalon lefordult és maga alkotott határt, de a métákat azért fölállították. Az uton 2 meta elhagyása után egy gyümölcsösöskerthez vitt az útjuk, majd Apáti földjéhez, ahol a három birtok találkozik és 3 határjel állt egymás mellett. Eddig terjedt az apácák és a nemesek földje.

A jobbágyok helyzetére vonatkozólag történt még meg-egyezés: ha az apácák jobbágyai meg akarják lakóhelyüket változtatni, vagy általában mostani telepeikről más helyre akarnak átmenni, a határ mellett egy nagy fejszedobásnyi távolságnál közelebb letelepedni nem tartoznak.¹

Oszláron kívül 1259-ben kapták² az apácák Sülyt (Sul). Ma Tápió-Süly Pesttől keletre. Hasonlóképen Cinkotát, Némédit (ma Alsónémedi; Nemusz, Nemeg.) Soroksártól dk.; Nogust Rákos mellett (ma ismeretlen). Ezeken felül Ökördöt (a mai Csiktarcsa melletti Ökörtelek) Ákosnyire mellett.³ Ez a mai Isaszeghez tartozó Nyíregyháza pusztá.⁴

Fehérmegyében.

Tordast néha, különösen mint az apácák birtokát, Pestmegyéhez is számították.⁵

A falu 1270. óta volt az apácák birtokában végrendelet alapján. Tordasi egész földét, összes szőlőit martonvásárai Gergely hagyta örökségképen az apácáknak. Fiúörököse nem volt s ennek híján még ingóságairól is végrendelkezett. Természetes azonban, hogy míg élt maga is meg a felesége

¹ Wenzel XXII. 676. (XII); IX. 46—47. (IV.)

² Wenzel. XX. 459. XI.; Fejér IV. 2. 488; Mon. Vespri. I. 156.

³ Wenzel, Fejér, Mon. Vespri. u. o.

⁴ Romer Flóris: A régi Pest 42. lapon (Pesty Fr.)

⁵ Csánki III. 354.

is, vagy bármelyikük halála esetén, az életben maradt fél tovább is élvezte a birtokok jövedelmét a halál beálltáig. A határok pontosan mind fel voltak állítva.¹

Bizonyára ugyanitt volt az a három nagy szőlő is, mit Csaba felesége hagyott Tordas (Turdos) faluban a monostorban.²

Tárnok (Tawarnuk) is Fehérmegyében feküdt, IV. László néniének, Erzsébetnek birtokai közepette. Majd Pest, majd Pilis megyéhez számították.³ A birtok azonban nem Erzsébeté volt, amint azt az oklevél állítja, hanem igenis a szigeti apácamonostoré és Erzsébet nevével a király a monostort akarja jelölni. A körülötte fekvő birtokok: Sósút, Nyék, Tétény, Martonvásár, Némédi, Taksony (tőle keletre) is az apácáké, nem Erzsébeté.

Ezt a Tárnok nevű földet 1277-ben Kún László, nem tudva, hogy az apácáké, egy kún embernek, Tarcalnak adományozta. Mikor azonban értesült a helyzetről, visszavonta ezen adományozó leveleit, megsemmisítette őket és biztosította az apácáknak Tárnok zavartalan birtoklását.⁴

A birtokba újra beiktatta, és János mester budai prépost vezette be újra az apácák tiszteit. Ez alkalommal a birtokot körüljárták és metáit újra megállapították. Keletről indultak Nyék (Neveg), Taksony (Albert) és Tárnok birtokok egymással érintkező pontjáról, a három birtok hármashatáráról. Innen dél felé fordultak és az alberti föld 6 metáját elhagyva ismét háromszoros birtokösszetalálkozáshoz értek: Nyék, Albert és Tárnok érintkező pontjához. Tovább délre 4 metát hagytak el, mikor aztán egy út mellett 9 metát találtak: Vány (Pestm. Ócsától dny.), Déd (ma Délegyháza Lacházától ék.) és Tárnok metáit. Azután Déd és Tárnok földje közt 2 méta áll, nyugot felé térve pedig egy Patal nevű dombnál 3 föld 3 határa áll. E földek Vassány (Wosyan, Varsány, Ossyan), Miklós (Mikola) és Tárnok földjei. Kevéssel odább Mikola és

¹ Wenzel. XX. 600. (XI.) Fejér. V. 1. 179.

² Mon. Vespr. I. 157.

³ Csánki III. 352.

⁴ Wenzel. IX. 76. (IV); XVII. 176. (IX.)

Tárnok között állt egy határjel. Ahol aztán valamivel odább Mikola, Tárnok és Taksony földének 3 métája áll, végződik is a határ.¹

Vassány Martonvásár táján feküdt és 1270-ben V. István adta az apácáknak. A királyi vár népeinek földje volt. Vele együtt kapták az apácák a Dunában azt a 3 kis szigetet mindenestől, mely Vassány és a „Nagy sziget“ (Csepel) közt állt.²

A Nána-Beszterek előbb várjobbágyi, majd nemesi nemzetségének birtoka volt 1233 óta Sóskut. A birtokot a király kamaraispánja, Marcellus, testvérétől, Fábián ispántól vette meg 50 márkáért. Ezt a birtokot a király Oroszországban és itthon tett hív szolgálataiért Nánának, lovai gondozójának és utódainak adta és guugi Márkus poroszló által a birtokba be is vezettette. A megjutalmazott Nána halála után özvegye, fiának, ifj. Nánának beleegyezésével és akarata folytán Sóskut 1266. körül a nyulszigeti apácamonostornak adta és a király megerősítette, kizárva birtokából a Nánával rokon Beszter fia Dömötör urat és mindenkit mást.³ A fiatal Nána ugyanis dömés szerzetes lett, azért hagyta birtokát az apácákra. Dömötört a kizárás a birtokból nem akadályozta meg abban, hogy keresetet indítson Sóskutért az apácák tisztjei ellen. A király elé vitték az ügyet, a tisztek a király adománylevelével, Dömötör valami, az ő javára szóló levéllel. Béla király a felek okleveleit átküldte a budai préposthoz és káptalanhoz, hogy azokat átírják és a tárgyalás napjára a prépost és káptalanja pecsétjével ellátva visszaküldjék.

A per további folyásából csak a befejező kiegyezést ismerjük 1270-ből.⁴ Az apácák birtokainak kormányzója Miklós dömés „paraszt“ testvér egyezett ki Dömötör fiával a budai káptalan előtt. Dömötör a birtok haszonélvezetében megmarad, annyival is inkább, mert sok építést, ültetést végzett a földön, de halála után, ha nem marad örököse, az apácáké

¹ Wenzel. IX. 81. (IV.); XVII. 173. (IX.)

² Wenzel. XXII. 141—142. (XII.); Mon. Vespri. I. 156—157.

³ Wenzel. XX. 289. (XI.)

⁴ Wenzel. VIII. 246. (III.) XX. 601. (XI.), Fejér V. I. 83.

legyen: ha lesz fia, annak szabadjon a földet mindenestől az apácáknak egyszerre lefizetett érték ellenében megváltani.

Dömötör hamarosan végrendeletet tett és Sósikut az apácáknak adta.¹

Nyék (Neueg) Fehérvár jobbágynak telepe kellett hogy legyen. A szigeti apácák 1276.-i V. Ince pápa-féle birtokösszeírásában „circa Kewzo“ meghatározását találjuk.² Ezen bizonyára Kesző, Keszi királynéi birtokot kell értenünk Fehérvártól nyd. Ennek közelében kell keresnünk Neueget. És más oklevelek határjárásából megtudható, hogy a Fehérvártól ény. eső Nyékkal van dolgunk.³

Itt élt Benedek, Fehérvár jobbágya és testvére. Földjeikkel együtt 1268-ban önként a nyulszigeti apácák jobbágyai közé álltak be.⁴

Kuldo a szolgagyőri vár földje volt, a királyi tárnokok és hírnökök birtokában. Már Béla király az apácáknak adta és 1272-ben V. István megerősítette az adományt. Ez időben azonban nem vehették nagy hasznát az apácák, mert egyrészt elhagyatott, műveletlen volt, lakosok, művelők nélkül legalább azon a részen, melyet ők kaptak.⁵ Néha két részre osztva Kuldót egyik részét Pestmegyébe, a másikat Fehérbe számították. Úgy látszik, az apácák birtokai feküdtek Pestben, míg a köznemesi részek Fehérben (Fehérm. ék. részén Gyúró mellett).⁶

IV. László idejében már be volt a birtok telepítve. 1275-ben a király a már jól művelt birtokot kuldói nemesek hamis jelentése alapján Simonnak és kuldói nemes társainak adja, de az apácák hamarosan felmutatták Béla és István leveleit, mire ő is újra adományozza a birtokot az apácáknak. Walter, komáromi ispán, budavári kapitány és királyi kamara-

¹ Karácsonyi III. 1. 184.

² Mon. Vespri. I. 156.

³ Wenzel. (IX.) 81. (IV.), XVII. 173. (IX.)

⁴ Wenzel. XIII. 193. (VIII.)

⁵ Fejér. V. 1. 208.

⁶ Csánki III. 336.

ispán a budai káptalan kiküldöttje jelenlétében vezette be az apácák tisztjeit újra a birtokba és Walter köteles volt az apácák tisztjeit és jogait Kuldóban megvédeni.¹

Esztergom megyében.

Csolnokon IV. Béla 1263-ban a nyulszigeti apácáknak adott bizonyos szőlőt. Azt azonban nem vette figyelembe hogy a kérdéses birtok már le volt kötve, el volt ajándékozva. Az esztergomi érsek ugyanis valami címen jogot formált e földre már régebben és eme jogon az esztergomiszigeti apácáknak adományozta. A király adományozása 1263-ban így megfosztotta az esztergomi apácákat a birtoktól. Ezek nem mertek ellenkezni, de úgy látszik, nem is akartak. Szívesen látták a királyi intézkedést és ugyanők hivatalosan nagylelkűen lemondtak a birtokról, de ennek fejében kikötöttek olyan feltételt, mely határozottan előnyösebb volt a föld birtokánál: a nyulszigetiek tartoznak javaikból támogatni az esztergomiszigetieket.²

Időközben IV. Béla még szaporíthatta előbbi adományait, mert 1270-ben V. István megerősítő levele Csolnokon már más birtokot is említ. Az újabb adomány Péter mesternek, a szolgagyőri vár és esztergomi vár tárnokainak földjéből és egy királynéi földből állt. E földeknek közös neve volt: Csolnok. Magának a birtoknak szomszéd népei keletről az ispotályosok Walmoth (Bajót?) falvi népei, délről a csévi népek, nyugatról a ságiak, északról a tokodiak, északkeletről pedig a dorogi népek.³

1272-ben újra szaporodott az apácák csolnoki birtoka. Serperes fia Rubini és Gyan esztergomi civisek összes, Esztergom falú és vár területéhez tartozó szőlőit még V. István az apácáknak adta. A birtokosok 1272-ben örökösök nélkül haltak el s ekkor jelent meg IV. László rendelete a

¹ Wenzel. XVII. 125, 551. (IX.)

² Wenzel. XIII. 79. (VIII.)

³ Fejér. V. 1. 59.

budai préposthoz, hogy vezesse be a birtokba az apácák kormányzóját s azt adja át neki.¹

Az apácák csolnoki birtokán 5 éven át nyugodt gazdálkodás folyt. Ekkor azonban valamiképpen a csolnoki népek meggyilkolták és kirabolták a királyné udvara jegyzőjének, Pálnak testvérét, Pétert, aki különben a visegrádi vár kapitányának, Domonkos ispánnak volt serviense. A csolnoki jobbhágyok ellen megkezdődött a perkezdés Pál jegyző, a megölt Péter gyermekei és egyéb rokonai és Domonkos ispán tisztje: Márton ispán részéről.²

A per azonban nem jutott az illetékes bíróságok elé, mert a felek fogott bírák által még a rendes bírószek ítétele előtt kiegyeztek. E „jó emberek“ a következők voltak: Archynus ispán, Elkynus falúbíró, Gerardus esztergomi civis, Mihály kir. kamaraispán, Ágoston csanádi prépost és Rysd (Rusd) nb. Márk ispán, kiket bírákul maguk a felek kértek föl. Az egyezés az esztergomi keresztesek konventje előtt lett meg. A csolnoki népek kötelesek a megölt Péter testvérének, Pál mesternek és unokaöccseinek, (Péter gyermekei) Pétörkének és Pálnak 58 márkát fizetni 3 kitűzött napon: 20 márkát Judica vasárnapján fizessenek részben dénárookban úgy, hogy minden márka 10 bécsi penzát tegyen ki (penzas Viennenses) vagy 5 báni dénárok penzáját; részint pedig megfelelő becselési értékű tárgyakban adják meg. A második 20 márkát Pünkösöd oktavája alatt, a többi 18-at Sz. Lőrinc vértanú oktavája alatt fizessék. A dénárookban fizetett összeg felét báni dénárookban, másik felét bécsiben tartoznak lefizetni a fentebb említett egy márkában számított számok szerint.

Az egységben kikötött napokat sem királyi levelek felmutatásával, sem más módon elhalasztani nem lehet. S ha az első napot nem tartják meg a bűnösök a fizetésben, kétszeresen büntettetnek. Ha a második kitűzött nap telik le fizetés nélkül, az elsőn fizetett pénzük vesszen el, a harmadik elmulasztásával pedig az első két részlet elvesztése jár.

¹ Wenzel. XVII. 6. I. (IX.)

² A társadalom ismertetésében e pör művelődéstörténeti jelentőségű adatai már feldolgozva megtalálhatók.

Ha valamelyik fél a békéltetőik ítéletét nem akarja elismerni, az a másik félnek 30 márkát fizessen. A rendes birói szék engesztelését a fogott birák ítélete folytán meg nem kapott birságpénzekért a 2 fél közösen végezze. A megsértettek, felperesek: Pál mester, kisöccsei Petörke és Pál, továbbá Domonkos ispán végül ígérték, hogy a csolnoki jobbágyokat mindenki vel szemben — bárki legyen az — aki a gyilkosság miatt ez után is nyugtalanítani akarná őket, megvédik.¹

Az apácák a pórról és egyezségről tudomást szereztek. Folyásába döntőleg nem hatottak, de megkötése után óvintézkedéseket tettek. Különösen fontos ez azon szempontból, hogy a földesúr e korban hogyan törekszik alattvalóinak érdekét védeni oly esetben, midőn ezek maguk — csekélyebb jogi ügyességük miatt — erre nem gondolnak. Ezért az apácák felkérték az esztergomi káptalant, hogy biztonság okáért küldje ki emberét a káptalanból a birságok lefizetésére s erről azon kiküldött tanuskodják.² Az apácák így akarták minden jogtalan követelőzésnek, egyezségbontásnak elejét venni. Vezetette azonban az apácákat ezen intézkedésükben az is, hogy ők határozott tudomást akartak szerezni a fizetésekről, megtörténtek-e a meghatározott időben. Mert számítottak arra, hogyha ők nem tudnának a fizetések megtörténtéről, a jobbágyok, nem akarván az apácáknak beadni köteles szolgáltatásaikat, ürügyül hozhatnák fel, hogy ez azért nem történt meg, mert a birságot kell törleszteniök. A földesurak u. i. ilyen birságfizető kötelezettségek idején bizonyára nem követelték a maguk illetékét egész terjedelmében.

Csolnok csakhamar szert tett fejlődésének leghathatósabb tényezőjére. Erzsébet asszony apáca a többi apácával kérte bátyját, Kún Lászlót, hogy adjon piac-, vásárjogot Csolnoknak. László király különös kegyből teljesítette testvére kérését és közhirre tette, hogy mindenki, aki csak Csolnokon szerdai napokon tartandó heti vásáron kereskedő szándékkal meg akar jelenni, ezt szabadon és biztonságban teheti, és senki

¹ Wenzel XVII. 187—188. (IX.)

² Wenzel. XVII. 181. (IX.)

se merje a vásárosokat ebben megakadályozni, vagy bármi módon zaklatni.¹

Kő (Che) nevű 2 ekényi földjét Erzsébet ifjabb királyné (Izabella) 1274-ben Szűz Szent Margit ünnepe utáni napon (jul. 14.) 3 mansióval adta az apácáknak. A 3 mansió eddigi szabadsága ezután is megmaradt.²

Még 1274-ben kiszálltak a birtokra a királyné embere, Haragos ispán és az esztergomi káptalan kiküldötte. A földet bejárták és az apácákat beiktatták. A birtok 173 hold volt, de ez nem feküdt egy darabban, hanem meg-meg szakítva a kő nemesek és más birtokosok földjeivel. Belőle 73 holdat trágyázottnak találtak és ennek a neve közönségesen: telök. A többi 100 hold szántóföld és mezőség volt és gyöp mesgye választotta el részeit más birtokostól. A szőlőhelyek egy régi árkon túl, már inkább Csolnok felé estek. Volt még Kőben királyné ajándéka folytán az apácáknak 4 kúriányi birtokuk. E kúriák közül kettőn 2 mansió állott, míg a másik kettő lakatlan volt.³

Az itt fekvő birtoktestet Erzsébet királyné 1276-ban még növelte Szűz Sz. Katalin ünnepe után nov. (27) végén. Újabb földet csatolt előbbi adományaihoz 6 szállás néppel, melyek ép oly joggal lettek az apácák birtokává minden tartozékukkal együtt, mint voltak a királynéé.

Ezt az újabb adományt igazában már Erzsébet idősebb királyné adta az apácáknak, de szükséges volt az ifjabb királyné részéről is a hozzájárulás, mert ekkor a királynéi birtokok már 2 királynéé voltak.

A birtokot azonban mások követelték maguknak, kő Dénes és testvérei a füzeztői Sz. Elek szigetről. Moys a királyi kúria bírója és somogyi ispán átírt a budai káptalanhoz, hogy küldjön Pongrác mester királyi ember mellé egy embert tanúságra s ezek idézzék meg a fent megnevezette-

¹ Wenzel. XVII. 548. (IX.)

² Fejér V. 2. 221. Mon. Vespr. I. 157.

³ Wenzel. XVII. 91. (IX.)

ket az apácák tisztjei, Péter és Marcell ellen a „királyi jelenlét” elé.¹ Az idézés úgylátszik megtörtént és a lefolyt perben az apácák nyertek. Erzsébet királyné a birtokot ekkor erősítette meg.²

Komárom-, Pozsony-, és Győrme gyében.

Izabella királyné 1275-ben adta Sümeget és Szomodort az apácáknak. A királyné vincellér urbéres népei laktak benne.³ Sümegen 14 mansio, Szomodoron pedig 3 mansio fogadta magába a népet. Eddigi szolgálmányaik ezentúl is változatlanul megmaradtak.⁴

A birtokot a királyné vörös Péter nevű apródja (Petrus Rufus „iuvenis noster”) és a budai káptalan embere által járátja körül. A körüljárásnál természetesen jelen voltak a szomszédok, nevezetesen az epöliek, kirvaiak és őrsiek és semmi ellenmondás nem történt.⁵ Kijelölték a határt, hogy a jövőben se legyen semmi zavar a szomszédok közt. Keletről indultak Hurthetewről, ahol a föld Karva (Kervath) és Epul (Epel) villák földjeivel érintkezik. Rövid út után Therynlatini (Theinolatin) szőlő felső szélén 2 földmétát találtak. 2 méta állott Kékmál (Kismal) hegyen is, továbbá Homorótetön. Mindkét helyen földből volt összehordva. Hamarosán Tetőfőre (Tetemsin) jutottak a határjárók, majd leszállva a völgybe a benkai földek szélén haladtak. Így jutottak el Előmalhoz, majd Árnýékmál hegyéhez. Ezekről völgybe ereszkedve Meggyesmal földén találtak 2 métát. Azután a hegyre kaptattak fel és Benc meg Szomor földeket érintve nyugatra fordultak és Barosmal hegyén találtak métákat. Északra pedig a szomori népek szőleinél Tripol-földe határán. Innen egy árok vitt Hűsér helyéhez. A völgyi rétről újra hegyre, Barbalyó-

¹ Wenzel. XVII. 157—158. (XI.)

² Wenzel. XVIII. 150—151. (X.)

³ Wenzel. XXII. 145. 154. (XII.); Fejér. V. 2. 286.

⁴ Wenzel. XVII. 126. (IX.)

⁵ Wenzel. XVII. 126. (XI.)

hegyére kellett felkapaszkodniok; erről a sósikuti völgybe mentek. Gudulamal hegyén átmenve Homoró völgyön kellett még átvonulniok, hogy visszaérjenek az első határhoz.¹

Szalonta-Szakálos a Csalló és Vág közt halászásra alkalmas hely volt és 1267-ben IV. Béla adta a szigeti monostornak leánya, Margit kérésére. Béla a természetes szeretet kötelességének igyekezett eleget tenni ezen tettével.² (Ma Apáca-Szakálas.)

Kún László király alatt Gergely mester királyi diák (clericus) és az esztergomi káptalan embere járták körül a birtok határát. Az első méta északról Berény falva és a váci egyház szélén volt a Dudvágnál. Magában a vízben állt a határ és Kákatonék (Kaktu) nevezték. A második méta a tárnokok Staul, Istál nevű falujánál állott mocsaras helyen. Keletről a győri egyházzal volt határos a Dudvág halashegyéig (piscaria), amit Kügy- (Csüg?, Chyug)-nek hívnak. A Kügytő fölött vonuló határnak a tódudvági és a köveskuti határ a szomszédja; az utóbbi azonban másik oldalán Szakálos határa is. Errefelé a szakálosi birtokokat egy út választja el az érseki népek részétől. Szintén keletről és a Szélös ut ugyanazon oldaláról a határ a földre huzódik és itt áll 2 határjel az esztergomi érsekségi és a szakálosi birtokokat elválasztva egymástól. Délről a szakálosi népek birtokában van az a 2 halászóhely, mely a Mélyérben van és Vejszhelynek neveztetik. Hasonló néven 12 halashely áll azon az úton, mely az egyházhoz visz.³

Szakálos nem volt teljesen az apácaké. Volt a határon belül másnak is birtoka, amit legjobban igazol az, hogy Pünkösdi fiai: Miklós és László, a komáromi vár jobbágjai, a határok felállítása miatt felszólaltak, mert nekik a határokon belül öröklött földjeik vannak. Az ügy, pör kimenetelét már nem vizsgáltuk.⁴

¹ Wenzel. XXII. 145. (XII.)

² Wenzel. XIII. 167. (VIII.), XVII. 145. (XI.); Mon. Vespri. I. 157.

³ Wenzel. XVII. 576. (IX.)

⁴ Wenzel. u. o.

Izsa a Duna mellett Komáromtól keletre fekszik. Egy sziget is fekszik mellette a Dunában. Maga Izsa birtoka vizahalászat jogával volt összekötve. Az apácák birtoka kiterjedt Izsára, a szigetre, a környékbeli mocsárra és még a Zsitva folyóra is.¹

Dorog a királyné szakácsainak a földje volt és 1272-ben kapták Erzsébet királynétól az apácák. Szomszédos volt az esztergomi káptalan ugyanilyen nevű földjével és pázsit vásztotta el tőle. Erdő, kaszáló és szőlők voltak határain belül.²

Petend és Gyümölcs a szolgagyőri várőrök földjei voltak és IV. Béla adományozta őket az apácáknak; V. István 1272-ben csak átírta, megerősítette az adományt.³

Tönye (Taina, Thena) a Csallóközben fekszik. IV. Bélától kapták 1261-ben. A szolgagyőri várhoz tartozott eredetileg és nem is kapták meg egészen 1261-ben sem, csak $\frac{3}{5}$ részben. A részek közül egyiken Elemér (Ilemer) várőrnek özvegye, másikán Dénes és Etemér (Itemerius) lakik, akik évenként az ispánnak és várnak eddig 5 pondust fizettek. A harmadik részen Egyed fia Jónás lakik testvéreivel és Welprithtel, Mártonnal, Dömötörrel és Ipollyal. Az egyáltalában nem változtat a helyzeten, hogy Jónás és testvérei csak saját bevallásuk szerint jobbágyai a várnak, míg valóság szerint nem volnának azok. A falú másik $\frac{2}{5}$ részén Vilmos (Wyluinus) királyi kamaraispán és a királyi tárnokok osztottak meg.

Az apácák birtokába került az említetteken kívül még a halászat, a kaszáló és más több birtoktartozék is.⁴

Patas a Csallóközben (in medio fluvii, qui dicitur Cholch, Chylch) feküdt Apáca-Szakállastól nyd. Még IV. Béla adományozta az apácáknak és 1270-ben V. István csak megerősítette, de újra adományozta ő is. A királyi lovászok úrbéres népének faluja volt.⁵ A birtokot 1272-ben Ákos mester budai pré-

¹ Mon. Vespri. I. 156.

² Wenzel. XIII. 396. (VIII.)

³ Wenzel. XIII. 295. (VIII.), Mon. Vespri. I. 156.

⁴ Wenzel. XX. 503. (XI.), Mon. Vespri. I. 156.

⁵ Wenzel. XIII. 295. (VIII.); Mon. Vespri. I. 156.

post írta le, hogy micsoda határok veszik körül. A föld szomszédjai a Csiliz vizénél a pozsonyi várörök voltak, Für (Fyur) falvában pedig a komáromi vár őrei.

Különben határai a következők: a határjelek elseje keletről Füred (Fyured) falunál állott és a föld határa eltért innen a Csiliz vizénél levő Ludrévhez. A vizen túl Radván mellett vonult tovább és Eshidának nevezett határ felé irányult. Ennek elhagyása után Pok (Puk) nb. Sándor földe mellett Italoshoz vitt és a győri egyház Balonynak nevezett faluja földjét érintette. Aztán egy halastó mellett vonult tovább és a Csiliz nyugati partján a Megyeághoz ért (Megeag) és itt fordul el nyugatra Ásványig, ahol átment a Csiliz vizén. Egy föld határ állt itt, ahol a Csiliz jelzője Agyagos (Agagos) és a víz itt már nem az apácák birtokában levő Patashoz tartozott, hanem Pozsonynak volt hozzá joga. A határ még csak Fűrszegig (Furuzeg) ment, amely Patony falu (Padon, vagy Patona) és Agyagos közt volt és itt véget is ért.¹

Somogy-, Tolnamegyében.

Teleki Karádtól északra található és királynői birtok volt részben. 1270-ben V. István ajándékozta a birtokot az apácáknak. Szolgák, szolgálók, szőlők és kaszálók voltak a többi közt a föld tartozékai.²

Ugyanitt volt a királyi udvarnokok egyikének, Csató Tős fiának (Totha filius Cob?) több földrésze. Örökösei nem voltak, azért királyi engedéllyel végrendeletet csinált 1271-ben az apácák javára, „Uj“ (Vy, Uri?) nevű szőlőjének $\frac{3}{4}$ részét adta 7 hold terjedelemben. Ezenkívül 12 hold vásárolt kövér földet 2 rész réttel együtt. A szőlő fenntartott egy negyed részét pénzért adta el a monostornak örök áron 5 ezüst márkáért, hogy ebből magát és feleségét fenntartsa.

A földek nem feküdtek egy tagban, hanem kisebb foltokban más-más helyen. Érdekes képet kapunk ebben arra,

¹ Wenzel. XIII. 381. (VIII.)

² Wenzel. XIII. 298. (VIII.) Mon. Vespri. I. 157.

hogy hogyan szerez egy kisebb rendű ember birtokot. A vételárat mekkora összegekben gyűjti össze s micsoda mennyiségben adja ki földvételeknél. A földek átlagos árát is megkapjuk.

Maga a szőlő a közeli Csepel villa felé esett. Két hold föld az apácák korábbi birtokaival érintkezett, más 3 hold Aba mester malmáig terjedt egyik rész réttel együtt. A rét a 3 hold szántófölddel egy hosszúságban feküdt, szélességében a közeli vízfolyás vetett neki határt. Ujabb 2 hold Monyorós nevű helyen volt, más 2 hold a vecsei villában lakó Bertalan telkéig terjedt. További 2 hold Kötséhez közel 2 út között feküdt, egy hold meg Szent András apostol egyháza előtt. A másik rét Bohtos rét és kovásznai Mych fia Mych réteje közt feküdt.¹

Apar Tolnamegyében Szegszárdtól ny. feküdt. Itt feküdtek még Csatár és Hanta (ma Hont) földjei is, egymás mellett.²

Bizonyára itt feküdtek a kereki-i szőlők is, miket „nagy”-nak neveznek. Mert itt a királyi szőlő és bizonyos Tekő-nek 2 szőleje egyesítve volt az apácákéval.³

Igal, Csaba, Kazsok, Bélc, Rákosi, Oszlár, Borhod, két Pasni és Écse Moys nádornak, soproni ispánnak birtokai voltak. Középpontjuk már nagyobb fokú fejlettsége, jelentősége miatt is bizonyára Igal volt. E birtokok közül Moys nádor a király engedélyével Csabát, Kazsokot, Bélcet, Rákosit, Oszlárt, Borhodot és a két Pasnit (Pozsony,) továbbá Igalt a Nyul-szigeten élő 2 apáca leányának és a többi apácának adta 1272-ben. V. István csak patens levéllel tudta adományát megerősíteni, de megígérte a privilegialis levelet is.⁴

Az adomány birtokba vétele elé akadály gördült, mikor a nádor halálakor Mária öreg királyné nemcsak az adománylevélben levő Kazsokot, Rákosit és Bélcet, hanem még Moys nádor örököse, Moys tárnokmester somogyi ispán örökségéből is Farnost (Tolnamegyében) és Csapot is lefoglalta.

¹ Wenzel. XIII. 371—372. (VIII.), Fejér V. 1. 174—175.; VII. 5. 371.

² Mon. Vespr. I. 157.

³ Mon. Vespr. I. 157.

⁴ Fejér. V. 1. 253—254.

Még ez V. István életében történt. Még akkor történt az is hogy István király és felesége Erzsébet királyné „minden nemesek és előkelők általános gyűlésében“ kimondották, hogy mindazon nemesek, kiknek birtokai elidegenítették jogtalanul, vissza adassanak teljes joggal. Természetesen a szükséges vizsgáló birákat kiküldték. Így ment ki Moys ispán ügyében Fülöp váci püspök és az elvett összes földek vissza szállottak reá, Moys mesterre, a jogos örököse.¹

Ekkor halt meg V. István. Moys mester tőle visszakarta ugyan a már az apácának ajándékozott birtokokat is de hiába. Ő is az ötvenes éveken túl járt már gyermeke nem volt, csak két testvére élt a szigeti monostorban (nem leányai).²

1273-ban már végrendelkezik és ez atyja adománya szellemében történt, amint nyilvánvaló, hogy atyja adományozása is az ő hozzájárulásával jött létre. Végrendelete lgalt, a 2 Pasnit, Borhodot, Oszlárt, Csabát (Chava), Kzsokot, Bélcet és Rákosit sorolja fel.³

Valamivel később, minden külön adományozás nélkül is, Ecse szintén az apácák birtokai közt szerepel. Kzsok már Tolnában feküdt.

¹ Fejér. V. 2. 373.

² A két nyulszigeti apácát a nádor, Moys leányainak is mondják, meg Moys mester, tehát a nádor fia leányainak is nevezik őket. De a szentté avatási jegyzőkönyvből világos, hogy Moys egyik leánya 1276-ban 50 éves, tehát atyjának ugyanekkor körülbelül 70 évesnek kellene lennie; pedig azt is látjuk, hogy fiu örököse születésében egész eddig reménykedett s még az öregapja is csak nem régiben 1272-ben halt volna meg 90 éves korában. Sokkal valószínűbbnek tartjuk, hogy az 1272-ben meghalt Moys nádor volt az apácák atyja és ő volt körülbelül 70 éves, míg Moys mester az 50-es éveket élte és az apácáknak testvérük volt. Így érthető az is, hogy miért remélt még mindig fiú örököst.

Másik lehetséges eset — ami azonban tekintve az oklevelek hitelességét, teljesen lehetetlen — az, hogy Moys nádor és Moys mester egy személy. Ez azonban — mondom — csak akkor lehetséges, ha az összes róluk szóló oklevelek hamisak, mert hogy Moys mester Moys nádornak fia, az határozottan, expressis verbis található Fejérnél V. 2. 372: „post mortem ipsius Moys palatini eadem terrae seu villae a Magistro Moys filio praedicti Moys palatini . . . indebite alienatae . . . extitissent.“

³ Fejér, V. 2. 84.

A somogyi birtokokat IV. László is növelte, még pedig úgy, hogy kiegészítette a Moys-féle birtoktestet. Bohod és Igal közt volt Somogyvárnak valami földje, ezt adta az apácának s köztük testvérének, Erzsébetnek.¹

**Baranya- (Valkó,- Szerém-) megyében; Tiszamenti
és ismeretlen birtokok.**

Ormánközben, Baranyamegye dny. sarkában áll Vajszló. A falú Kovázdvár tartozékbirtoka s mint ilyen István ifjabb király tulajdona is volt.² Már a nyulszigeti monostor építése előtt, 1244-ben elajándékozott egy részt belőle IV. Béla a Némethi nb. Ambrusnak hűséges szolgálataiért és testvérének Abosk Jakabnak a tatárok elleni csetepatéokban történt elpusztulásáért.³ De maradt még eladományozatlan királyi terület és más szabad ember kezén levő föld is Vajszlóban.

Kozárdvár jobbágysai közt élt Petre és Pál, akik földjükkal együtt a szigeti egyház jobbágysai sorába állottak, hogy ott mint szabad jobbágyok szolgáljanak. A földből azonban annyit, amennyi megélhetésükre elég, egyelőre visszatartottak. Ez 1267-ben történt.⁴ Még ugyanezen évben IV. Béla helybenhagyta és megerősítette ezen adományt.⁵

A következő évben, 1268-ban azonban már aggódni kellett Vajszló birtokáért. Miklós ispán, a Némethi nb. Ambrus ispán fia ugyanis István kiskirályal magának adatja Vajszlót, helyesebben helybenhagyatja és megerősíteti az atyjának adott birtokot,⁶ de bizonyára úgy viselkedett, mintha le akarná foglalni az apácák területét is. Ez az oka, hogy ugyanezen évben maga Margit, IV. Béla leánya fordult kérésével István ifjabb királyhoz, akinek az adománya Miklós részére veszé-

¹ Wenzel. XXII. 705.

² Wenzel XX. 576. (XI.)

³ Karácsonyi. II. 398.

⁴ Wenzel. XIII. 169. (VIII.)

⁵ Fejér. IV. 3. 396.

⁶ Wenzel. XX. 576. (XI.)

lyeztette az ő birtokaikat, hogy erősítse meg az ő birtokaikat is.¹ Hogy félelmük nem volt alaptalan, az mutatta legjobban, hogy a Németiek még ebben a században csakugyan pörrel támadták meg az apácák vajszlói birtokát, bár sikertelenül.

Kovázdvár jobbágysai közül még IV. Béla életében, de a legutóbbi évek valamelyikén, mások is az apácák jobbágysai közé álltak, szintén földestől. De hogy e földek hol feküdtek, arról nincs tudomásunk. Ők is: Páva, Pete, Csülök és Jónás kihasíthattak a földből fenntartásukhoz szükséges részt, a többit rögtön átengedték.² Az iktatást Batisz Miklós királyi ember és a pécsváradi monostor egy embere végezte el.³

Sámod, (Samud) Nána 1266-i végrendelete folytán került az apácák birtokába. Ma is Sámod, Siklóstól nyugatra.⁴ 1257-től Nána nejéé, Moys nádor leányáé volt jegyajándék címén, de az 1266-i végrendelet már a feleség életében biztosította az apácák jogát a birtokhoz, hogy halála után egészen át is vegyék. Ebben az évben lépett be ugyanis az özvegy Judit a monostorba, ahol testvére, Cecilia már kis kora óta élt. 12 villa (talán inkább major, mint falu⁵) járt a birtokkal együtt.⁶

Mikor 1257-ben Nána felesége megkapja a birtokot, határjárás történik. István csanádi ispán végzi a határjárást a pécsi káptalan egy emberével.

Az első határjel keletről a Szaporca folyónál volt. Aztán délre fordult a határ a Lakba vívő nagy utig. Egy mocsár közelében az utról folyóvölgybe fordult, melynek neve Malaka; azután keleti és déli kanyarodás után egy nagyobb vízhez, a „csergő Drauka“-hoz ért. A vizen át aztán nyugatra tért el, körülment Permus sziget körül, melynek közepét foglalta

¹ Wenzel. XIII. 202. (VIII); Fejér IV. 3. 469—470.

² Wenzel. XIII. 143. (VIII.)

³ Wenzel. XX. 606—607. (XI.)

⁴ Csánki. II. 520.

⁵ Karácsonyi. I. 144.

⁶ Mon. Vespri. I. 157. (Fejér 13, Karácsonyi, Wenzel nyomán 11 villát említ.)

el Nána birtoka. Később az okori egyház földjei mellett egy más völgybe visz, szintén Malaka névvel. Majd Eresztőn és Haraszt erdők mellett halad s utánuk a pécsi káptalan földjeinek szomszédságába kerül. A határ Vajszló (Boyzló) közelében újra a Szaporca folyóval esik össze és a víz irányát követi Koszia vizéig. Aztán a csányi földek mellett Okor vizéig visz és követi folyását Salman villáig. Fukó helye, Sumulchenos vize mellett, Báta földénél és Sárvár földé mellett vannak méták. Innen Kigyós mocsárhoz, Fok vizén át Mélyér vizéhez ér és visszafordul Fok vizén át a Szaporca folyóhoz az első métáig.¹

Kisebb jelentőségű az apácák birtokai közt Csele, szintén Nána adománya. Állt Kis-vagy Felsőcseléből, ez falu volt és Nagycseléből, mely azonban már város volt.² Ezek közül egyiken, bizonyára a városban volt Nána cúriája.³ A cselei birtokban az apácáknak osztozniok kellett a Kalán nemzetség szeri (Pusztaszer) monostorával.⁴ Ma Mohács mellett északra a csellei malom és a Cselle patak őrzi nevét.⁵

Káplán mindjárt Csele mellett Mohácshoz közel észak felé feküdt⁶ a Duna mellett; halászhely; de nagy erdők és egyébb falusi birtoktartozékok is voltak benne.⁷

Káplán teljesen csak 1274-ben aug. 19.-én a pécsváradi monostor konventje előtt lett birtosítva a szigetieknek. Értem ezen azt, hogy bár az 1266.-i Nána-féle birtokokat felsoroló levél Káplánt teljes mindenségével mondja az apácáknak, ez csak részben volt 1274-ig az övék. Kápláni Tamás fia Istvánnak és nőtestvérének ugyanis birtokai voltak itt. A fentnevezett napon azonban István örökös hiányában kápláni örök birtokait szántóföldekkel, réttel, erdővel és 2 szőlővel a nyulszigeti apácáknak hagyta, de ő maga és nőtestvére

¹ Fejér. IV. 2. 418—420.

² Csánki II. 461.

³ Fejér. IV. 3. 318.

⁴ Fejér. VII. 2. 32.

⁵ Csánki. u. o.

⁶ Csánki II. 494. Fejér IV. 3. 318.

⁷ Mon. Vespr. I. 157.

a birtokon maradtak továbbra is az egyház oltalma alatt. Kikötötték, hogy, ha István előbb meghal, a monostor „országos szokás szerint“ adja ki a leánynak a birtok negyedét valóságban, vagy értékét adják át.¹

A pécsi káptalan Kún László királytól kapott parancs folytán kiküldötte emberét a pécsi püspök gazdatisztjével: somkői Benedekkel a föld körüljárására és a beiktatásra. A körüljárás közben Morfan fia Morixan ispán ellenmondott, a király színe elé idézték.²

A Pécstől dk.-fekvő Személy (Schemel, Semel) (Mon. Vespr. I. 157. Fejér IV. 3. 318.) és a Mohácstól délre található Csúza (Chusach, Schusar?) bővebb adatok nélkül valók. Szintén Nána adományai. Az előbbi birtokában a pécsi káptalannal osztoztak az apácák.

Szenderkény Péter adománya volt. Szolnok fia, Péter, nemes ember a Szolnok nemzetségből királyi engedéllyel,³ örököse nem lévén, 1272-ben betegágyához hívatta a budai káptalan néhány kanonokját, mert örökséget akart tenni. A káptalan Gergely mestert, Sünk vajda fiát, továbbá Briccius felszentelt papot és Bendő dékánt küldte ki: Péter ur végrendeletet tett előttük a nyulszigeti monostor javára. Birtokokat hagyományozott. Egyik birtok Szederkény volt Namija hidja mellett, Baranyában Mohácstól ny. A birtokon a Szent Kereszt tiszteletére épült templom is állott.

Más birtokot is adott, ez Samarja (Szamaria, Szent Mária) volt Valkó (ma Szerém) megyében a Dráva mellett,⁴ és birtokával a Dráva vize, halászati jog, halastavak is jártak, (Erdőd és Almás mellett.) Ehhez a faluhoz, földhöz néhány szolga is tartozott s ezek is az apácákra maradtak. Itt élt ugyanis Péntek, Jakab, Balázs és Péter úr szolgálója (ancilla) Margit. A végrendelet ezeknek szabadságot adott arra, hogy tartózkodhatnak, ahol akarnak.⁵

¹ Fejér. V. 2. 222.; VII. 2. 33.

² Wenzel XVII. 580. (IX.)

³ Karácsonyi: III. 1. 73.

⁴ Fejér. V. 1. 188—189.

⁵ Fejér. V. 1. 188—189.

De Péter az adomány után nem halt meg azért, nem is érezve betegségében sem halálát, már az adományozó levélben kikötötte e birtokok haszonélvezetét, míg életben lesz.¹

Bencenc birtokot 7 villával Sándor fia Páris nemes ember adta az apácáknak (Kórógy szomszédja északra). 1262-ben engedélyt nyert a királytól — gyermeke nem lévén — a végrendeletre. Adományáért azt kérte, hogy őt is meg feleségét is az apácák egyházában temessék el. Kikötötték azonban, hogy míg élnek, ő is meg a felesége is — akár együtt, akár az egyik fél halála esetén a másik magányosan — élvezi a birtok jövedelmét. Ha azonban ez a kikötésük a királynak és királynének nem tetszenék s azt akarnák, hogy a birtok azonnal az apácák birtokába a jövedelmekkel együtt átmenjen, ők teljesen alávetik magukat e rendelkezésnek, de ezen esetben a király és a királyné gondoskodjanak kettejük fenntartásáról, gondtalan kényelmes életéről.²

Tiszamenti birtokok. Nána birtokai és végrendelete alapján az apácáké Csongrádban a következők voltak: Tölgy (Tulg) minden tartozékával, minden erdeivel, minden kaszálói-val és összes termésével. Kalán-Körösében (Kalangurussy) az erdő nagy része a kaszálókkal és földekkel. Aztán Szovát (Suat), Csákány, Bökény, Legény (Legen, Leguen), Ete (Ethey), Alap (Olup) földje Pusztaszer körül, a Tiszától kissé odább feküdtek. A Tisza mellett Alpár szőlőkkel, terményekkel (fructibus), rétekkel és mocsaras tavakkal (stagnis) a Tisza körül. Bocsor (Buchur) földje mindenestől a Tiszával együtt és Aron Mortvája nevű mocsarával együtt. Itt volt aztán Torba, Hegenfa földje, az utóbbiban a Tisza és egy Vártó nevű halastó (stagnum), ebben egy hálózás jogával. A Tiszántúl Kerát egészen birták, a két Fejérjuh (Feyryhu Feriu), továbbá György (Iurga), Sód, Dama, Vásárhely (Visarahel) nevű földekből rész illette őket. A körtvélyesi (Quuortueles, Quurue-lug) rétvám negyede, a Tisza balpartján eső Püspöki (Püspeky, Prospuqui) és Beregd nevű földek közül az előbbi Corgu

¹ Fejér. u. o.

² Fejér. IV. 3. 80—81., 376., Mon. Vespri. I. 157.

nevű mocsárral. Ez utóbbival Durha nevű folyó is birtokukat képezte. E helynevek közül csak Alpár, Vásárhely és Körtvélyes (Hódmezővásárhelytől nyugatra) maradtak meg napjainkig. Sód valaha Körtvélyes és Martély közé esett.

Erdélyben is volt (ultrasylvas) egy „Helia” (Helvy) nevű birtokuk erdőkkel, földekkel, halászáttal. A Maros keresztül folyt rajta és így világos, hogy a mai Maros-Ilyéről van szó.

Nána többi ismeretlen fekvésű birtokainak nevei: Latibar in sabulo, Ecsény (Ethin), Lél (Leel), Fark (Forcu), Vásony (Vasun) és részben Sáros. Azonkívül rokonainak birtokaiból és haszonvételeikből őt illette meg mindenütt az ötödrész és ez is az apácákra szállt.¹

Solt szintén a Tisza mellett 1270 óta a nyulszigeti apácák birtoka. Agnes apáca, néhai Nagymihályi Turul volt felesége,² ajándékozta a birtokot hitbéréből, míg többi hitbér címén bírt javát unokájának és unokája férjének hagyta.³

Ágnes atyja a Geregye családból származó Écs fia Pál országbíró volt⁴ (nem Berki család, mint Wertner és vele Fraknoi is véli). Pál ispán Dalmáciában és Halicsban vívott diadalaival szerezte meg a király kegyét és a magas hivatalokat. Előbb birtokokkal halmozta el a király, majd meg Fehérmegye ispánjává, királyi földek visszavételére kiküldött bírónak tette. A tatárjárás után az országos rend megteremtésében volt nagy része. Az 1246.-i osztrák fogságából kiszabadulva hamarosan (1248) országbíróvá, szalai ispánná lett, de ujonnan kapott birtokainak rendezése egészen elvonta az országos hivataloktól és 1252-től nem is vállalt hivatalt.⁵ Leánya, Ágnes 1226-ban született Győr nb. Pat nádor leányától. 1258-ban lépett a szigeti apácák közé⁶ mint Turul özvegye s 1270-ben tette adományát. A birtokkal a halászat joga is össze volt kötve.⁷

¹ Karácsonyi I. 145—146., Mon. Vespri., I. 157., Fejér. IV. 3. 319.

² Karácsonyi II. 15.

³ Fejér. V. 1. 84.

⁴ Karácsonyi. II. 10.

⁵ Karácsonyi. II. 10—11.

⁶ Karácsonyi, u. o.

⁷ Mon. Vespri. I. 157.

Volt még az apácáknak számos más helyen is birtokuk. Nevüket ismerjük az V. Ince-féle 1276.-i birtokfelsorolásból, egyikről-másikról egy-két kisebb adatot is, de sem azt, hogy mikori szerzemények, sem azt, hogy hol feküdtek e birtokok, meghatározni nem tudjuk. Az oklevélgyűjtemények, a hozzájuk csatolt indexek semmi felvilágosítást sem nyújtanak. Ilyenek Booch földje, hol halastavuk volt az apácáknak; Bulcheu talán Esztergomhoz közel feküdt. Zeric nevű nemes ember Chereki villában adott egy telket és egy szőlőt, három szőlőművessel. Enachnak, Hasuarnak, Foglharnak, Parénak (Porce) nevét ismerjük. Nándordon 2 szőlőt vétel címén birtak az apácák.

A Duna mellett halászhely volt Queraluhere de a hozzátartozó föld is az apácáké volt. Végül a Sár folyón egy malmuk volt az apácáknak.¹

Az apácák birtokainak történetét letárgyalva felmerülhet az a kérdés, hogyan történt ezen nagy kiterjedésű birtokok kormányzása, vezetése. Itt, mint egy-két más helyen is, analógiára vagyunk utalva. Az egyházi birtok kezelése, ha nem is minden mozzanatában, de nagyjában megegyezik az összes egyházi földesurak birtokain, azért következtetésre felhasználhatók. Erre bátorít az is, hogy az ismeretes egy-két adat hasonló szervezésről tesz tanúságot.²

A domonkosrendi férfi szerzetesek, mint láttuk, szabályaik által el voltak tiltva a más dolgairól való gondoskodástól. IV. Sándor pápa azonban felfüggesztette a szabályok ezen intézkedéseinek érvényét 1259-ben, Mária királyné kérésére s a szerzetesek lassankint ezen meghatalmazásra támaszkodva részt vettek a birtokok kezelésében is. Közülök kerültek ki a birtokok főfelügyelői (procurator). Ilyenek: az 1270-es évek elején Miklós testvér. Ezen megbízatásból eredő állásában az apácák birtokügyeiben a különféle hatóságoknál eljár. 1275-ben már Péter testvért találjuk a procuratori állásban.³

A férfiszerzetesek ezen birtokkormányzói szereplése csak

¹ Mon. Vespri. I. 156—157.

² Lásd Religio. 1910. évi 11. számban Erdélyi dr. cikkét.

³ Wenzel. XVII. 124, 172. (IX.)

akkor szűnt meg, mikor a nagyon is szabad felfogású Erzsébet apáca, István király leánya lett a szigeti fejedelemasszony, aki személyesen járt el a monostor birtokügyeiben.

Az egyes nagyobb, de mástól elkülönített birtokok élén világi tisztek, a „comes“-ek álltak. Összefoglaló nevük: jobbágy, officiális. Ők védték a birtokot akár erőszakos megtámadástól kellett tartani, akár a perindításra merült fel jogcím. Mozgalmasabb vidéken azonban ők is védelemre szorultak s ami pl. Pannonhalmán a comesek, officialisok élén álló comes curialis, az volt egy ideig az apácák tisztjeire egy-egy királyi vár castellanusa, comese.

Az ispánok az u. n. kuriában v. i. majorban laktak. A tisztek jövedelme közt található az „ispán bora“. Fölszerelésük a páncél és fegyverek.

A falvak élén bíró állt (villicus, iudex) esküdtekkal, kik, miként a bíraskodás, úgy a közigazgatás, községi kormányzás dolgában is nem a nemesi megye hatóságától, hanem az egyházi földesurtól és tisztjétől veszik át a felsőbb rendeleteket s teszik közzé a jobbágyoknak. Közreműködnek a telepítésben, a közmunkára való kirendelésben, dézsmálásban, adószedésben s adósságbehajtásban. Rendes jövedelmük a birsággharmad volt, azonkívül, hogy ők is a földesúr birtokait művelve élvezték munkájuk gyümölcsét.

Kiváltságok.

A szigeten épült monostor már azáltal, hogy egy királyleány befogadására készült, kiváltságokra számíthatott. A király és királyné minden más monostornál gazdagabban ajándékozták meg, látták el. Anyagiakon kívül más tekintetben is kiváltságos helynek akarták tudni azt a monostort, hol szeretett leányuk él.

IV. Sándor megtudta a magyar király tetteit, megtudta kívánságát is. 1257, márc. 5-én levelet irt hozzá, méltányolja érdemeit, a szigeti monostorépítés eszméjének megvalósítását s azt, hogy leányát ide vitte apácának Isten dicsérésére.

Készségesen teljesítette ugyanekkor a király kívánságát s a szigeti monostor és egyház a római egyház közvetlen birtokába ment át, kivétetett a veszprémi püspök (és minden érsek) joghatósága alól és közvetlenül Róma alá rendeltetett.¹ 1257. ápr. 28.-án pedig a pápa mindazoknak, kik a szigeti egyházat felszentelése évfordulóján és oktaváján látogatják, meggyónnak, 40 napi bucsút engedett.²

1264-ben jan. 18.-án IV. Orbán pápa fogadta Szent Péter és az ő védelme alá az apácák birtokait, javait s adományozásukat apostoli tekintélyével erősítette meg,³ hagyta jóvá. Ugyanezt tette 1276-ban, máj. 20.-án V. Ince pápa, ki alkalmat vett levelében arra is, hogy a monostor birtokait felsorolja és nagymértékű kiváltságokban részesítse a helyet és lakóit.

Az V. Ince adta privilegium értelmében a monostor szabad s senkinek le nem kötött személyeket, kik oda menekülnek, felvehet kebelébe és benntarthatja őket. De viszont megtiltja, hogy ama monostorban fogadalmat tett apáca onnan távozzon főnöknőjének engedélye nélkül, kivéve ha más, szigorúbb szerzetbe lép az illető. Ha mégis eltávozik valaki a főnöknő engedélye nélkül, semmiféle más szerzetes rend nem veheti fel tagjai közé ez így távozót.⁴

A monostor főnöknőjét, a priorissát az előbbinek halála után kell választani és az összes apácák választják, ha őket illeti meg a szokás alapján a választás joga. Közös meg egyezéssel vagy a „pars maior“ mint „pars senior“ Isten és Szent Ágoston regulája szerint válasszanak.⁵

Teljesen szabad a monostorban a temetkezés, bárki akarja azt végső akaratával, csak ne legyen excommunicálva, interdictum alatt, vagy ne gyakorolt legyen nyilvánosan uzsoráskodást.⁶

¹ Mon. Vespri. I. 136.

² I. m. 137.

³ I. m. 146.

⁴ Mon. Vespri. I. 157.

⁵ I. m. 158. A jegyzőkönyvből világos, hogy 1276. előtt a főnöknő nem életfogytig viselte hivatalát, hanem időleges tisztséget viselt csak.

⁶ I. m. 158.

Különben általános interdictum idején a monostor egyházában az istentisztelet tényeit végezhetik, harangszó nélkül, csendes hangon az excommunicáltak s (név szerint is) interdictum alatt levők kivételével.¹

A szentelt olajokat, oltár- és templomszentelést, apácák megáldását a megyés püspöktől kérjük.²

Tilos az apácáknak esetleg birt plébániája határain belül bárkinek is kápolnát vagy oratoriumot ujonnan építeni a megyés püspök engedélye nélkül.³

Ezen kiváltságokhoz lehet sorolni az apácáknak azon patronatusi jogát, mely őket királyi adomány folytán a budai vártemplom körül megillette.

A kései néphit a budavári Mária menybemeneteléről nevezett templomot, alapítását és építését Szent Istvánnak tulajdonította. Erről azonban szó sem lehet, hiszen a budai vár a tatárjárás előtt lakatlan volt,⁴ arra meg alig lehet gondolni, hogy a szomszédos soktemplomú Óbuda, vagy a még közelebb fekvő Felhévíz Szentháromság tiszteletére épült templomának hívői számára minden lakatlanság mellett is állott volna a hegyen egy templom. Amott a templom sokasága, itt a hívőknek egy templomhoz r. ért csekély száma az ellenkezőről tesz tanúságot, nem tekintve, hogy minden írásos bizonyíték nélkül is szűkölködik.

A Mária templom patronatusi jogát a király, mint saját jogához tartozót 1255-ben, jul. 25.-én szabadon adományozta a nyulszigeti monostornak s ekkor még (construenda) épülés alatt állónak mondja a templomot.⁵ Később, midőn már a templom elkészült és 1269-ben a szigeti monostorban élő Margit királyleány és a domonkos szerzetesek kérték Bélát a patronatusi jog megerősítésére és Béla még a veszprémi püspök ellenkezése mellett is leánya iránt való különös szeretetből a kérést teljesítette, még mindig nem találunk felvilágosí-

¹ U. o. 157—158.

² I. m. 158.

³ U. o.

⁴ Divald Kornél: Budapest művészete. 63. l.

⁵ Fejér. IV. 2. 322.

tást arra, hogy az apácák a plebános-kijelölő, bemutató jogot gyakorolnák. Rendes körülmények közt patronatusi jog adományozásánál erre nem is kell figyelni. Nem szokás keresni, van-e plebános kijelölő jog a patronatusi jogban; ezt beleértjük. Jelen esetben azonban, midőn látjuk, hogy még egy építés alatt álló templom patronatusát adományozzák; s látjuk, hogy e patronatusi jogból kifolyólag az apácák egyidőre, sőt mindvégig a templom jövedelmében részesülnek, előbb $\frac{2}{3}$, később $\frac{1}{3}$ részben; s tudjuk, hogy a pesti vámmal együtt ez az első adomány a szigeti monostor fenntartására, felmerülhet ez a kérdés, gyakorolta-e a monostor a patronatus plebános bemutató jogát s e jog nemcsak a monostor fenntartására szolgáló jövedelmet biztosította-e? A közvetlen ezután következő évtizedekben tapasztalt gyakorlat arról értesít bennünket, hogy csak a templom jövedelmében részesültek az apácák, a plebánost pedig a németek mutatják be.

Dehát hogyan egyeztethető össze az, hogy a király egy építés alatt álló templom patronatusi jogát eleve elajándékozza s a plebános bemutatást mégis a budai németek gyakorolják, míg a patronatus adomány címen lett birtokosai csak a jövedelmekben részesülnek?

A templom építésének kezdetét nem sokkal előzi meg a német katonatelepeseknek Budán, a várban való megjelenése. A templom az ő számukra készült, akik a várban csakhamar uralkodó osztályszerepet töltöttek be, bár az első telepedés Budában, Buda és Pest környékének magyar lakosságából került ki.¹

A király alapította a plébániát és mégis a németek a a plebánosbemutató jog birtokosai, mikor a király a patronatusi jogot már másnak eladományozta: e helyzet nem érthető meg másképen, mint úgy, hogy a király alapítás címén, a németek pedig építés címén s azon a címen, hogy az ő számukra épült a plébánia, követelik a patronatusi jogot. Követelésüknek erőszakos föllépésükkel, mely a magyar plébániatemplommal szemben is jellemzi őket, érvényt is szereztek. Az apácákkal

¹ Lásd. Divald. i. m. 68. l.

szemben a plebániát azon viszonyban hozták, melyet az egyház-jog „*incorporatio quoad temporalia tantum*“ néven jelöl. De még ezen incorporatióból kifolyólag is csak a jövedelem egy részét kapták. Az eredeti patronatusi jog ezzé fejlődött.

De volt más kiváltsága is a monostornak. Ez különösen jövedelmi szempontból fontos, de amellett jogilag is elkülönített, kivett területté teszi az apácák birtokait. Az 1265. évről van szó. Ekkor történt, hogy IV. Béla a szigeti monostor birtokait kivette a király számára szedett collectafizetésekötelezettsége alól.¹ Ekkor azonban már szükséges a kiváltság teljessége érdekében az is, hogy az „ifjú király“ hozzájáruljon az öreg király intézkedéséhez. Még 1265-ben történt meg ez is, mikor István szintén kiveszi nevezett birtokokat minden collecta és minden más exactió alól,² azaz minden rendes és rendkívüli adó alól.

A privilegiumot azonban bizonyára nem élvezhették az apácák népei zavartalanul. Erre lehet következtetni Erzsébet királyné 1277.-i leveléből, mikor férjének a királyné vagyonából, birtokából az apácák javára tett adományához hozzájárul. Szükségessnek tartja annak hangsúlyozását, hogy a környékbeli bírák közül az adományozott úrbéres népek fölött egynek sincs joghatósága, szokásos szolgáltatásaik vagy bármely módon fölmerülő collecta címén. Semmisnek, érvényevesztettnek mond már eleve minden ezen joggal ellentétben felmutatott írást.³

Az egyházi tizedek fizetése alól is van némi mentességük. Az apácák által művelni kezdett ugarok, új szántások jövedelmeiből, melyek után eddig sem szedhetett természetük-nél fogva senki sem dézsmát, ezután sem követelhetett senki; ép így a növendék állatok után sem. 1276. május 20.-án V. Ince pápa biztosítja e jogot, helyesebben kiváltságot. Ugyancsak V. Ince ad nekik jogot arra is, hogy az egyházukat illető

¹ Fejér. IV. 3. 266.

² Fejér. IV. 3. 296.

³ Fejér. V. 2. 408—409.

tizedeket és birtokaikat az esetleg lefoglalva tartó világiak kezéből bármikor kiszabadíthatják.¹

Azonban nem volt ment mégsem az apácák birtokteste általában a minden birtokról fizetendő dézsmaterhektől. De sőt ezenkívül is nehezedett teher az apácákra. Egész a század végéig követelik tőlük, még pedig a multban gyökerező kötelesség alapján azt, hogy a monostor pesti vámszedői a beszedett vámból minden év egy meghatározott napján 1 márkát adjanak át a budai királyi lovászok mesterének vagy az ezáltal erre kijelölt lovásznak.² Anyagi terhen kívül ezen márka fizetésében inkább jogi megszorítást kell látnunk s azt hisszük, első sorban az is volt.

* * *

Ezekben igyekeztünk megfelelni kitűzött tervünknek. A XIII. század második felének társadalmát mutattuk be Boldog Margit körül. A világi társadalom és élet áttekintő leírása mellett az egyháziak életéből a női monostori életet és az egyházi gazdaság, földesuraság természetét, az egyházi birtokok eredetét, adományozásuk körülményeit láttuk.

Margit személyére vonatkozó ismereteinket a kellő helyen összefoglaltuk s belőle legjellemzőbbnek, élete milyenségére legmeghatározottabbnak azt találjuk, hogy szülői akarata szerint is, saját vágyai, tettei szerint is korának nemzeti bűnököt engesztelő hősnője volt.

A társadalom a rajzolt korban kezdett hűbéri alapokra helyezkedni, ami nálunk is a központi hatalom szétforgácsolását, tekintélyének csökkenését jelentette és az ország társadalmi osztályaiban nagyobb fokú eltolódást idézett elő. A műveltség emelkedőben volt, de csak az Anjouk korában vehetett igazi lendületet. Az erkölcsben a lovagi és a szabados kún erkölcsök hatása látszik meg. Szerencsére a király

¹ Mon. Vespri. I. 158.

² Wenzel. XVIII. 150. (X.)

és a vele dacolni tudó hatalmasok körén kívül nem nagyon érezhető e hatás, azért ott inkább keresztény magyar társadalom áll előttünk.

Ezen társadalomból végül olyan kérdést, pontot ragadtunk ki, mely egyrészt épen kezdeteiben ma leginkább vitatott, az egyházi vagyon kérdését, de amely másrészt szorosan tárgyunk körébe tartozik. Végső eredményképen állapíthatjuk meg, hogy e vagyon királyainktól azon várföldekből került ki, melyből bárki igaz szolgálattal kaphatott adományt, továbbá a királynéi birtokokból és magánosok adományaiból királyi engedély mellett származott. Adományozásuk igaz cimeit láttuk.

TARTALOM.

	Lap
Előszó. — — — — —	5
Bevezetés. Szent Domonkos rendjének letelepedése. A veszprémi Szent Katalin-monostor. A nyulszigeti monostor és lakói. — — — — —	8
I. Árpádházi Boldog Margit. A nevelés évei: születés, belépés Szent Katalin-monostorába; az első tíz év eseményei és átköltözés a szigeti monostorba. A szigeti monostorban töltött évek: a szerzetesi fogadalmak és a fegyelem, önmegtagadás és önsanyargatás; az imádság és imádságon kívüli foglalkozás: háztartás, kézimunka, ruházat, pihenés, betegápolás; Margit érintkezése a külvilággal; személye, egyénisége; halála és temetése; a szenttéavatási pörök áttekintése.	19
II. B. Margit korának társadalma. Középponti halatom: a király személyes hatalma; az udvar; a királyi tanács; törvénykezés, mentességi kiváltság; egy-két pörös ügy; a gyilkosság magánjogi jellege; külügy és hadügy. A társadalom eloszlása: egyházi társadalom; világi társadalom és a fejlődésében változást előidéző adományrendszer; királyi vár- földek népei; az udvarnokok és az új jobbágy-osztály kialakulása; a szolgák; a városi polgárság. A társadalom élete: gazdasági élet: a falú, váralj; kereskedelem és árucikkek, pénz, birtokeladások; adóügy: egyházi és királyi adók; vallásos és szellemi műveltség: a nép tanítása, egyháziak műveltsége, közműveltség; az egészség gondozása: a király, az egyház és magánurak orvosai, betegségfajok és gyógyításuk; a családi élet és háztartás, a vagyon és örökösödő, végrendelkező jog; vallásos és erkölcsi élet: buzgóság és hatása az életre. — — — — —	80
III. A Nyulszigeti monostor birtokai és kiváltságai. Pest-Pilis-Solt-Kiskunvármegyében: Boldogasszony szigete, pesti és budai vám, Felhévíz, Ujbécs, Jenő, Hartyán, Csaba, Solymár, Micske, Ganda, Evandra, Tontal, Telki, Taksony, Szécs,	

Ráda, Oszlár, Süly, Cinkota, Némedi, Nogus, Ököröd, Ragály, Majs, Ülbő. Fehérmegyében: Tordas, Tárnok, Vassány, Sósút, Nyék, Kuldó. Esztergommegyében: Csolnok, Kő. Komárom-, Pozsony-, és Győrmegyében: Sümeg, Szomodor, Szalonta, Szákálos, Izsa, Dorog, Petend, Gyümölcs, Tőnye, Patas. Somogy-, Tolnamegyében: Teléki, Apar, Hanta, Csatár, Kereki, Igal, Csaba, Kazsok, Bélc, Rákosi, Oszlár, Borhod, Pasni, Écse. Baranya- (Valkó- Szerém-) megyében, Tisza menti és ismeretlen birtokok: Vajszló, Sámod, Csele, Káplán, Szederkény, Bencenc, Samarja. A birtokok kormányzása. A monostor kiváltságai és patronatusi joga. —

A „Kolozsvári Értekezések“

című sorozat eddig megjelent füzetei:

1. Balogh Albin: **A magyar pénz története az Árpádok korában.** 1912. 60 lap. Ára 1:50 K.
2. Harkó Gyula: **A pénz története Magyarországon 1526—1608.** 1912. 162 lap. Ára 3' — K.
3. Dr. Erdélyi László: **Az első állami egyenes adó elmélete.** 1912. 65. l. Ára 1:50 K.
4. Lovas Elemér: **Árpádházi b. Margit és kora** 1913. 184 lap. Ára 3' — K.

Kaphatók a kolozsvári egyetem magyar műve-
:: lődéstörténelmi szemináriumában. ::

